

ИЗДАТЕЛ

НАУЧНО СПИСАНИЕ ЗА КНИГАТА

година VI

2004 / брой 4

в броя :

- АМБИЦИОЗНИ ЗАДАЧИ ИМА РЕГИОНАЛНАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА "П. Р. СЛАВЕЙКОВ" ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО ● ОТ РЪКОПИСА КЪМ ИЗДАТЕЛСКАТА ТРАДИЦИЯ ● СРЪБСКАТА ПРЕВОДНА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОГРАФИЯ
- СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА НА КНИЖАРСКИЯ СЪЮЗ

ДИРЕКТОР

доц. д-р ик.н. Стоян Денчев

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ**Главен редактор**

доц. д-р Лъчезар Георгиев

Зам.-главен редактор

доц. д-р Петър Парижков

Отговорен секретар

доц. д-р Стефан Коларов

проф. дин Андрей Пантев

проф. д-н Ани Гергова

акад. Антон Дончев

проф. д-н Анчо Калоянов

доц. д-р Атанас Дерменджиев

доц. д-р Багрелия Борисова

Данчо Панайотов

проф. д-н Димитър Кенанов

проф. д-н Иван Харалампиев

Игор Чипев

Любомир Левчев

доц. д-р Мария Младенова

инж. Петър Кънев

Технически редактор

Райна Карабоеva

Коректор

Цветанка Рашкова

Графичен дизайн

Стефан Василев

5000 Велико Търново
ул. „Теодосий Търновски“ № 2,
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

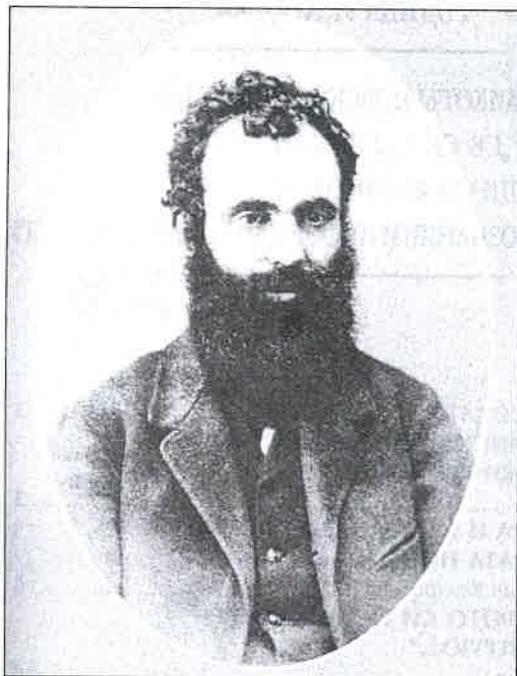
1784 София
бул. „Цариградско шосе“ № 119
Специализирано висше училище по
библиотекознание и информационни технологии

ИЗДАТЕЛ
ПРИЧИЛКА**НАУЧНО СПИСАНИЕ ЗА КНИГАТА****ГОДИНА VI, № 4, 2004****ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ****„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“****СПЕЦИАЛИЗИРАНО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ****ПО БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ****Съдържание**

АНТОЛОГИЯ „ИЗДАТЕЛ“	2
„ВЕЛИКАТА МИСИЯ НА КНИГАТА ЩЕ ПРОДЪЛЖИ И В БЪДЕЩЕ“	
Иван Георгиев	3
ПОЕТЪТ, ЛОРА И АЛЕКСАНДЪР ПАСКАЛЕВ	
ВЪВ ФАТАЛНАТА НОЩ	
Доц. д-р Стефан Коларов	6
„В ТВОРЧЕСТВОТО СИ ОСТАНАХ ВЕРЕН НА СВОЕТО ВЕРЮ...“	
Ивелина Тотева	20
МИСИЯ В ПОПРИЩЕТО НА КУЛТУРАТА	
Доц. д-р Петър Парижков	23
ОТ РЪКОПИСА КЪМ ИЗДАТЕЛСКАТА ТРАДИЦИЯ	
Доц. д-р Лъчезар Георгиев	30
БОГАТО И ПЛОДОТВОРНО СЪТРУДНИЧЕСТВО	
Доц. д-р Донка Правдомирова	40
РЕКЛАМНАТА СТРАТЕГИЯ НА РЕГИОНАЛНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО	
Стела Асенова	44
РУСКАТА ПРЕВОДНА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА В СП. „КРИТИКА“	
Мария Николова	47
РАВНОСМЕТКАТА ОТ КОЛЕДНИЯ ПАНАИР НА КНИГАТА ИЛИ „КАКВО И КОЛКО ЧЕТЕ БЪЛГАРИНЪТ“?	
Ася Митева и Иван Охридски	52
ЦЕННА БИБЛИОГРАФИЯ ЗА ЙОРДАН РАДИЧКОВ	
Н.с. Живка Радева	58
КОСТИ ЗА МАМА (Разказ)	
Лъчезар Георгиев	59

АНТОЛОГИЯ „ИЗДАТЕЛ“

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ
(1847 – 1879)

Именитият автор на повестите "Българи от старо време", "Маминото детенце" и на десетки други творби заема ярко място в нашата литература. Роден в Копривщица, той доживява Освобождението и умира скоро след това в Русе. С името му са свързани огромна организационна и революционна дейност, редактирането и издаването на вестниците "Свобода" и "Независимост", на списание "Знание" и др. Въпреки че поетичните му творби са малко на брой, някои от тях са в златния фонд на нашата поезия и са известни като текстове на песни.

ХУБАВА СИ, МОЯ ГОРО

Хубава си, моя горо,
 миришеш на младост,
 но вселяваш в сърцата ни
 само скръб и жалост.

Който веднъж те погледа,
 той вечно жалее,
 че не може под твоите сенки
 да изтлее,

а комуто стане нужда
 вech да те остави,
 той не може, дорде е жив,
 да заборави.

Хубава си, моя горо,
 миришеш на младост,
 но вселяваш в сърцата ни
 само скръб и жалост:

твойте буки и дъбове,
 твойте шуми гъсти,
 и цветята, и водите,
 агнетата тлъсти,

и божурът, и тревите,
 и твойта прохлада,
 всичко, казвам, понякогаж
 като куршум пада

на сърцето, което е
 всякогаж готово
 да поплаче, кога види
 в природата ново,

кога види как пролетта
 старостта изпраща
 и под студът, и под снегът
 живот се захваща.

„ВЕЛИКАТА МИСИЯ НА КНИГАТА ЩЕ ПРОДЪЛЖИ И В БЪДЕЩЕ“

С г-н Иван Александров, директор
на Регионална народна библиотека „П. Р. Славейков“ във
Велико Търново, разговаря Иван Георгиев

Иван Александров Ангелов е роден през 1955 г. в гр. Велико Търново. Завършил е Българска филология във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Бил е кмет на с. Самоводене, началник на отдел „Култура и културно-историческо наследство“ в старата столица. От 2000 г. е директор на РНБ „П. Р. Славейков“. Женен, с едно дете.

– Разкажете ни кога и от кого е създадена библиотеката и как се е оформила през годините?

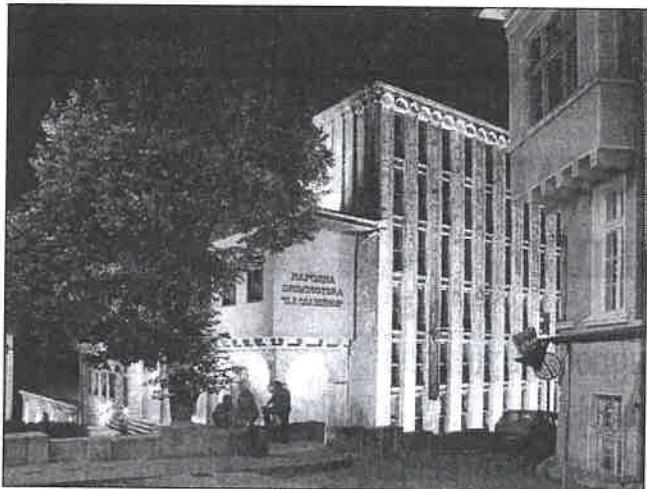
– През 1889 г. е създадена „Публична народна библиотека“ със свой печат, устав и правилник на базата на „Устав на дружество Развитие“. Учредена е от, както казваме, родолюбиви българи. През 1922 г. е открита читалня, три години по-късно народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, изпраща дублетни екземпляри от 299 книги и 522 списания на чужди езици, с които се поставя началото на отдел за чужда литература. По време на бомбардировките през 1944 г. библиотеката е евакуирана в Преображенския манастир. Интересно е, че това е първата в страната модерна библиотека със своя специално построена през 1954 г. сграда, в която е и днес.

– Какви са отделите на библиотеката?

– Основните отдели, които изграждат структурата на библиотеката са: Заемен отдел за възрастни, Детски отдел, Регистрация, Обработка и каталози, Справочен и Методичен отдел. По-специфичното е, че освен обслужване на читатели в централната сграда, ние обслужваме и чрез филиалите си – един в кв. „Бузлужда“, в кв. „Колю Фичето“ и „Изкуство“, който се намира на ул. „Краков“. Акцентираме върху филиала в кв. „Колю Фичето“, тъй като там имаме

детски, средношколски и отдел за възрастни, а преди две години открихме и чуждоезикова читалня. На 1 ноември 2004 г. открихме отдел „Агробизнес“ – по мое мнение другите големи библиотеки нямат такъв

отдел. Той е в услуга на читателския поток, който ще дойде от Колежа по агробизнес.

– *Може ли фондът на библиотеката да задоволи интересите на всеки читател?*

– Обемът на фонда не е критерий за задоволяване на читателското търсене и затова ние не се стараем да увеличаваме с десетки, стотици или хиляди броя на библиотечни материали. Преди всичко търсим книги, които са ориентирани към читателите от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и училищата. Търсим възможности за задоволяване на техните потребности, а не просто да комплектуваме литература, която да пълни фондохранлището.

– *Колко нови заглавия постъпват при Вас годишно?*

– Между 7 и 8 хиляди – половината от тези заглавия, се осигуряват съгласно „Закона за депозиране на печатните произведения в Народните библиотеки“. Обработват се в Народната библиотека в София и оттам ги изпращат при нас. Останалата част – 3 хиляди заглавия, ние купуваме и около 500 книги получаваме като дарения от различни издателства или от читатели.

– *Какъв е броят на периодичните издания, които се получават?*

– Народната библиотека във Велико Търново е трета в България по брой на депозитни периодични издания. Получаваме около 300 заглавия, но имаме трудности при обработването, подвързването и възможността за предоставяне на читатели. В момента,

по линия на ретроконверсията, работим за вкаране на заглавията в информационния масив на библиотеката, за да могат читателите да правят справка за каквото и да са периодични издания.

– *От коя година е най-старата книга в библиотеката и на какъв език е?*

– Разполагаме с 12 много ценни ръкописа на кирилица от IX век. Те са реставрирани през 1982 г., имаме и колекция от 1100 старопечатни книги.

– *Как се съхраняват те?*

– Ръкописите се съхраняват в огнеупорна каса – не всеки може да ги види или да работи с тях. Трябва да е специалист, който може да извлече още нещо ценено от написаното в тях и по този начин да допринесе за изучаването на целия ръкопис. Старите книги са в книгохранилище.

– *Имате ли дарители?*

– Опитваме се да търсим, но трудно се намират в това време. Благодарни сме на всички, които се отзовават. Сега издадохме книга за историко-археологическите проучвания на територията на гр. Велико Търново, от д-р Васил Берон. Отпечатахме я съвместно с издателство „Абагар“ и с набирани средства от спонзори.

– *Пречи ли телевизията на четенето?*

– Трудно може да се определи дали пречи, защото ние наблюдаваме заемането на библиотечни материали и ползването на читалнята през деня. Мисля, че който предпочита четенето – чете, телевизорът също има място в ежедневието, така че телевизията и книгата не са в съревнование.

– *Намаляват или се увеличават младите читатели?*

– Преди 3-4 години потокът от млади читатели беше значително намалял. В момента, поради посъпяването на изданията, виждаме засилен интерес към библиотеката. Много ученици предпочитат да дойдат тук, отколкото да купуват книги и учебници.

– *Може ли информацията в Интернет да замести библиотеките след време?*

– Любимата тема на много хора е, че всичко трябва да се постави на електронен вариант. Това е

един дълъг и сложен процес, не може да се дигитализират всички издания, които имаме. Когато поискаме да видим вестник „Велико Търново“, който е излизал през 1932 г., ще можем да го направим само в библиотеката.

– Сътрудничите ли с чуждестранни библиотеки?

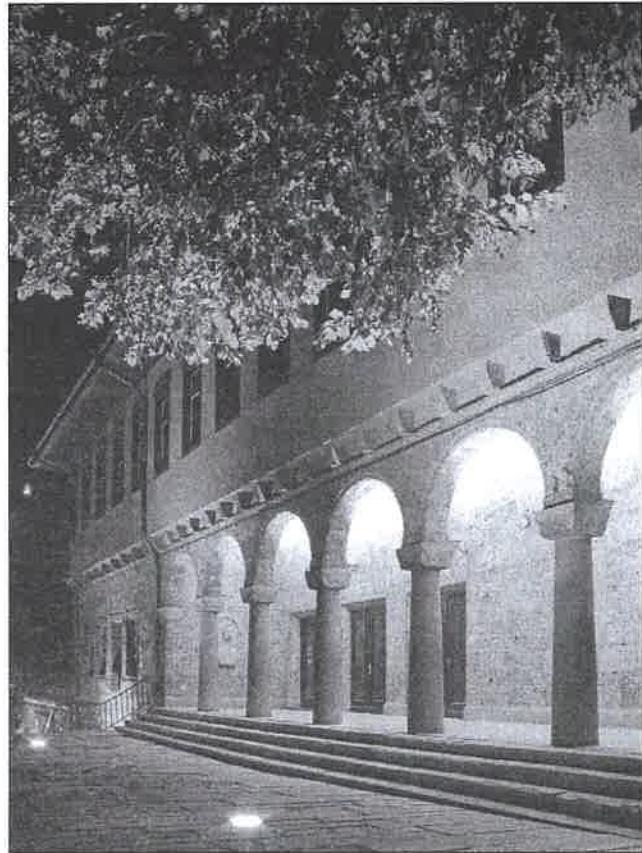
– Ползотворен е контактът ни с библиотеката от град Игъл, Колорадо. Чуждоезиковата ни библиотека носи нейното име. Досега двама колеги, бяха командирани по програмата „Sister library“ в Америка. Единият беше за два месеца, а другият за 45 дни. Те имаха възможност да се срещнат, опознаят и взаимодействат с американските си колеги. Сътрудничим и с библиотеката в гр. Гера, Германия. Изключително успешен е контактът ни с 11 библиотеки, които са на територията на гр. Хелзинки, Финландия.

– Бъдещи планове за развитие на библиотеката?

– Имаме идея да се построи библиотека в централната градска част. Тя ще бъде с модерна архитектура и оборудване – такава, каквата сме видяли в европейските страни. Библиотеките в Хелзинки са еталон за съвременни библиотеки. Там всичко е компютризирано, в книгите има баркод, който се маркира при вземане и връщане. Когато читателят е нанесъл щети на книгата, се изчислява на каква стойност са те и му се налага глоба. Няма как са укрие тази глоба, защото всичко е свързано в една глобална компютърна мрежа. Бях свидетел на следната случка – на летището в Хелзинки един пътник трябваше да си плати глобата за невърнати навреме библиотечни материали, иначе нямаше да може да излети. Той си я плати направо на летището. Разбира се, глобата е някаква минимална сума, но така е измислено и приложено там.

– Можем ли да Ви намерим в Интернет?

– Да, страницата ни е www.libraryvt.com, ще намерите полезна информация за нас, може да ни задавате въпроси, а новото там е развитието на проекта „Read me“. Това е пилотен проект на Регионална народна библиотека „П. Р. Славейков“ в партньорство с публичните библиотеки в гр. Вантаа, Фин-

ландия, и гр. Гейтсхед, Великобритания. Проектът предвижда да увеличи удоволствието от четенето, да съчетае традиционната книга с познанията и използването на новите информационни технологии. Читателите могат да се регистрират във виртуален литературен салон, да участват в дискусионните форуми и да споделят мнението си по определена тема. Желателно е да имате езикови познания по английски език – за да споделяте с читателите от другите партньорски библиотеки.

– Какво ще пожелаете на читателите?

– Нека да имат по-голямо доверие в библиотеката и да идват по-често при нас, защото със сигурност ще намерят това, което ги интересува. Пожелавам им съвместно да си помагаме и да набавяме необходимите материали в библиотеката.

Иван Георгиев е
студент от спец. Книгоиздаване
във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

В ТРАГИЧНАТА НОЩ ПРЕДИ ИЗСТРЕЛИТЕ ПОЕТЬТ И АЛЕКСАНДЪР ПАСКАЛЕВ ОБСЪЖДАТ ИЗДАВАНЕТО НА НОВОТО ЛИТЕРАТУРНО СПИСАНИЕ „ДУМА“

90 години от смъртта на П. К. Яворов

Доц. д-р Стефан Коларов

5.

Актрисата Вера Игнатиева, изпълнителка на ролята на Олга, възкресява атмосферата от вечерта на 12 октомври 1913 г. в Народния театър: „При премиерата на „Когато гръм удари“ Яворов беше много развлънуван. Това беше естествено явление, но неговото състояние беше особено напрегнато. Той кръстосваше зад кулисите при открита завеса, което бе забранено... Аз се обрнах към него и го помолих да не ме смущава, защото не ще чуя репликата, която чаках. Тогава Яворов, като че ли се събуди от своя унес, и съвсем тихичко, като на себе си, каза: „Ах, да, извинете!“ Когато се свърши моето явление, отидох в електрическата инсталация, находяща се на авансцената вляво от зрителния салон и попитах електротехника защо Яворов го навестява така трескаво? Той ми посочи отвора, през който се наблюдава електрическата светлина в салона и ми рече: „Я погледни в директорската ложа!“ Погледнах. Там на вътре в полуутъмната ложа седеше Лора – и с памтящи очи следеше играта на артистите. „А, пошепнах, – по нейния израз той иска да долови като какво впечатление ѝ прави пиесата и играта.“ След представлението – у Яворови...“

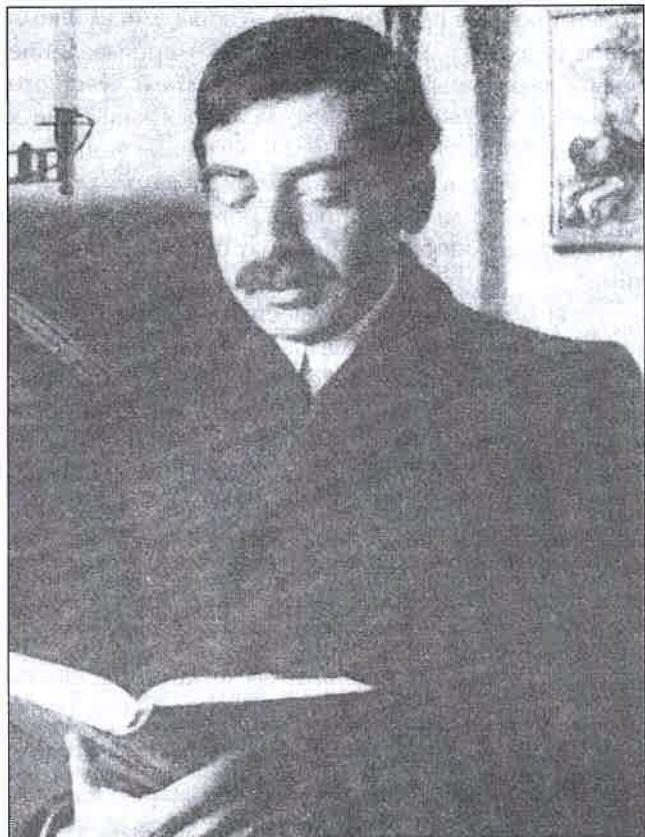
Михаил Кремен, който е разпитвал също Вера Игнатиева и е записал нейните спомени, в своя познат стил хронирира началото на Яворовата пиеса на българската театрална сцена: „Най-после дойде ред и на „Когато гръм удари“! Една велика за Яворов събота – 12 октомври – театърът е препълен до последния ред на галерията. Също като при „В полите на Витоша“. И сега бяха засели предните столове критици и писатели – да видят коя от двете пиеси е по-лоша. Погромът на България не бе попречил на висшето общество да се яви в зрителната зала с най-разкошно облекло. От ложите надничаха великосветски дами, отправили бинокли и лорнети към отсрешните ложи – търсеха познати, движеха свободните си пръсти за поздрав, усмихваха се и от време на време се възвиваха към седналите отзад кавалери, за да им прошепнат нещо.“ От тези лошо белетризиани някогашни преки впечатления, явно загубили свежестта си, бих цитирал още съвсем малка част: „Има нещо ново в тая психологическа пиеса от рода на тогавашната драматургия – с късния, но многозначителен диалог, с остроумното недоизказване, с напрежението на един бързо летящ напред драматизъм. „Каква прекрасна пиеса!“ – си мисли по-голямата част от публиката. „Какво недо-

* Продължение от бр. 3, 2004.

носче!“ – отсъждат критиците. А през туй време в дясната ложа до сцената следят играта на артистите директорът на театъра Иванов и малко вляво – Яворов и Лора. Публиката е затаила дъх. Към сцената са отправени няколкостотин очи. В тишината се чува силният шепот на супфьора. Кирков и Сарафов не си знайт ролите и току поглеждат към него. Само Огнянов, Снежина и Вера Игнатиева разговорят свободно, като в живота.“

Както личи премиерата съвсем не е блестяща, но за пресата събитието е от първостепенна величина и затова отзукът за него е неудържим, бърз и в посока, която не изненадва. Показателна е бележката „Театър и рецензенти“ на Ана Карима, която е подписана с псевдоним Вега и е публикувана във в. „Нова балканска трибуна“, г. IV, бр. 1128 на 7 ноември: „Още не влязла в театъра и участта на драмата е решена. Ако е на г. Яворова (артистически секретар в театъра), г. Вазова или на някой партизанстващ от властващата партия писател – тя се приема, още не дадена, а за формалност се вършат всички останали комедии.“ Това мнение ясно очертава критическия подход, оценките, които повечето от съвременниците дават дори на най-ярките творци. Обективността, прозорливото и вещо анализиране са рядкост и малцина успяват да ги изявят, за да останат неопровергани от времето.

Николай Райнов, чието мнение винаги се разминава с убедителното тълкуване на Яворовото творчество, е сред първите, които откливат на премиерата. Под псевдоним Аноним той пише във в. „Политика“ на 15 октомври: „Пиесата не е драма на „характери“. Хероите са така зле и ескизно дадени като характеристи, че е очевидна ясната цел на автора: художествено осветяване на душите в момента на „събитие“, което засяга всички... Но и самото „събитие“ е много бегло схванато, очевидно е, че борбата става не „там вътре“, а на повърхността на думите. Последния акт се отличава с една истинска художествена красота и положенията безспорно имат психологическа сила. Там диалогът дава доста високо отражение на реална преживелица и твърде силно говори. Но ескизността е отнела на пиесата ония конкретни психологически подробности, които биха били възможни при по-грижливо щудиране на душевните движения у героите: достойнства, които авторът може да даде на пиесата...“

Яворов през 1913 г.

Много по-пространна, подробна и разгромяваща е статията на Андрей Протич за „Когато гръм удари, как ехото загъльва“, чиято първа част излиза също на 15 октомври и продължава в четири броя на „тежкия“ политически вестник „Пряпорец“, който вече 16 години е сред водещите всекидневници. Съперникът на поета заради Лора не се опитва дори да прикрие своята злост: „В тази своя драма Яворов прави опит да даде една извънредно смела и тежка за разрешение проблема. Обаче при разрешението ѝ смелостта липсва, остава само тежестта, мъчнотията. А пък един художник, който притежава смелост само при сграбчване из живота на проблема, но не и при разрешението ѝ, предопределя произведението си да бъде недоносче, заченато и израсло не в простора, светлината и бурята на живота, а в тесните стени на работната стая...“ Този тон и подход продължават до края, когато авторът категорично заключава: „Липсата на мироглед предварително осуетява душевното развитие на героите. Тази липса отнема всяка

ориентировка в проявление на чувства, мисъл и воля у тях. И ако в едно демократическо произведение волята държи първенството, а мисълта и чувството служат за мотиви на волята, тази воля какво ще я направлява, ако не мирогледът, жизнения възглед. И понеже той липсва, героите се лутат като из мъгла, чудят се какво да предприемат, какво да изискват, и с какви душевни сили да подемат борбата, конфликтите."

И Божан Ангелов помества в четири броя на новия в. „Политика“ голяма статия и там след Николай Райнов нанася съкрушителен удар: „Когато гръм удари...“ е една драма на средните хора, на половинните натури: това не са цялостни характери, не са хора на една чиста страсть или на една изключителна идея, която си отваря път и разрешава проблемите направо, през всички условности и пречки, било че те лежат в общоприетите понятия, в установените институти, в дълбоките чувства и навици. Тези хора страдат, измъчват се, но те нямат воля за правите пътища. Те винаги се движат по зигзагите на своята слаба, пречуплива воля, те обикалят пречките, борят се с тях, но не ги разрушават и след половинните решения, спогаждат се и се примиряват с тези половинни решения..."

Иван Коларов обаче публикува в „Седмична илюстрация“ – „Принос“, г. I, бр. 3 „Открыто писмо до П. К. Яворов“, в което хвърля ръкавица на отрицателите на втората пьеса и окуряжава автора ѝ с думите: „С новата ти драма България доживя революцията в драматическото поле и направи скока, за да се изравни с другите напреднали страни в това отношение. Не обръщай внимание на оня български дух, който се култивира от някои дребнави и завистливи писателчета. Този дух е подъл и е с подла природа. В клюки, интриги и тайни задкулисни дела се изразява той...“ След два броя този открит и смел защитник на поета спори с Божан Ангелов. Но неговият искрен глас, явно остава глас в пустиня, защото критическата канонада продължава с публикациите на Пилигрим (Йордан Сливополски) в сп. „Бисери“, Тодор Христов в сп. „Бъдеще“, Тотю Добрин във в. „Нова балканска трибуна“, д-р Никола Тумпаров в сп. „Демократически преглед“...

Михаил Арнаудов, който е ярък защитник на Яворов като драматург след появата на „В полите на Витоша“, сега сякаш се дистанцира и това добре личи от една негова бележка написана на 14 октомври

1913 г. в дневника му: „При Яворов в театъра. Впечатления от премиерата на Когато гръм удари. Предавам му чувството си, че пьесата, въпреки сполучливата игра на отделни артисти – госпожа Снежина, Сарафов, – биде анализирана на сцената. Мнението на един бижутер, който призна „грешката“ си за Яворов като драматик и намира сега, че той бил „сilen талант“, че умеел „да рисува съвременния живот“ и че всяка дума на лицата в пьесата била очаквана от публиката с вълнение. „Една дама пред мене плачеше с трепет.“ Дали примерите с бижутера и разплаканата дама са трогнали Яворов в оня труден момент едва ли е нужно да гадаем, едно е ясно – неговото самолюбие е накърнено, авторската му гордост е поставена на изпитание. Това проличава в писмото му до редакцията на сп. „Съвременна илюстрация“, поискана от него материал, който да публикува заедно с творби и от други известни съвременни български творци.

В двойния бр. 21–22, г. II, „Съвременна илюстрация“ помества произведения на Ив. Вазов, Ст. Михайловски, К. Христов, и П. Ю. Тодоров с техните портрети. Яворовата снимка съпровожда отговора, написан по повод отправената покана, и в него можем да намерим отразено цялото вътрешно състояние на именития творец. Показателно е и заглавието, поставено от редакторите „Измъчената душа на поета“. На 30 октомври Яворов е написал:

„Господин редакторе,

Вашият почин за един парад на българските художници е похвален, защото, бити политически, нам предстоят борби на културна почва, дето всяка победа е сама по себе си и плод, неоспорван в никаква конференция, неунищожим пред поколенията и времената.

Ние сме не само бити, но сме и заплашени дori в сигурността на нашата държавна независимост. Прочее нам трябват крепости на националния дух – като свещените книги на евреите и като плеяда гениални хора у поляците.

Аз бих желал да бъда най-скромният между ония, които Вашето списание ще покаже като зидари на българските духовни крепости. Нели тях е родил нашият народ, за да заличат от челото му следите от робството. Нели тях е посочило нашето общество, за да опровергаят изсипаните върху него обвинения в средновековност?

Но ние всички преживяхме събитията през тая година много реално и болката е много парлива. Другото пък, което няма пряко или косвено отношение към тая страшна действителност, нам се струва изтъркано и бледо.

А художническото творчество, макар и в най-субективните свои форми, трябва да бъде строго обективно в своята органическа същност. Инак – то няма никаква цена и не постига своята цел.“

Накрая поетът завършва така: „Затова, в реда на горните разсъждения, аз ще кажа за себе си: онова, което сега мога – него не искам, а онова, което искам – него не мога. И нищо няма да ви дам, господине редакторе. С почит: П. К. Яворов.“ В момент, когато отново е атакуван съкрушително, Яворов запазва самообладание и с истинско достолепие на именит автор намира блестяща форма, за да разкрие стегнато и без всякакъв неуместен патос онова, което е в душата му. Струва ми се, че „Съвременна илюстрация“ намира невероятно умел начин да излезе от заплетената ситуация на дадения отказ. Яворов е почетен заедно с останалите творци, неговото място не е останало празно.

Респектира и написаното до неговия близък приятел и идеен сподвижник Тодор Александров: „Не ме хвали за драмите. Аз най-добре зная какво съм постигнал и какво има още да постигам. Без излишна скромност аз смятам първите си две драми за сполучливи начални опити, но имам някаква твърда увереност, че пътят към истинската драма вече е открит пред мене. Аз ще я постигна, бъди сигурен, и то не в далечно бъдеще...“ Въпреки, че буреносните облаци се състяват над него, той предизвикателно иска да воюва, потискайки всяко издайнническо терзание и съмнение. Разбира се, изминалите събития не са забравени и сърцето му е наранено дълбоко и неизлечимо. Ето свидетелството на писателя Ботю Савов, който го посещава в Народния театър: „Намерих го свит на канапето в кабинета му. Стори ми се, че челото му лежеше почти на самите му колена. Вдигна разсеян поглед: измъчен, загубен, удавен в нещо. Обгради го през главата и заговорих нещо, за да го ободря. Той гледаше все така удавен в скръб. После се повдигна и каза: „Гледам картата на България и не мога да се помирия къде бяхме и къде дойдохме.“ Бях учуден, че нашият погром, с който бяхме вече свикнали, можеше да предизвика у Яворов такава

неотразима злочестина. Само тоя въпрос ли го измъчваше тогава? – дълго време съм мислил отпосле.“

Сред враждебната атмосфера, която го е обгръщала със своята студенина и мъст, Яворов е имал и своите „малки празници“, срещал е и хора, които са го разбирали, възхищавали са му се, обичали са, го. Само два дни след премиерата, когато нервите му се опъват до крайност от очакване на чуждите мнения, той получава писмо от един непознат почитател – поручик Лука Малеев. С емоционалност сякаш неприсъща на един военен, младият мъж му пише: „Многоуважаемий Поете господин П. К. Яворов! Вчера вечер имах щастietо да видя изпълнението върху сцената на Вашата нова пиеса „Когато гръм удари...“, която отдавна ме занимаваше. Любител на родната литература, особен почитател на младата самородна българска драма, аз с радост посрещнах появяването в печата на Вашата последна драма. Дълги дни проучвах Вашата книга, вниквах в тънкостите ѝ, разглеждах характерите и все моето задоволство и възхищение нарастваха и нарастваха. За да обоснова своите впечатления от драмата Ви, трябваше да я видя и на сцената. Видях я, преживях я отново не само като читател, а и като зрител, и... останах очарован! Това бе пиеса, която би правила чест не само на нашия Народен театър!...“

Прозорливостта на този високо интелигентен офицер многократно превишава писанията на специалистите, на писатели и критици дори когато те са от ранга на Николай Райнов! Неподправен и искрен възторг блика от тези спонтанно написани оценки и те издават онова вродено чувство за словото, което мнозина професионалисти, дори с тежки титли, не притежават и никога не могат да достигнат въпреки усърдието си. Не може тези признания да не са стопили душата на автора, особено след всичко преживяно и през изминалите години, и през последните месеци на тази злощастна 1913 година: „Моето писмо, уважаемий Поете, не ще да ви разкрие поразително силните страни на „Когато гръм удари...“ – настроението след видената пиеса ме владее още силен, че не ми е възможно за сега никаква критика-хвалба; пък и целта на моите редове не е тази – но аз искам само да приветствувам най-възторжено с успеха нейния автор, а ведно с това да поздравя и родната българска драма, тази най-занемарена част от родната ни литература, с големия ѝ прогрес. Приемете, моля, израза на моя възторг не като ласка, а като

изblick на радост, която вълнува душата пред оня смел и успешен замах, който Вие сте направили в България по отношение на драмата. Поклон пред Вашия дух, дух на творчество и пресъздаване!..."

Няма съмнение, че Яворов е оценил по достойнство това възторжено внимание, на което отговаря с подобаващ авторски жест. На 17 октомври той изпраща екземпляр от „Когато гръм удари, как ехото загълхва“ като написва на първата страница: „Любезни г-н Малеев, Трогнат съм от Вашето писмо, в което има толкова симпатия към моето дело, и бързам да Ви изкажа благодарността си. Съжалявам същевременно, че не се случи да се запозная в кабинета на Директора на театъра преди няколко дни с оня млад и толкова интелигентен офицер, който не можех да не погледна с възхищение. Не се съмнявам обаче, че скоро ще ми се представи случай да стисна ръката Ви приятелски. Сърдечен поздрав П. Яворов.“ Ето къде е търсил и намирал опора в себе си все още непризнатия драматург, въпреки високото място, което вече е заемал на българския Парнас. Той много добре е съзнавал цената на „славата на поета“, за която пише с нескриван драматизъм и горчивина, но искрени почитатели като непознатия войн са го карали да намира твърдост и увереност в себе и затова в писмото си до закоравеля революционер Т. Александров не допуска и сянка на униние или разколебаване от поетия път към сцената. Уви! Орисниците са предвещали другата участ на неговата муз и са белязали с черен знак определения му земен дял. Той не би могъл да каже като лирическия си герой от „На нивата“: „Като няма прокопсия, плюл съм в тая орисия!“

Дните му в театъра текат ту трескаво неспокойни, ту мрачни и сиви, сякаш ранното свечеряване го потиска още повече и той иска да надмогне напрежението с повече работа. По повод на една неосъществила се среща, Тодор Александров на 30 октомври му пише в кратка бележка: „Виждам, че си винаги зает и не устояваш на думата си и затова не те беспокоя“. Заседанията на артистическия съвет протичат с присъщите си дебати и решения. Възобновяват се постановките на „Венецианският търговец“ от Шекспир и „Ревизор“ от Гогол. След като се разисква въпросът за оригиналния репертоар, се приема пиецата „Къща“ от Антон Страшимиров, но се отхвърля комедията „Мораториумът дигнат“ от К. Мутафов. Изслушват се рецензиите на д-р М. Тихов и Вел. Йорданов за драмата „Под старото небе“ от Ц. Церков-

Семейство Яворови – снимка направена след сватбата им от фотографа Грабнер

ски, артистическият секретар не споделя мнението си след скандалните публични обвинения на своя приятел от Бяла черква.

Но истинският Яворов е в творческите вълнения, в желанието да развива своите сили като драматург. Не случайно вече говори пред Михаил Арнаудов, че макар и „смътна“ идеята за трета социална драма вече го завладява. Много скоро сред появата на сцената на „Когато гръм удари, как ехото загълхва“ той е посетен от своя земляк и приятел Асен Златаров, който по-късно описва тази среща и предава споделеното от Яворов пред него: „Аз съм замислил вече... трета пиец: няколко месеца ми трябват, за да я дам. И тя ще бъде друга: едно главно лице ще има като център на драмата, а всички останали ще са набелязани само, но така, че да се подчертава още по-добре единния герой. И той герой ще бъде типа на новия българин от капиталистически индустриски свят... Аз ще дам един тип на капиталист, та и духът на Маркса да остане доволен... „Първично натрупване на капиталите чрез грабеж“... Това скъсване с морала

на еснафа, който държи задължения и дадена дума, който по почеността на занаята си прави религия! Нов човек се ражда под габровските и сливенски небеса: хитър, закоравял в жаждата за печалба, ловък в борсови спекулатии и смел в риска: ето такъв герой. Властва на парите и душата на едрия капиталист – това ще бъде моята пиеса. Социална поезия искат от мене: ще им дам истинска социална драма, па да видят изменил ли съм на своята стара любов..." За да потвърди казаното, Яворов показва преведения на български първи том на „Капитала“ и добавя: „Ти ще видиш, че съм по-голям социалист от мнозина, които си плащат членския внос при широки и тесни..."

Човек на науката и на литературата, Златаров е усетил новата посока на тематични търсения у развиващия се драматургически талант, неговата идеяна еволюция, желанието да бъде актуален и да отрази обществото, което е задушавало и него и другите ярки дарования с парвенющина и политически партизански страсти. Примерът на Алеко Константинов и създадения по неподражаем начин образ на бай Ганьо не са забравени. Не е забравена и мисията на сп. „Мисъл“, в което е публикувана основната част на прославената книга за Алековия герой. Книгоиздателят Александър Паскален подкрепя идеята за ново литературно списание, която се обсъжда, както с Яворов, така и с Боян Пенев, Владимир Василев, Спиридон Казанджиев... През есента на 1913 г. Боян Пенев и Дора Габе са в чужбина и Владимир Василев в писмо от 20 октомври пише на Боян Пенев: „Тук ти изпращам критиката на Протич за „Когато гръм удари...“ На сцената не излезе нищо... това са то „Листопади“, „Бисери“, „Приноси“. „Седмична илюстрация с портрета и интервю от Яворов“, „Людокоси“ и още сексен докус все седмични списания...“ Личи иронията към новия тип „списания“, които започват да никнат и които трудно могат да задоволят вкуса и критерия на бъдещия създал на сп. „Златорог“. Много скоро в друго писмо той съобщава за подготовката да се издава сп. „Дума“ и кани Пенев за съредактор като смята, че Яворов ще го замества до завръщането му в България „без сам да участвува со нищо свое, защото сега се кани да захваща драма и защото со участието си пряко ще отстрани много хора“.

Преценката на Владимир Василев се оказва обаче прибръзана, макар че ясно очертава растящата неприязнь към Яворов, изпитвана от неговите

събрата по перо – мнозина едва са се примирили с блъскавата му поезия, ето че сега той уверено защиства дарбата си на драматург, това вече е пре-калено за литературните джуджета! Паскалев, който следи отблизо развитието на Яворов, за разлика от критиците, уверен го подкрепя да оглави издаването на „Дума“. Това пак е хронирано в писмо на Василев до Боян Пенев на 20 ноември: „И така, от Нова година честита ти „Дума“ (понеже Ботев е издавал „Дума“, а пък Яворов е негов продължител)...“ Такъв е критическият нрав – язвителен, дори когато е добронамерен!

Сам Яворов пише до Боян Пенев на 27 ноември доста подробно писмо за начинанието: „Драги Бояне, Владю ти писал, че от нова година почва излязнето на ново списание „Дума“. Мъчихме се да направим няколко редакторски комбинации (между които една с тебе), но всички пропаднаха. И ето аз се принудих да застана начело. Искам да смятам списанието не мое, а наше. Обещаха сътрудничество всички „видни“ освен П. Тодоров, когото никой не е канил. Ще имаме – за първото впечатление – и Вазов, и К. Христов, които, обаче, не се съмнявам, ще ни напуснат при първия не напълно тях харесал се отзив за тях. Първата книга ще излезе към средата на януари, защото сега всички по-добри печатници са заети. Надявам се да пратиш нещо веднага – или поне да явиш какви твои неща да обявя за през годината. Не можеш ли накара някой поляк да ни напише нещо за новата полска литература? А propos. Ти няма ли да напишеш за руските преводи и отзиви? Кръстев ми каза, че една твоя статия би могла да се прокара и във „Вест. Европы“. Погодин е написал нещо за нашата литература, видя ли го? Прочее чакам отговор. А госпожата пише ли стихове? Да не ги изпрати другаде! Но как поменуваш ти? Ще ти продължат ли командировката? Видя ли хубави неща, срещна ли се с интересни хора?“

След като е описан само с няколко еди щриха точната литературна действителност у нас, Яворов прави това и по отношение на обществено-политическия живот: „Изборите се свършиха: опозицията печели 109 места, правителството – 95. Кризата вече настъпва, но, в интереса на страната (и външно и вътрешно) е вероятно изглежда само едно разширение на властвуващата коалиция. Финансова: наполеон 22,50 л.“ И накрая той завършва: „Много

сърдечни поздрави тебе и на госпожата от мене и Лора. Твоя Пейо".

Финалът на писмото неволно ни кара да се запитаме как върви съпружеския живот на поета, какво става под покрива на тяхното жилище с Лора? В тона на Яворов не можем да доловим и следа от недоразумения, тревоги, грижи? Личи, че подготовката на новото списание го е погълнала изцяло и той е приел бъдещата си мисия съвсем сериозно. Въщност Боян Пенев, макар и извън родината, не би могъл да се изненада за Яворовия живот и неговите тайни – това личи от бележките в неговия дневник. В спомените си Спиридон Казанджиев специално отбелязва: „Боян Пенев казваше, че Яворов му се оплаквал: нямал възможност да работи въкъщи и затова ходел в театъра. Там идвали Лора да провери дали той не е с някоя жена.“

Яворов и Лора, снимани от Дора Конова-Кремен
в техния дом

Един женски образ все по-трайно обсебва сърцето му и това става извън всички общоприети правила – ако цитирам Ларошфуко: „Сърцето има права, които разумът не познава“. „Избраницата“ в цялото дамско обкръжение, което е имал и в театъра, и извън него, остава докрай невъзприета като възможна, неговото чувство непонятно, увлечението му презряно и прокълнато. Непредвидимите желания и страсти са били присъщи на много велики личности, така е и с Яворов. Макар и като сюжет банална, неговата последна любовна история е главоломно трагична, грехът е заплатен с най-висока цена! Още когато Лора е в Париж, поетът се запознава с годеницата на своя приятел Михаил Кремен и увлечението му към нея постепенно нараства – като че ли всички пречки го разпалват, вместо да го угасят.

За началото на това чувство говори сама в спомените си Дора Конова – по-късно Дора Грозева-Кремен: „Една привечер на месец февруари 1913 година се връща от университета. Яворов ме пресреща. Минахме по булевард „Евлоги Георгиев“ на път за въкъщи. Той ми казва: „Елате да се поразходим малко“. Завихме по улица „Гурко“. Спряхме се на средата на малкото мостче, облегнати на перилата. Аз казах, че не искам по-нататък да отиваме. Яворов ми откри своите чувства, като каза, че отдавна ме обича, но не посмял да ми каже досега, защото разликата в годините ни била голяма. „Аз вече избрах своя път“ – добави той. Как така ми изявявате своите чувства, когато аз съм годеница на Ваш приятел?“ Брат брата убива за любов! – отговори той. Гледах го замаяна.“ На Тодоровден влюбеният поет идва през Деня сам и именница разказва: „Пак ми каза, че ме обича. Опитах се да обърна всичко на шега и го попитах усмихната: „На колко жени досега сте го казвали?“ Той се усмихна също: „На много, но на никого не съм го казвал така, както на Вас.“ Яворов взема саксията с бели хиацинти, които майка ми беше подарила за именния ми ден, помириса ги и ми ги поднесе да ги помириша и аз.“ И с повод и без повод срещите зачестяват: „Аз не мога точно да определя времето, но навярно беше през май или през юни, Яворов винаги намираше претекст, макар и за минутка, да дойде у дома, за да ме види. И тогава той дойде, някакво особено щастие озаряваше лицето му. Стоя много кратко време и тръгна вече да си отива, аз го изпращах, когато той се доближи до мене, леко ме препърна и целуна. Усетих устните му

върху моите – пухкави, трептящи, сухи и топли. Направих движение да се освободя. Той ме отпусна и веднага си отиде. След това аз внимавах да не се повтори случката. Яворов ми казваше, че ако се съглася да стана негова жена, той ще напише най-великите си творби. Преди всичко лирични песни на тържествуващата любов и че ще бъде най-велик от най-великия поет. Че досега той не е ценял толкова много поезията си, но че сега ще напише най-прекрасните си стихове, драми, песни. „Моите песни ще бъдат по-възторжени, по-велики от „Песен на песните“ на цар Соломон.“

Въпреки че Дора Конова се омъжва за Михаил Грозев, започнал да се подписва с псевдонима Кремен, Яворов не изоставя младата госпожа, а продължава да я задира и търси отговор на своите чувства: „Той ми казваше: „Аз искам от Вас само една единствена дума да ми кажете, едно „да“. Само тази дума. „А Лора? – попитах аз. „Ще уредя въпроса с Лора, а също и с Кремен.“ По какъв начин смяташе да направи това, не го попитах, защото не можех да му кажа още това „да“ и точно това му обясних, че го ценя като човек, като поет, като писател, като приятел, но че в мен няма тия чувства, които аз смяtam, че трябва да имам към него, за да му стана жена. Казах му, че когато почувствува姆 това, ще му кажа „да“. Яворов ми отговори: „Един ден Вие ще ми кажете.“

Съвсем естествено е да се запитаме – а как са реагирали другите двама на неверните си съпруг и съпруга – Кремен и Лора, подозирали ли са това, което плахо и тайно, но все по-задълбочено и трайно обвързва Яворов и Дора Грозева? Ще използвам кратки цитати от разказаното от Михаил Кремен за това, което назрява и подготвя унищожителния финал на два живота. Сякаш незасегнат пряко от вниманието, оказвано от Яворов на съпругата му, по-младият приятел на поета пише: „Ние често бивахме свидетели на нервни избухвания у съружеската двойка, без да знаем повода и без да подозираме приближаването на трагичния край. Заплашванията на Лора, че уж щяла да замине в чужбина, равнодушното съгласие на Яворов и временните помирения отдавахме на обикновените недоразумения у всяко младо семейство.“ И още: „От Яворовата хладина и недостъпност тревогата у Лора се усилваше до необикновени размери. Тя се превръщаше в непоносимо страдание, близко до неврастения, която се проявяваща като незаспиваща, с отворени очи дебнеша

подозителност. Яворов не само се е дразнел, но сигурно е и страдал от пристъпите на тая ревност. Тя е рушала душевното му равновесие и насила го е въвлечала в пъкъла на едно излишно мъченичество. В своята egoистична любов Лора е забравяла, че той е преди всичко поет и общественик, че на тоя свят не се живее само за любов. Яворов никога не се е съмнявал в любовта на жена си, не се е плащел от изключителността на тази любов, която според Лора ще донесе, а според него няма да донесе щастие.“

И Кремен разказва за едно вечерно гостуване у Яворови, когато става неволен свидетел на кратка разправия между Яворов и Лора в съседната стая, а по повод на тая сцена заключава: „Дора спокойно разглеждаше списанието. Не можех да повярвам, че тя е причинила отвъдната сцена. Това нито бях в състояние да открия, нито пък допущах, че Яворов би предпочел Дора пред безспорно превъзходящата я своя жена.“ Обяснението не ми изглежда твърде убедително, дори и направено след няколко десетилетия по-късно. За мнозина от приятелското обкръжение, а и не само от него, Яворовото поведение спрямо госпожа Кремен е подсказвало нещо повече от дружелюбно чувство. Нима никакво ревниво пламъче не е загложило сърцето на Михаил Кремен, никой ли не му е подсказал, че има нещо прекалено в интимниченето на приятеля му с неговата избраница. Кремен възкресява спомена от гостуване, станало пет дни преди кървавия разрыв между поета и Лора, и отново повтаря преценката, че е невъзможно Яворов да предпочете друга жена пред блестящата си съпруга: „Необикновената ѝ красота, удвоена от вътрешния духовен чар, властуващ с онова превъзходство, в което бях се убедил още при запознаването и което продължаваше и досега. За жалост Лора не съзнаваше това надмощие, но то не е могло да остане незабелязано от Яворов, който бе тази вече домакин и по необходимост трябваше да се възхищава от жена ми: „Кажете не е ли очарователна госпожа Грозева?“ Заварихме Лора весела, но щом видя как се държи съпруга ѝ към Дора, едва можа да прикрие нахлулата в очите ѝ скръб.“

Да, Лора Каравелова със своята много вярна и точна интуиция разбира, че има съперница, която бавно, но властно я измества и завладява чувствено търсещия и неспокойен творец, който след всичко преживяно с жената, за която се е оженил, вече осъзнава грешката и постепенно се отчуждава от нея и съз-

даденото семейно огнище. Лора избира елегантна и привидно печеливша тактика – тя се сприятелива с Дора Грозева, всячески се стреми да бъдат заедно, за да я наблюдава, да следи нейните реакции, да провокира и изслушва мислите, за да може да разбере нейните чувства спрямо Яворов. Докато той по-трудно се прикрива, неговата изгора е по женски по-скрита, неразгадаема, ловко поемаща нападателните ходове на дамата от столичния хайлайф. Докато нервите на провинциалното момиче издържат в трудни и заплетени ситуации, то състоянието на Лора Каравелова е депресивно, избухливо, проникнато от отчаяние и безизходица. За сметка на външния ѝ блескав и привличащ чуждотооко вид, вътрешният ѝ мир е в руини. Тя е нестабилна и несигурна. „Лора винаги страдаше, мислейки, че Яворов не я обича тъй, както тя желае – споделя една от най-близките приятелки Радка Бонева. Неговата обич не ѝ стигаше... Лора често ми говореше, че мечтае да си купят с Яворов имот някъде уединено, далеч от хората, например в планината... Да бъдат само двамата и той там да твори.“

В това просто, ясно и според мене много точно свидетелство личи драстичното разминаване между поета и неговата спътница. Крушението на идеала на младата жена е неизбежен, той е твърде нереалистичен и наивен. Тя е искала да затвори птицата на любовта в златна клетка, вместо да ѝ даде простор и висина. Самата тя си избира незавидна участ – да се посвети на един мъж и да му служи предано и всеотдайно, вместо да ангажира амбициите и силите си с дейност, която да я избави от бавното и сигурно обезличаване, смазване, унижение... Така преди да се изправи пред Яворовата изневяра, Лора се оказва измамена от своите илюзии, тя е заложила на злополучна роля, избрала е от съдбата коварна карта, затова загубва битката и пада сломена. Страшна е нейната гибел, но не по-малко страшно е и това, че нейната любов погубва един велик творец в разцвета на силите му!

Яворов е бил човек от съвсем друг корен, натура от съвсем друго тесто, както казва народът. Мощният талант е възраждал силите му, карал го е да влиза подобно на Ботев, с когото смело се сравнява, в двубой със стихиите, да предизвиква съдбата. Висок и слаб, полууправден, черен и страстен, потаен и грешен, той се изкачва на върха на литературата и изкуството и разтваря криле за нови полети, устремен

към нови духовни висоти. Затова след премиерата на „Когато гръм удари, как ехото загъльва“, въпреки публикуваните над 14 отрицателни статии и рецензии, замисля третата си, вече социална пиеса, решително приема предложението на книгоиздателя Паскалев да стане редактор на нова литературна трибуна. На 25 ноември Книгоиздателство Ал. Паскалев и С-ие разпространява следната покана:

„От януари 1914 почва да излиза ДУМА, месечно литературно списание. Списанието ще дава: поезия (стихове, разкази и пр.), критика, статии по общо литературни и философски въпроси, преглед на всички прояви в областта на изкуството (театър, музика, живопис). Изобщо то ще се стреми да отрази, по възможност най-пълно художническо-културния живот в България.“

ДУМА ще се редактира от г. П. К. Яворов, при близкото сътрудничество на най-добрите наши литературни сили, ще излазя месечно (освен юли и август) и ще даде 40 коли за година. При това абонатите ще получават в края на годината, като безплатна премия, следните три книги: „Ръскин и религията на красотата“ от А. де ла Сизеран, Севастополски разкази на Л.Н. Толстой и Македонските спомени на П. К. Яворов, които книги, продавани поотделно, ще струват повече от 10 лева.

Редовното излизане на списанието е гарантирано от Командитното книгоиздателско дружество на Ал. Паскалев и С-ие, София.

Годишният абонамент за България и за чужбина е 10 лева, полугодишният – 5 лева, винаги предплатени.“

Амбициозният замисъл е безспорен. И книгоиздателят, и бъдещият редактор са набелязали програма, която отговаря на нуждите на националния литературен живот. Открайват се широките духовни територии, умението да се вплетат обществени и творчески търсения в името на висок естетически идеал. Името „Дума“ отправя и към Ботев, и към най-ярките тенденции на художественото ни развитие. Необходимостта от такова издание става насящо и тази празнота е щяла да бъде запълнена на достойна висота. Да, щяла е!...

Ноември 1913 г. преминава за Яворов с тези трескави планове, затова, на приятелските семейни срещи, най-често вечер, съмишлениците се събират и за делови въпроси, и за забава. На 29 ноември артистическият секретар на Народния театър получава

следната бележка: „Драгий Яворов, за уверение, че съм те търси, послужих си с официална бланка. Тази вечер, както ти казах завчера, чакаме Ви с госпо-жата у дома. Ще дойдат Кремен, също и Паскалев. Довиждане. Твой М. Тихов.“ Макар че денят е петък, сутринта се провежда заседание, на което се определя хонорар на Сава Огнянов за режисиранието от него пиеси „Първите“ и „Укротяване на опърничавата“ през сезона 1912/1913 г. В ранния следобед в театъра идва Кирил Христов, който се интересува за подготовката на неговата пиеса „Старият войн“, включена в репертоара, и предстоящите репетиции, след разпре-делянето на ролите. На 2 декември поетът публикува във в. „Дневник“ описание на посещението си при артистическия секретар: „Забъбрихме се за лите-ратура. Яворов ми даде току-що отпечатаното извес-тие за новото списание „Дума“, което трябваше да почне да излиза от Нова година под негово редак-торство. Аз бях му обещал един цикъл стихотворения за първата книжка и той сега ме подканни да му ги дам тия дни, защото почнал вече да нарежда мате-риалите. Продължихме да говорим върху списанието: кои писатели да се привлекат към него, като при туй се помолят още в самото начало да обявят какви неща ще печатат през годината в „Дума“. В това вре-ме аз зърнах през прозореца да минава към гради-ната Трифон Кунев, изчухах му и го повиках при нас. Кунев, посветен в програмата на проектираното ново списание, също обеща сътрудничеството си. „Неочак-вано, според спомена на Кирил Христов, идва Лора, както това е правила и преди, но заварва Яворов с двама мъже и успокоена, след неговия отказ да я съпроводи, отива сама да направи визитите си. Кунев също си тръгва, а двамата поети излизат да се пораз-ходят. Срещат професор Михалчев и Асен Златаров, които са със съпругите си. В разговора Яворов не взема участие и Христов е отбелязал въпроса, отправен към него от Михалчев: „Каква е тая мрачност на лермон-товски демон?“ „Продължихме разходката си по ул. „Търговска“ – описва по-нататък Христов. – Срещу банята Яворов се спря и ми каза, че след вечеря щели да бъдат с жена си на гости у г. д-р Тихов, та иска да отиде да се „подмлади“ в банята. Аз се малко зачудих, като ми показва уред за бърснене, обаче той ме увери, че по-добре било човек да си прави тоалета в банята, отколкото да губи време въкъщи. Ние се разделихме, без по какъвто и да е признак да бих могъл да пред-положа онова, което трябваше да стане през нощта.“

Тази черна нощ, най-кошмарната и безкрайна нощ за българската литература, е била белязана от мрачна прокоба! В известното си стихотворение „Нощ“ Яворов не е ли предвидил най-страшната нощ на своя живот! Както много трагични събития и това започва с веселie – намерението на домакините д-р Михаил и Вера Тихови да поканят гостите си в своя дом на ул. „Цар Самуил“ № 35 е да се забавляват в края на отминаващата седмица. Събират се три се-мейства и неженененият все още книгоиздател Александър Паскалев. Поради това, че Паскалев е имал възможност да наблюдава останалите, неангажиран все още семейство, а свързан с другите само приятелски, ще цитирам неговите показания пред съдебния следовател при софийския окръжен съд на II участък в София Иван Божилов, който на 30 ноември 1913 г. подписва Постановление за определяне престъпността на деянието №1 по следствено дело № 205/1913 г.

Неутралната позиция на Паскалев, нека да я наречем така, може да ни ориентира в обстановката, предшествала кървавата развръзка в ранните часове на съботния ден. Паскалев е призован за разпит на 6 декември. Неговият разказ дава сравнително добра представа за времето, прекарано от задружната компания: „Аз пристигнах половин час по-късно от другите. Направи ми впечатление още от самото начало, че Лора не беше весела тази вечер, както я знаех друг път. Изглеждаше ми някак си меланхолично настроена, но при все това вземаше участие в игрите и разговорите. Помня, че в един разговор казваше, че ходила да гледа из града за къща. Аз я запитах: „Да не би да се местите от сегашната си къща?“ Вместо нея прибръзва да ми отговори Яворов: „Не, казва, няма да наемаме къща, а евсайби ще ставаме.“ Това го каза с шеговит тон. Към средата на вечерята забелязах, че Лора беше станала от мястото си и отишла към една етажерка и разгръщаше една книга. Чух, че Яворов ѝ каза с един нервен тон: „Лора, ако не ти се седи или ако не ти е приятна компанията – тези думи той каза, но точно не ги запомних, – да станем да си вървим.“ Тя отговори в смисъл, че „не, но тъй просто прелиствам книгата“. Нейното ставане не ми обърна вниманието, защото и други от компа-нията ставаха и се движеха из стаята, но след обръ-щението на Яворов към нея то стана един инцидент, който цялата компания се мъчеше да заглади. След малко, струва ми се, тя седна при него, но малко настрани. Те след това помня, че пак се обясняваха

полугласно и можех да доловя само последните Яворови думи, казани с по-нервен и ясен тон и в смисъл: „Това са недостатъци, с които човек през целия живот отива.“ Не разбрах дали за своите или за нейните недостатъци намекваше. След тези думи забележих, че Яворов я хваща за ръцете галено и се мъчеше да я успокои, да заличи станалото. На стискането на ръцете ѝ видях, че тя му се усмихваше. С това вече аз разбрах, че те напълно се подобриха и че забравиха инцидента. На масата имаше вино, но дамите много малко пиха. Яворов изпи след този инцидент до края на забавлението 2-3 чаши вино. Може би от мъжете се пада да изпие по 2-3 чашки винени, та не може да се каже, че някой се е опил, защото това се набра през цялото ни стоеене там. Имаше и закуски други. Забавлението привършихме към 1.30–2 часа след полунощ, когато всички гости вкупом се вдигнахме и си отдохме.“

Така, според Паскалев, преминава приятелската вечер. Заслужава внимание в неговия разказ констатацията, която прави в началото: „Лора не беше весела тази вечер, както я знаех друг път.“ По повод на спречкването между Яворов и неговата съпруга той употребява три пъти думата „инцидент“ – дума, чието значение на български (тъй като е чуждица) има доста драматична характеристика. Казано просто инцидент е нещо сериозно! Един ден преди Паскалев при следователя Божилов на разпит е извикана Вера Тихова и тя споделя по повод на възникналото съружеско недоразумение следното: „Спомням си, че към 12 часа в полунощ Лора внезапно стана от общата маса, като каза само на мене, че ѝ било сту-дендо до прозорец, и отиде до печката, та се опря до нея права. Тя взе една книжка с картини и почна да прелиства. Това нямаше да ни направи впечатление, ако Яворов подир няколко минути не беше ѝ казал с един сериозен и натъртен тон: „Ако не ти е приятно да бъдеш тук, може да си отидем.“ Лора нищо не каза, а само го изгледа много учудена и пак продължи да разглежда книгата. Този и н ц и д е н т (разредката моя – Ст. К.) изненада всички присъствуващи, понеже аз поне не забелязах никакъв видим повод за това. След това Лора остави книгата и седна до Яворов, като остави прежното си място между мене и госпожа Грозева, но Яворов обърна стола си гърбом към нея някак си демонстративно. Аз сама чувствувах, че това положение за Лора е много неловко. След това Лора

подир малко с един кротък тон му каза, че би било по-прилично да стои по-право. Той, Яворов, нищо не отговори на това. След тази нейна бележка те станаха и отидоха към пианото и там поговориха помежду си много тихо и нищо не се чуваше. В същото време тя взе на пианото няколко акорда. Подир това пак се върнаха на общата маса и седнаха един до друг. Той почна да бъде много любезен и като че ли се мъчеше да заглади постылката си. Тя също доби първата си веселост. Играйте пак продължиха. На Лора всички се помолиха да изсвири нещо. Тя стана и изсвири на пианото едно много тъжно парче, което ми направи впечатление. Тя свиреше наизуст. Когато запитах какво е, тя каза, че било нейна фантазия.“

Освен повторението на думата „инцидент“ в това свидетелство има малко нови щрихи, но нещо контрастира с впечатлението на Паскалев за Лора. В самото начало на показанията си, Вера Тихова казва следното: „Първи дойдоха Яворови. Те бяха много весели при пристигането си у дома. Това личеше по лицата и на двамата. Още от вратата и двамата почнаха шеговити приказки и закачки с нас – мене и мъж ми Михаил Тихов. И след това в стаята продължаваха да бъдат в същото весело разположение на духа. Подир това надойдоха и другите гости. Всички бяхме насядали около една голяма маса. Изредиха се весели разговори и игри, в които вземаха участие всички. Лора беше весела, шеговита и духовита...“ Определенията „весели“ – два пъти, „весело“, „весела“ (за Лора), както и в предишния цитат за нея: „Тя също доби първата си веселост“ дали са точни или са употребени специално в показанията пред следовател?

Домакинът на вечерта Михаил Тихов също подчертава, че при идванието на Яворови „те бяха в много добро разположение на духа.“ И допълва: „Влязоха в стаята и почнахме разговори по разни въпроси – и весели, и сериозни.“ Когато пристигат и останалите: „Веселите разговори продължаваха.“ Мнението на съпруга съвпада с това на съпругата – и той използва два пъти определението „весели“. Почти еднакво е изтъкнат момента, когато към станалата си жена Яворов се обръща с малко остръ тон: „Лоро, защо не дойдеш да седнеш при нас.“ Следва обяснението между двамата „шепнешком“, но Тихов чул нейните думи „Не можа ли малко по-меко да ми направиш бележката?“ Показателно е неговото следващо твърдение, което е по-достоверно от това на Вера Тихова: „Обаче след този и н ц и д е н т

(разредката моя – Ст. К.) между двамата, забележих, че в настроението на Лора имаше известна доза меланхоличност и равнодушие се забелязваше у нея. Изобщо се забелязваше – поне аз тъй схващах – известно пречупване в настроението ѝ от преди и след случката."

Какво е споделил пред следователя на 6 декември Михаил Грозев – Кремен? Той започна описание на злополучния петък с факт доста преди вечерната среща. Казва, че е отишъл в 11 часа в Народния театър „гдето намерих Пейо Яворов и говорихме по издаването на сп. „Дума“, което ще списваме от Нова година. Говорихме много. Яворов беше твърде разположен, както винаги. В това време дойде и Кирил Христов и почнаха да се разговарят по негови работи и аз не се месих в разговора им.“ Кремен си отива и оставя двамата поети. Интересното е, че Кирил Христов, публикувал преди 4 дни своя спомен за посещението при артистическия секретар не споменава да се е видял с по-младия приятел на Яворов, още повече, че Христов говори за посещение, станало след обед и то към 16 часа. Тези неточности, макар и не съвсем съществени, все пак показват как в спомените често се разминават факти и описания с истината. Кремен предава накратко и онова, което са забелязали у Тихови всички – семейната разправия на Яворови. Той споделя: „Направи ми впечатление Лора със своето меланхолично настроение. Често се замисляше, но въобще пак вземаше участие в разговорите и игрите, беше дори духовита, но забележих, че от време навреме се замисляше. Тя стана по-натъжена след инцидента (разредката моя – Ст. К.). Кога тя е станала от мястото си, не съм забележил, а когато Яворов ѝ каза „защо стои там?“, тя тогава отиде и седна при него. Той ѝ забележи, че не трябва да седи при него, а гдето си седеше по-рано. Това е в груби черти инцидентът. След този инцидент вече забележих, че тя беше явно мълчалива. Ставаше през време на игрите често; свири и на пианото повече тъжни, меланхолични мотиви.“ Тук откриваме думата „инцидент“ употребена три пъти – несъмнено има конфликтна ситуация, която съвсем не е безобидна!

Как е разиграна тази „сцена“ през погледа на Дора Грозева-Кремен: „Лора не ми направи впечатление със своето настроение в началото на вече-ринката. На масата тя беше седнала до мене. После аз се преместих на канапето и там седях. Не съм забелязала, когато Лора беше станала от мястото си

и отишла да прелиства една книга. Това забележих, когато Яворов ѝ каза не с твърде мек тон защо се е отделила и дали ѝ е неприятна компанията. Точно думите му не си спомням, но предавам смисъла им. Тя нищо не каза, а само го погледна. Аз се обадих: „Може да ѝ е студено, затова е отишла там.“ Тя беше по-близо до печката. След това Лора отиде и седна при мъже си. Преди това те се нещо обясняваха полугласно, но аз нищо не дочух от разговора им. След този инцидент (разредката моя – Ст. К.) тя беше натъжена, но пак вземаше участие в игрите и разговорите.“

Поради гибелта на Лора и опита на Яворов да се самоубие, поетът е разпитан на 18 декември. Като проследява приготвленето и отиването на гости, Яворов описва обстановката и протичането на приятелската среща, но той „открехва“ определено причината за онова, което останалите, независимо един от друг, са нарекли „инцидент“. Той най-добре е познавал своите чувства и особено онези, което е изпитвал освен към Лора и към една от присъстващите гостенки, затова неговото признание е от изключителен интерес: „Помня, че Лора беше станала от мястото си – от стола до масата – и беше седнала на канапето срещу мене; на същото канапе до стената беше се преместила и г-жа Грозева. На това нещо, разбира се, аз тогава никакво значене на придах, защото всички присъстващи се движеха от време на време по стаята и пак сядаха на местата си.“ Този детайл е многоизначителен – Лора и Дора Грозева се „събират“ на едно място, случайно ли е това? Продължава Яворовото свидетелство: „По едно време Лора стана от канапето и отиде при една етажерка, взе една книга и почна да я прелиства. Понеже тя доста време постоя настрана пред етажерката, у мене възникна подозрение, че тя се е нещо докачила и че по този начин изказва спрямо мене неудоволствието си. Основание сериозно, за да помисля тогава това, нямах, но понеже всички наши недоразумения бяха все на почва ревността, и то спрямо една от присъстващите тази вечер дами, защото неведнъж по-рано сме се обяснявали на тази тема, аз помислих че Лора затова именно стана от мястото си и отиде настрана. След като доста време постоя до етажерката, аз, за да не се развали доброто настроение на компанията, се обърнах към Лора и ѝ казах доста високо да дойде при нас, а ако не ѝ е приятна компанията, да си вървим. Не си спомням

точно какво тя ми отговори, но каза нещо в смисъл и с мек тон, че „ти нали става, та гледа книгите“, и след това седна при мене. Преди да седне, аз, сега си спомням, станах и отидох при нея и шепнешком се обяснявахме, като ѝ казах, че не прави добре, загдето се е отстранила, защото може зле да се претълкува от хората, и тя ми каза, че ще дойде да седне.“ Яворов още добавя: „Аз мислех, че всичко се изглади. Пред всички яз я милвах по ръцете. Тя взе след туй участие заедно с всички в игрите и разговорите.“ Изненадващо е неговото заключение: „Случката се съвършено забрави.“ Като се има обаче предвид, че това е разпит и е заведено следствено дело, можем да си обясним казаното пред съдебния следовател Иван Божилов. Яворов обаче не скрива ревността на Лора и ролята на „една от присъствуващите тази вечер дами“ в заплетената сложна драма, която се разиграва в следващите часове.

Сега отново ще се върна към края на гостуването и това, което Паскалев е казал на разпита, тъй като неговата неутрална позиция спрямо взаимоотношенията на останалите е несъмнена. И така вече наближава 2 часа след полунощ, започнал е новият ден 30 ноември: „Тръгнахме всички по ул. „Цар Самуил“ да изпратим Грозеви. Лора Яворова и Дора Грозева вървяха малко напред. Яворов и Грозев пооставаха назад и ми махнаха с ръка да вървя с дамите, защото щели да им устроят една шега, т.e. да накарат дамите да ги търсят. По ул. „Цар Самуил“ Лора се пързаляше по снега, подтичваше, същото правеше и Дора Грозева. По едно време Лора се обърна и се сети за намерението на Грозев и Яворов и каза: „Те искат да ни накарат да ги търсим, ама хайде да бързаме, че те пък да ни търсят.“ И така продължихме до пресичането на ул. „Цар Самуил“ и ул. „Неофит Рилски“, гдето Грозеви трябваше да се отделят, та застанахме и почакахме двамата – Яворов и Грозев. Аз, като гледах Лора тъй весела, помислих, че е забравила и нцидента (разредката моя – Ст. К.). След раздялата си с Грозеви тръгнахме аз и Яворови по ул. „Неофит Рилски“. По пътя аз приказвах за издаването на новото списание „Дума“. Лора и Яворов мълчаха до половината път и след това Яворов ми отговаряше, докато стигнахме до ул. „Раковски“. По пътя Лора се беше хванала за Яворов под ръка и не вземаше участие в разговора ни и на

ъгъла на ул. „Раковски“ и „Неофит Рилски“ се посрещахме и стоешком и завършихме разговора. Постояхме около 3–4 минути, след което те и двамата си взеха с мене „сбогом“ и си тръгнаха към къщи, която беше на около десетина крачки далеч. Не погледнах на часовника, но когато се разделихме, трябва да беше между 2 и 2.30 часа. На сутринта се научих за станалото в дома на Яворов. От редакцията на в. „Дневник“ по телефона някой ми поискава стихове от Яворов и тогава ми съобщи, че Яворов и Лора се самоубили. Аз останах като гръмнат.“

В показанията си Паскалев е предал и впечатленията си за живота на семейството, с което последен се е разделил преди фаталните изстриeli: „С Яворов се познавам от 4–5 години и сме много близки помежду си, а с жена му Лора се запознах преди 2 години, откакто те бяха почнали да имат помежду си връзки. Познавам го за буен темперамент, но извънредно силно може да се владее. Той е пресметлив в смисъл, че държи много на това, което трябва да стане и което нетрябва. Той никога не ми е говорил за своя семеен живот с Лора, защото той не обича въобще да говори за своите чувства. Те са се венчали на 19 септември 1912 г., но аз не съм бил на венчавката им. У дома му съм ходил след венчаването му 3–4 пъти всичко. Лора по-малко познавам. Правеше ми впечатление на жена горда, самолюбива, тщеславна. Тя беше силно привързана към Яворов. Тя беше природно интелигентна и с висока култура жена, не каквito са обикновеният тип жени. Доколкото съм я разбрали, тя беше много силно впечатителна.“ Накрая книгоиздателят казва: „Добавям, че през втората половина на пътя ни до ул. „Раковски“ говореше само Яворов.“ Пестеливите оценки показват, че той се предпазва от излишни подробности, стреми се да очертае възможно най-ясно и просто онова, което смята за най-съществено.

Освен Паскалев, на 6 декември са разпитани и съпрузите Грозеви. Докато по-късно Михаил Кремен е доста словоохотлив, обстоятелствен, дори ненужно бъбрив и склонен към съчинителство, на разпита е сдържан и това личи както в цитираната вече част, така и в останалото, което е споделил. За прибирането у дома си спомня: „Аз и Яворов вървяхме назад, а жена ми Дора Грозева и Лора вървяха с Александър Паскалев заедно и бяха по-напред. Жена ми беше

хванала Лора подръка и се пълзгаше по заледения сняг. Видя ми се, че Лора не се пълзгаше и това ми направи впечатление.“ Той дава и общите си впечатления за семейството на поета: „С Яворов се познавам от десетина години, а с жена му – от две години. Зная, че Яворов е човек много сдържан и внимателен. В отношенията му към Лора винаги съм схващал, че той твърде много я обича. Инцидента с нея у Тихови аз си обяснявам с това, че всички там бяхме доста близки помежду си, та се допусна такова обръщение към нея. От моите наблюдения могъл съм да схвата, че Лора беше много привързана към него. За темперамента ѝ мога да кажа, че тя беше способна да се хвърля в крайности. Факти не мога да посоча, но общото ми впечатление е такова по нейния характер.“ По повод на проектираното пътуване до Париж на Лора предава следния случай: „Около една седмица преди смъртта ѝ Лора беше дошла у дома. Между разговора я попитах какво стана с нейното заминаване. Тогава тя ми каза с усмивка, получеговито: „Ще замина, защо да не замина“. Като ѝ забележих как може за минутка да остави Яворов сам, тя каза: „Да се поразделим малко, да станем по-мили.“ В това видях никаква шега, а не сериозно намерение да замине непременно.“ Определено личи желанието на Кремен да покаже, че Яворов не може да бъде обвиняван за смъртта на Лора и застава на негова страна.

Дора Грозева опровергава съпруга си, че Лора не се е пълзгала по заледения път: „По пътя аз и Лора бяхме подръка и се пързаляхме по снега, а Яворов и Грозев бяха се скрили зад ъгъла на улицата, като искаха да ни накарат да ги търсим. Лора каза шаговито: „Да вървим и се направим, че ги не виждаме, те да останат изиграни.“ Значително по-интересно е това, което е разказано по-нататък: „С Лора се познавам от година и половина. Аз съм ходила много често у тях. През време на войната, когато мъж ми, тогава мой годеник, беше на война, аз също много често съм отивала и привечер и седях у тях до късно. Изпровождал ме е винаги до дома мъж ѝ Яворов. Може би да има до десетина пъти да ме е съпровождал по този начин. Случвало се е по някой път и тя, Лора, да дойде и ме съпроводят заедно. Тя към мене се е държала винаги любезно. Не съм забелязала в отношенията ѝ към мене хладина. Когато съм отивала у тях, често съм носила и

цветя – всякакви рози и други.“ И Дора Грозева описва една случка, която не е съвсем „невинна“ както изглежда в този порядък на мисли: „Миналата зима веднъж изпратих с една слугиня на моя приятелка едни цветя, които предназначих да ги предаде на господин Яворов. Цветята изпратих със записка, надписана за „господин Яворов“, но без подпис. Исках да видя с това, какво впечатление ще направи на Лора, просто устроих една шега, защото знаех, че цветята ще минат през нейни ръце. После веднага аз отидох и ѝ казах, че цветята са от мене. Лора, като си дойде Яворов, му каза, че цветята са от мене.“

Носенето на цветя, колкото и затрогващ и любезен жест да е в човешките взаимоотношения, понякога може да придобие неочекван смисъл. Шегата на Дора Грозева не е отмината с безразличие от Лора, която е вниквала със своя верен усет в престорените външно, но задълбочаващи се чувства на поета и любимата на Кремен. Ето какво е посочила накрая на показанията си прислужницата Йорданка Ангелова, разпитана на 5 декември: „Спомням си, че през лятото тази година г-ца Конова донесе цветя и ги поднесе на Лора. Тя сама ги постави във ваза и ги постави на масата на Яворов, който не беше у дома. После, когато отидох в неговата стая, видях вазата бутната от масата, цветята пръснати по дъските и водата ѝ изсипана. Лора и Яворов бяха сърдили.“

Сега отново ще продължа с показанията на Грозева и следващите нейни твърдения контрастират с казаното от слугинята: „Тя никога не ми се е оплаквала от семейния си живот с Яворов. Тя често идваше у дома да ме търси и да излезем заедно, ако съм у дома. Лора ми е говорила, че имала намерение да замине за Париж, а после за Брюксел да се запише да следва по литература. Аз разбирам, че скоро ще замине. Доколкото съм можала да разбера, Лора имаше буен темперамент. Тя много се възбуждаше и разгневяваше и в такова състояние беше способна на крайности. Такова е моето впечатление. Не може да търпи някой да ѝ наложи нещо и да ѝ заповядва в нещо.“ Гузна или не съперницата търси благовиден изход от трагично-скандалната ситуация. Лора е мъртва, затова тепърва предстои да се търси вината за смъртта ѝ, драмата намира страшен отзив в обществото и преките участници вече не могат да бъдат отделени от нея.

(Следва)

„В ТВОРЧЕСТВОТО СИ ОСТАНАХ ВЕРЕН НА СВОЕТО ВЕРУЮ...“

С поета Таньо Клисуро^в по случай неговата 60-годишнина
разговаря Ивелина Томева

Таньо Клисуро^в е роден на 23 май 1944 година в град Мъглиж, завършил е специалността Българска филология във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, какъв спомен остави у вас старопрестолният град?

– Спомените ми са чудесни, спомени на един млад човек, студент, който обаче не е попаднал там случайно. Средното си образование завърших по настояване на моите родители в Строителния техникум в Стара Загора (през 60-те бе много модерно да се учи в техникум), но си бях събркал призванието, защото още тогава имах влече^{не}ние към литература. По-късно, издържал с много добър успех кандидат-студентските изпити, бях приет по мое желание Българска филология във Великотърновския университет. Точно в Търново имах редкия късмет да попадна на мои съмишленици, също студенти. И до днес смятам, че беше истински шанс за мен средата на такива поети като Борис Христов, Марин Георгиев, Паруш Парушев, на критика Панко Анчев, на белетриста Анчо Калоянов. Благодарение на тази среда се изградих като поет.

– След завършване на образоването си обаче се връщате отново в Стара Загора. Кое определи избора ви и съжалявали ли сте някога, че вместо към столицата, сте се отправили към „града на липите“?

– Да, не заминах. Никой от нас не замина веднага (за столицата), освен може би Борис Христов. Отначало останах известно време в Търново, имах намерение да поработя и сякаш искахме да съхраним атмосферата, но не потръгна и след няколко месеца се върнах в Стара Загора. Тук вече имах две възможности: да започна в „Радио Стара Загора“ или във вестник „Септември“, на който редактор тогава бе Константин Колев. Аз избрах вестника и работата в него ми се отрази извънредно благоприятно. Понеже беше окръжен вестник, работата в него бе свързана с доста пътуване и по този начин имах възможност да опозная живота.

– Вие сте били и главен редактор на литературния алманах „Хоризонт“, защо преустанови издаването си той?

– Това стана години по-късно. Бях 39-годишен, когато започнах да се занимавам с „Хоризонт“ – орган на дружеството на писателите в Стара Загора. За да ми предложат работата вероятно са видели в мое лице надежден литератор и издател. След 11 години в „Хоризонт“ той преустанови издаването. Той престана да излиза поради обществените промени в България и аз трябаше да се върна отново към журналистиката. Доволен съм, че покрай работата си в „Хоризонт“ успях да подам ръка на много млади

поети. Същевременно съсредоточих вниманието си върху собственото си творчество и издадох няколко книги и публицистика. Основно моето творчество може да бъде разделено на 2: поезия и публицистика. Сега имам и 2 пиеси. Въщност си мисля, че даже съм закъснял за театъра, понеже е нормално да влезеш в него около 40-те години, а аз се изкуших чак сега.

– Животът на поета в провинцията не е ли изпълнен с повече трудности?

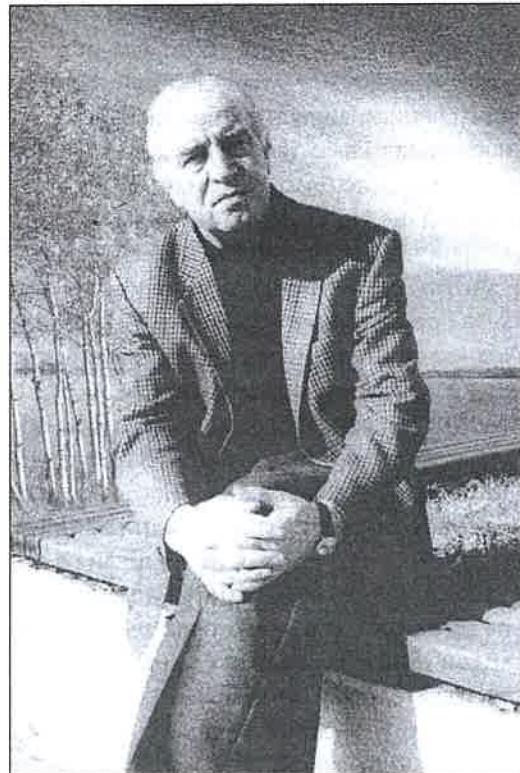
– По-трудно е. Това е нож с две остриета, от една страна, критиците по-трудно те забелязват, понякога и те забравят. Животът в провинцията те амбицира, прави те по-борбен. Той те кара да се доказваш постоянно, че може и оттук да не изоставаш, да бъдеш наравно с връстниците си от София. И в общи линии мисля, че го постигнах. Нищо, че нямам известността на някои от тях и че вместо 18 издадох 8 книги. Верността към града, в който си израсъл, един ден си изплаща своите лихви. Имам усещането, че в Стара Загора съм обичан и ценен.

– Тази година ви обявиха за почетен гражданин на Стара Загора, щастлив ли сте от това заслужено признание?

– Щастлив е силна дума. Аз избягвам да използвам силни думи и в поезията си, но... да, удовлетворен съм.

– Стара Загора е градът на поетите. Вие сте съвременен продължител на голямата литературна традиция на града ни, но има ли ги младите поети, които ще са ваши достойни продължители?

– Много би ми се искало да остане. Не искам да лъжа, затова ще кажа – литературната традиция е на пресъхване. Може би аз и Неделчо Ганев сме последните издънки на това дърво, което даваше имена. Една от причините е, че за младите трябва да се полагат грижи, да им се отделя внимание, за да се развиват, а то сега липсва. Навремето в Стара Загора имаше три литературни кръжока – за деца, за средношколци и младежи, ръководени от мен, от Жеко Христов и от Стойчо Стойчев. От тях излязоха поети, които ма-кар и да нямат национална известност, издадоха една и повече книги. Това са: Керка Хубенова, Виолета Бончева, Колю Александров, Ботю Буков. Но може

би така е било съдено, всеки извор в един момент пресъхва, но дай боже да бликне отново.

– Какво мислите за съвременната българска литература? Има ли я?

– Съвременната българска литература според мен реанимира. Фактът, че не се е появил писател от ранга на Талев, на Димов, Емилиян Станев, Ивайло Петров, Антон Дончев, е показателен. Аз се питам през последните 15 години коя е „голямата“ българска книга? От една страна, писателите са обезверени, съществуват на ръба на оцеляването. От друга страна, и общественият интерес към творчеството им се позагуби. Мнозина се обезвериха и отчаяха.

– Зная, че работите сред млади хора – днешната младеж има ли отношение към българската литература? Какви са вашите наблюдения?

– За съжаление, ако има такива те са малко. Ето моята дъщеря например проявява интерес и прави опити да пише, но тя е израсла в такава среда. А, знаете ли... аз осма година съм възпитател в общежитие на Спортното училище и в стаите на моите

около 50 възпитаници не съм намерил нито една художествена книга. Стените са облепени с портретите на фолк звезди и културисти. Вярно, че това е едно тясно специализирано учебно заведение, но това не се наблюдава само там, а и в по-елитните гимназии на града и като цяло в страната. Но без книгата, без духовност не може да се изгради манталитета, светоусещането, житейската позиция на един млад човек. Дори тази престъпност, която сега се наблюдава сред младите хора може би е продукт на това. Ако човек прочете поне една книга, може би няма да е способен на подобна агресия. Ако се опита да се занимава с изкуство или най-малкото да общува с него, това, сигурен съм, ще по облагороди. Такъв човек не може да стане престъпник.

– Вие търсите изход в заниманията или общуването с изкуството, но не ви ли се струва, че станаха много графоманите и литературната посредственост е в настъпление? Защото напоследък книги се издават много, появиха се доста издателства, които бълват на книжния пазар скъпи и лъскави издания, но често безлични като съдържание?

– Има го и този момент. Мнозинството от читателите са затруднени в избора на стойностна книга. Причината за това е, че едновремешното „сиво поточе“, днес ни залива като сива вълна. Но все пак предпочитам повече хора да правят литературни опити, отколкото да вършат престъпления. Откъде идва бедата? Издателят не се интересува от качеството, а от печалбата. Въщност пазарът диктува книгоиздаването. Но всеки уважаваш се издател трябва да отделя място и за сериозни издания. Наскоро тук гостува Божана Апостолова – поетеса и издател в Пловдив, която сподели, че стимулира изданията на млади поети. Че от поезия не може да се печели, е ясно, но да се игнорира тя в плановете на едно себеуважаващо се издателство – не бива.

– Наскоро отпразнувахте своя 60-годишен юбилей. С кои илюзии се разделихте през годините? И на какво останахте верен?

– Може би останах верен на поезията и на семейството си. Но литературата остана кръста, който нося. В поезията останах верен на своето верую, за разлика от много мои колеги по перо, които започнаха да човъркат своите душевни рани; поезията им

стана камерна, лична. Аз продължих да пиша, така че да съм разбртан от читателите. По отношение на темите също останах верен на себе си, моята поезия е адресирана към обикновения човек. Дори в последната си стихосбирка „Страхувам се от рая“ говоря за рая, който едно време ни обещаваха, обещаха ни и преди 15-тина години при обществените промени, за ограбването на държавата, за предателството, за устояването на своя идеал. Голямата ми тема е социалната, на това останах верен. На поета е съдено да вплете личната си съдба в съдбата на общество.

– А чувствали ли сте се обиден от това общество?

– Всеки човек понякога се е чувствал обиден за нещо. Но съм се стремял да бъда над обидата. Самоизолирането и депресиите, мисълта за неразрешимостта на собствените проблеми сякаш са поприщи на младите. Не че аз днес имам някаква точна рецепта за преодоляване на вътрешни сривове, но имам своя опора в творчеството, нещо изпитано и вдъхващо ми усещане за пълноценост.

– Как протича творческият процес у вас?

Как се раждат стиховете ви?

– Стихът се ражда спонтанно, той не се планира. Но това не отхвърля постоянството в работата на поета. Трудът на поета не означава само писане, а и четене, трупане на впечатления, осмисляне на преживяното.

– Тази година бе изпълнена с много положителни събития за вас – 60-годишният ви юбилей, присъждането ви на звание „Почетен гражданин на Стара Загора“, а и новата ви стихосбирка „Страхувам се от Рая“. Има ли нещо, което предстои още в творчески план?

– По-нататъшно носене на кръста. Това означава още часове над белия лист, желание да се появи нещо от мен и на сцена. Очаквам да се появи и книга, в която освен поезия да има и проза, и спомени, и есеистика.

Ивелина Г. Томева

е студентка от спец. Книгоиздаване
във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

МИСИЯ В ПОПРИЩЕТО НА КУЛТУРАТА

Страници от историята на Книжарския съюз в България (1923 – 1948)

Доц. г-р Петър Парижков

Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война, водени с известни прекъсвания от 1912 до 1918 г., заедно с всички трагични последствия за България, дошли в резултат на двете национални катастрофи, нанасят тежък удар и върху издателската дейност. Всички издателства търпят загуби, освен военните. Докато през 1912 г. са издадени 1277 книги (заглавия), на следващата година те спадат рязко на 679, а през 1916 г. кривата достига долната си „мъртвава“ точка – 380 заглавия. След войните българското книгоиздаване постепенно се стабилизира и възстановява, разбира се, с неизменните колебания: 1919 г. – 1583 заглавия, 1922 г. – 1447, а през 1923 г. – 1959. Печатната книга значително поскъпва и „поради общата деградация интелектуална на обществото... се превърна постепенно в една съвършено мъртва стока“, както се изтъква в апел към книжарите в царството [1]. В него се подчертава недвусмислено, че книжарите трябва да защитят своите професионални интереси, да се борят срещу опитите на държавата да наложи монопол върху редица артикули, срещу тежките мита и данъци, срещу отнемането на учебниците от сферата на книжарската търговия и т. н.

За създаването на организация ратува „Книжарски вестник“, чийто първи брой излиза на 10 март 1923 г. под редакторството на Станчо Кехлибаров. „Това е един вестник – се казва в уводната статия, – който в името на професионалните стопански интереси на книжарското съсловие си поставя задачата да съдействува за създаването на една обща книжарска организация в цялата страна и за правилната насока на организационните усилия в посока не само професионална, стопанска, но и просветно-културна“ [2]. Още от самото начало е видно, че ясно се осъзнава мисията на книжаря на културното поле.

В разглежданата уводна статия се сочи примерът на Софийското книжарско дружество, създадено около една година преди това. „Ала интересите на професията – продължава статията – не се ограничават и не могат да се изчерпят само със София, столицата. Повече от хилядо и двесте книжари има пръснати из цялата страна, по градове, паланки и села. Организирани в един общ съюз за цялата страна и в местни дружества по градове и околии, те биха били един ценен фактор не само в защита на своите професионални (търговски, икономически) интереси,

но и един **ценен помощник** за пионерите на българската просвета и култура, един незаменим попечител за закрепване на тъй зле поставената днес българска книга” [3].

В същия брой е поместена и статията „Нашата родна книга”, която заслужава внимание с това, че я приема като „едно от онези лековити културни и просветни средства, на които се възлагат справедливи и големи надежди” за изцеление на раните, получени от войните, но в същото време се изтъква, че книгата „е в голям застой, в невиждан и застрашителен упадък” [4].

Ратувайки за образуването на съюз на книжарите в България, в броя си от 19 май 1923 г. вестникът публикува Устав на Софийското книжарско сдружение, утвърден от Министерството на вътрешните работи и народното здраве с писмо № 1765 от 14 май 1923 г. „Целта на сдружението – се казва в глава II, параграф 8 – е да организира и сплоти столичните книжари за запазване на професионално-икономическите им интереси, будене професионалното им съзнание и културно подигране. **Забележка:** Сдружението ще ратува за образуването на общ книжарски склад на кооперативни начала и за най-близкото сближение и организиране на всички книжари в царството” [5].

Софийското книжарско сдружение излиза с позив към книжарите от цяла България за образуването на книжарски съюз.

„Благодарение инициативата на Софийското Книжарско Д-во и на в. „Книжарски вестник” – пише в. „Книжарска защита” в броя си от 15 август 1923 г. – на 5 и 6 т. м. в София се състоя първия[т] събор на книжарите от всички градове и паланки на страната. Общия[т] дух на организация и съединение обхвана най-сетне книжарската колегия, в реда на разните професионални съюзи зае своето място и Книжарския[т] съюз.” В цитирания апел, който на места не е лишен и от патетични интонации, се прокламира „учредяването на Книжарския съюз като борец за защитата на всестранните професионални интереси на книжара и деец за неговото превъзпитание в духа на пълната колегиалност” [6]. Отправен е призив към всички книжари в страната да се обединят около създадения вече съюз, за да се върви към желаното благополучие.

В същия брой вестникът помества протоколите и резолюциите на учредителния събор, открит на 5 август 1923 г. с подобаваща тържественост в 9 – часа в аудитория 45 на Софийския университет. Присъстват около 150 книжари от цялата страна. Приветствия поднасят д-р Ст. Цонев – председател на Софийско книжарско сдружение, Ст. Кехлибаров – директор-стопанин на „Книжарски вестник”, писателят Александър Спасов – от името на книгоиздателство „Александър Паскалев”, и др.

Предложението за образуване на съюз прави варненският книжар Димитър Димитров. „С една обстойна и отлично мотивирана реч – се казва в протокола – той разви свойте мисли за нуждата от Книжарски съюз, като изтъква, че положението на книжаря се влошава постепенно, понеже затруднява неговата търговия, като ѝ се отнемат един след други редица артикули и пазари, а чрез безпринципната фискална политика на държавата книжарският артикул се превръща в лукс. Единствен изход от това положение той намери в организирането и съвместната борба на книжарското съсловие” [7].

Предлага се съюзът да бъде централен, като местните книжарски сдружения продължат да съществуват, но всеки книжар трябва да се запише направо и за член на съюза.

Изработен е и проектустав, който се приема на трето четене с незначителни поправки. Избран е Управителен съвет в състав от седем членове и Контролна комисия от пет членове. Председател става д-р Ст. Цонев.

Конгресът продължава своята работа и на 6 август с. г. Приети са две резолюции. В първата от тях се постановява всички досегашни редовни и отчели се книжари – представители на издателствата, да останат такива и занапред, а на онези от тях, които до 1 септември с. г. не влязат в съюза, да се отнеме представителството. Определя се отстъпката за продажба на учебници – 10 % за книжарите от провинцията, а за София – 5 %. Втората резолюция предвижда да се апелира пред книгоиздателствата да вдигнат монопола на учебниците и да ги дават само на книжари.

В по-нататъшната си дейност Книжарският съюз ще се бори последователно срещу т. нар. училищни кооперации, които му отнемат осигурения пазар на учебници и учебни пособия.

Със заповед на министъра на търговията, промишлеността и труда № 221 от 2 февруари 1924 г. е утвърден Устав на Книжарския съюз в България, отпечатан и в отделна книжка. В глава I „Организация и цел“ – член 2 постановява: „Целта на съюза е да работи за запазване на всестранно професионалните интереси на книжарското съсловие и да развие колегиалността между членовете му“ [8]. Според член 4 в съюза могат да влизат всички книжари от царството. Приемането на нови членове става от Управителния съвет въз основа на писмено заявление от кандидата, преподписано от двама съюзни членове, както гласи член 5. Член 6 от глава IV „Права и задължения на съюзните членове“ повелява да съблюдават точно устава, да пазят достойнството и интересите на съюза, да изпълняват всички решения и предписания на Управителния съвет и на общите събрания. За нарушение на тези изисквания се предвиждат съответни наказания, както и изключване. Висш ръководен орган на съюза е годишното събрание, свиквано през август, а през другото време управлението се осъществява от Управителен и Контролен съвет.

Как се развива, каква дейност разгръща новоизграденият Книжарски съюз?

Пътят му е твърде неравен и често той попада под ударите на издателствата и на печата.

Бранейки интересите на членовете си, от страниците на своя орган в. „Книжарска защита“ съюзът се обявява решително

ПРОТИВ ПОДГОТВЯНАТА ПРАВОПИСНА РЕФОРМА,

замислена след проведената през 1921 г. реформа от Стоян Омарчевски – министър на народното просвещение в кабинета на Александър Стамболовски. Една нова реформа ще нанесе огромни материални щети на издателите и на книжарите, защото напечатаните вече учебници трябва да се бракуват. В уводна статия „Правописът и ние“ се подчертава, че „...министерското становище не остава освен да се сравни с действията на средновековната инквизиция, която с помощта на каноническата цензура е съставяла един списък на книги index librum – забранени за използване, и ги осъждала на унищожение чрез прочутото ауто-дафе“ [9]. Книжарският съюз въстава и срещу т. нар. училищни кооперации, които изземват неговите функции при продажбата на учебници. „И Иисус

Христос трябва да отиде и изгони с камшик търгуващите из храма на науката търговци-кооператори – повелява с нетърпящ възражения стил друга уводна статия под изразителното заглавие „За търгуващите в храма“... – Може ли книжарското съсловие, върху което икономическото устройство на обществото е възложило да служи за проводник на просветното поле, да се счита по един такъв смел и груб начин за излишно в своето назначение и да се заобикаля?“ [10].

Вторият конгрес на Книжарския съюз, свикан на 3 август 1924 г., отчита, че „неорганизирани книжари има още 45 % от цялото книжарско съсловие в страната ни“ [11], причина за което е тяхното слабо културно и професионално съзнание.

Последователно и настойчиво съюзът воюва за по-достойно място на прочитната книга в книжарската търговия, като свързва този въпрос с незавидното положение на книжарството в обществото, с неговия неустановен социален статут. Сочи се примерът на книжарите от епохата на Българското възраждане като достоен за следване, изтъква се неуморната родолюбива дейност на Христо Г. Данов и Драган В. Манчов. „Велика и незаменима е ролята на книжарството – се казва в уводната статия „Долу ръцете!“ – Велика и висококултурна е тя и затова не току-така всеки се е залавял с тая професия. Погледнете книжарското съсловие от миналото до днес – това са хора с по-висок умствен уровень, с по-широк кръгозор от всеки друг занаятчия или бакалин“ [12]. В темпераментно написаната статия се припомнят времената, когато на прочитната книга се е гледало като светиня, а след Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война настъпва поквара в нравите, търси се пикантна и булевардна литература за сметка на прочитната книга. Но пресилен на блудкаво четиво, читателят отново се връща към хубавата прочитна книга, тя започва да се търси. „Добрият прием, който намериха изданията на „Акация“, показва това. Хубавата и приятна търговия с прочитна книга книжарят не бива да изпуска из ръцете си, а здраво да организира и използва за себе си“ – заключава друга статия [13].

Акт на гражданска смелост можем да наречем сурвото обвинение на софийския книжар Желю Маринов срещу незаинтересоваността на управляващата върхушка към нерадостната орис на скромните

труженици в книжовното поле. „Чуйте, г-да упра ви и ци! – хвърля той гневния укор още със заглавието. – Известно ви е още от детинство, че в България между другите съществува и едно съсловие, наречено „книжар“. Това съсловие ред години е влачило тежкия кръст на просветител. Наред с народния учител и книжарят е сеел просветата сред мрака в народните маси. А в отплата за тая негова културна дейност днес му се зле отплаща. Той е потиснат от вси страни и като никой друг професионалист преживява най-тежък и несносен живот. Скоро той и семейството му ще останат без храна, облекло и подслон, защото на няколко началници отделения хрумнала идеята да правят „икономии“ за държавата чрез доставки на книжарски материали. Сякаш за нещастието на страната ни и за нейната икономическа криза е виновно книжарството!“ [14].

Търсейки изход от създалото се положение, ръководството на Книжарския съюз предприема стъпки за влизане в Общия български търговски съюз, прокламирано едва ли не като избавление със специално окръжно от 7 март 1925 г. Третият редовен конгрес, проведен в София на 9, 10 и 11 август 1925 г., потвърждава влизането в търговския съюз и променя наименovanieto на Общо сдружение на търговците книжари в България със седалище в София.

Интересен е въпросът за взаимоотношенията на Общото сдружение на търговците книжари с издателствата. Те са източник на напрежение, на конфликти, на словесни двубои, които, освен че са твърде любопитни за днешния изследовател, разкриват и съществени черти на времето.

В отговор на предложението на третия книжарски конгрес „книгоиздателства: Хр. Г. Данов, Ал. Паскалев, „Хемус“, „Ново училище“, Ив. х. Николов, Ст. Атанасов и Сава Тодоров в събранието си от 25 август 1925 година, като разгледаха резолюцията на тазигодишния конгрес на Книжарския съюз в България относително учителските кооперации и предявените в нея искания към издателите и като [в]земаха предвид късното предявяване на тези искания, поетите ангажименти към основаните вече кооперации и особено положението на издателите спрямо учителството, ви съобщаваме, че за голямо наше съжаление не можем да вземем страна в борбата с кооперациите и тази година си запазваме свободата за продажбата на

учебниците...“ – четем в органа на съюза [15]. Издателствата игнорират посредничеството на книжарите, а продават своите учебници направо на кооперациите, изградени от училищата.

В търсене на изход от „задънената улица“, в която се намира книжарството, сдружението прибяга до различни средства – главно що се отнася до продажбата на прочитната книга, достигнала до твърде окайно положение. За тази цел от 17 юли до 24 август 1927 г. във Варна е организирана изложба на българската книга – сполучлив опит тя да се направи достояние на широките читателски среди, както и повод за размисли и определени изводи. „Каналът автори, издатели и книжари ще трябва да се възстанови, и то вече на по-модерни търговски начала“ – пише книжарят Йосиф Колев [16]. Многоократно и на страниците на в. „Книжарска дума“, и на конгресите се обсъжда разпространението на прочитната книга и високата ѝ цена, която я прави недостъпна за широката читателска маса. Въпросът на престиж за книжарското съсловие е продажбата ѝ. „Прочитната книга – подчертава книжарят М. Косталевски – е най-важният и постоянен артикул на книжарската търговия. Без нея няма нито книжарници, нито книжари. Без нея тия фирми са фалшиви“ [17]. В друга статия същият автор предлага да се създаде книжарска централа по подобие на „Maison de livres français“, „Foyer de livres français“ и др., които обединяват в себе си почти всички френски издания и ги разпращат по-нататък на книжари и публика, като се ползват със специално извоюваните от държавата блага за побързото и по-евтиното пренасяне на книжните пратки“ [18]. Така се стига до идеята за създаване на централа за разпространение на печатни произведения, като едно от нейните големи назначения ще бъде „да направи книжаря книжар, да го превърне в просветин и упорит агент на книгата, горещ апостол на родната култура“ [19].

Проведеният на 5 и 6 август 1928 г. в София VII редовен конгрес на Общото сдружение прокламира изграждането ѝ, а самият формален акт се извършва на следващия ден с учредително събрание. Дружеството се основава за 50 години. Състои се от един неограничено отговорен член – варненския книжар Димитър Димитров с внос от 100 000 лева, и 89 ограничено отговорни членове. За да постигне целта

си, централата влиза във връзка с всички писатели, издатели, книжари и други фирми, които работят в областта на книжовното дело, за обединяване на усилията и за търсене на съдействие по разпространението на българската книга. Дружеството организира в София свой склад на всички печатни произведения, които ще продава, а в по-големите провинциални градове открива представителства.

Интересни страни от нравите на онези години разкрива

**ПОЛЕМИКАТА НА КНИЖАРСКИЯ СЪЮЗ
И КНИЖАРСКАТА ЦЕНТРАЛА
С ИВАН Г. ИГНАТОВ**

– първия наш значителен книгоиздател в София.

Воден от стремежа си да направи книгата достъпна за широките читателски маси, той прибягва до големи отстъпки, продавайки я направо на читателите, като по този начин игнорира книжарската централа. „На този пункт – пише Димитър Димитров – ще се развие първата схватка между книжарството и Игнатов. Наш дълг е да напрегнем всички сили, за да победим, защото само така ще заставим Игнатовци да си спомнят за книжаря. По този начин ще можем да ликвидираме и със системата да се правят грамадни отстъпки на публиката и да се обезценява книгата“ [20]. Той отправя този призив към книжарската централа. С това се туря началото на ожесточен словесен двубой, който заслужава нашето внимание. „С други думи – отговаря му книгоиздателство „Ив. Г. Игнатов и синове“ от колоните на своето издание в. „Глобус“ в статия с твърде изразителното заглавие „Просвета или мракобесие“ – читателят нямал право да пие вода, както казва народът, направо от извора. И понеже тия книжари виждат, че нашето издателство е единствено, което е намерило най-правилния път за нашата действителност да стигне книгата до читателя, като му предлага изданията си при най-износни за него условия, те са почнали в своя професионален орган в. „Книжарска дума“ борба с нас“ [21]. И действително – Игнатовото издателство прилага абонаментната система за многотомни издания на класици на световната литература, като прави големи отстъпки на читателя. В спора се намесва и Хамлет, принц Датски, т. е. писателят и преводачът Димитър Д. Подвързачов, като на два пъти от страниците на Игнатовото издание в. „Литературни

новини“ се обявява в подкрепа на известния книгоиздател и остро бичува книжарското съсловие, което според него „и до ден днешен не съзнава ясно оная хубава и важна културна роля, която времето му е отредило да играе“ [22]. Вестник „Книжарска дума“ не му остава длъжен и кръстосва шлаги с него в специална уводна статия на цели четири колони, озаглавена „Още един рицар на хаоса“ [23].

Полемиката достига апогея си с острото и обширно „Отворено писмо“, което Димитър Димитров от името на книжарската централа отправя до книгоиздателство „Ив. Г. Игнатов и синове“. „Вие пръв дезавуирахте и атакувахте книжарското съсловие без никакъв повод и Вам предстоеше пръв да направите постъпки за разбирателство – се казва в писмото. – Но понеже с основаването на централата ние внасяме едно ново събитие и може би откриваме нова ера в живота на нашето книжарство, за това и намерихме за необходимо ние сами да вземем инициативата за разбирателство... Вие твърдите, че **Вашата задача била не да трупате печалби, а да направите книгата евтина и достъпна за най-бедната колиба**. Срещу това Вие се опитвате да изкарате, че книжарството ратува за посъпъване на книгата, поради което Ви обявява борба. Вярвате ли поне Вие сам на това си твърдение?... Ние Ви се сърдим преди всичко за това, че Вие **раздвоихте цената на книгата**; покрай печатната цена Вие създадохте и една продажна цена, макар и скрита под разни срокове и условности. При това с изкуственото надуване на печатната цена Вие направихте толкова голяма разликата между нея и продажната, че днес с право публиката смята печатната цена за фиктивна... Със своята тактика, със своя стремеж да създавате у публиката илюзията, че продавате евтино, **Вие убихте цената на книгата, убихте доверието на публиката към нея**“ [24].

„Това Ви писмо има за цел да хвърли прах в очите на наивните книжари, които смятат, че Вие още можете да организирате някаква централа за разпространение на българската книга – отговаря книгоиздателство „Ив. Г. Игнатов и синове“... – Дайте доказателство, че Вие сте в състояние да бъдете полезни на българската книжнина и книгоиздателствата сами ще дойдат при Вас, няма нужда Вие да ги молите“ [25].

Полемиката е остра и разгорещена. Няма да вземем страна, защото за нас по-важно беше да

надникнем в тази любопитна и поучителна история, която илюстрира добре лъкатушещия и неравен път на книжарството някога в България.

Макар и при неблагоприятни условия, централата съществува и продава на консигнация творби на Майн Рид, на Х. К. Андерсен, на П. К. Яворов и Димчо Дебелянов. Едновременно с това тя събира абонаменти за предстоящи издания – „Българска историческа библиотека“, „История на българите“ от К. Иречек и др. Свои издания в нея депозира главно книгоиздателство „Хемус“. В началото на 1929 г. централата се настанява в ново здание на ул. „Граф Игнатиев“ в София и само за два месеца успява „да обедини по-голямата част от българските издания на прочитната книга и да влезе в редовни търговски връзки с повече от сто фирми от елита на нашето книжарство“ [26].

Успоредно с това животът поставя своите изисквания и пред издателското дело. За да отговори на тях, на 22 март 1930 г. се полагат основите на Съюз на книгоиздателите в България. „Една от първите задачи на съюза – се казва в съобщението за учредяването му – ще трябва да бъде да тури ред в добрия развой на книжината и организация за разширение пазара на книгата. Ще трябва да се положат големи усилия да се повдигне авторитетът на българския книгоиздател, да се извоюва наново почит към печатната книга, като се стабилизира и нормализира пазарът ѝ. Само така ще се създадат по-благоприятни и почтени условия за развой на добрата българска книга. Книжарят ще трябва да прояви по-големи грижи за създаване пазар на книгата“ [27].

Отива се и към интегриране на усилията. На 23 май 1932 г. се свиква обща книжарска и книгоиздателска конференция, като инициативата принадлежи на група книжари. В резултат на направените стъпки се образува

СДРУЖЕНИЕ НА КНИГОИЗДАТЕЛИТЕ И КНИЖАРИТЕ В БЪЛГАРИЯ,

като общото събрание, проведено на 10 юли 1932 г., приема и неговия устав. Каква е целта му? Член 1 гласи: „Сдружението на книгоиздатели и книжари в България е професионална и културна организация със седалище София.“ Член 2 уточнява: „То има за цел да подпомага издаването и продажбата на добри и полезни прочитни книги и учебници за народните училища“ [28]. Сдружението си поставя благородни цели – не само изучаването на нуждата от книги и

учебници, издаването и продажбата им, но да пази и интересите на книгоиздатели и книжари, да урежда отношенията помежду им, да устройва периодично изложби на българската книга, да я популяризира у нас и в чужбина, да издава свой печатен орган и общ каталог на отпечатаните книги. Сдружението се ръководи от седемчленен Управителен съвет. На своя трети редовен конгрес, състоял се в София на 24 и 25 юни 1934 г., приема в редовете си и книжните складове. Новото му пълно название гласи Сдружение на книжарите, книгоиздателите и книжните складове в България. Негов орган е възобновеният вестник „Книжарска дума“, редактиран от Димитър Димитров.

Третият конгрес избира за председател на Управителния съвет Милош Хр. Данов – син на Христо Г. Данов.

„Ние се ласкаем от мисълта – пише вестникът в уводна статия „Културната роля на книгата“, – че особено сега при повишения интерес за превъзпитанието на нашия народ и за издигането на неговата духовна култура ние изпълняваме своя дълг и пред олтара на отечеството. Защото знаем, че наред с разните средства за организиране пропагандата в модерната държава книгата изпъква като един от най-важните фактори за духовната и икономическа обнова“ [29].

В първата половина на 1935 г. сдружението пристъпва и към създаване на свои подразделения в страната. Броят на организираните книжари в България към 1 април с. г. възлиза на 483, книгоиздатели – 19, книжни складове – 28, музикални магазини – 3. Книжарското съсловие взема активно участие в проявите през Седмицата на книгата от 29 април до 5 май 1935 г., като за целта урежда редица изложби и продажби на литература.

Проведеният на 19, 20 и 21 юли 1936 г. V редовен конгрес на сдружението приема два важни документа – Правилник за книжарската търговия в България и Устав на Съюза на книгоиздатели, книжари и книжни складове в България, който става секция към VI групов браншов съюз на търговците с хартия и сродни материали съгласно Наредбата-закон за търговските организации.

Интересно предложение отправя в. „Книжарска дума“ към VI редовен конгрес на съюза, свикан на 11 и 12 юли 1937 г. „Не е зле – се казва в кратката бележка – на предстоящия конгрес да се занимаем с въпроса за определяне един създен празник и да

начертаем начина на отпразнуването му. Денят на създателите на българската книжнина е наистина най-подходящ за ден и на тружениците на тая книжнина" [30]. Но по този въпрос конгресът не се произнася и книжарски празник нито тогава, нито по-късно е учредяван.

През 1940 г. съюзът нарушава установената традиция и провежда за пръв път свой конгрес – деветия – в провинцията, в Русе от 12 до 14 юли. Заслугата за това е на книжарница „Симеон Симеонов и Никола Даков“, прочута в цялата страна, особено със своята картотека и с каталогите, които издава. Целта е книжарите на място да се запознаят с дейността ѝ, да обменят опит. По този повод Никола Даков написва и издава своя труд „Книжарят и книгата. Уредба на книжарниците у нас и препоръки за пласиране на книгите“, С., 1941 г. Събитието е документирано със снимка пред старата поща в Русе.

По силата на Наредба-закон за отменяне закона за професионалните организации и на наредбата за професионалните сдружения на държавните служители, издадена на 2 април 1945 г. в София и подписана от тримата регенти В. Ганев, Цв. П. Бобошевски и Т. Д. Павлов и от министър-председателя К. Георгиев [31], Сдружението на книгоиздателите, книжарите и книжните складове преустановява дейността си. На негово място се изгражда нов Съюз на книгоиздателите и книжарите в България, който провежда своя първи конгрес на 19.VIII.1945 г. в София.

За председател на новоизградения съюз е избран Стоян Стоименов – дългогодишен ръководител на партийното издателство и книжарница „Нов свет“ (1932 – 1944).

Със Закона за национализация на частни индустритални и минни предприятия от 26 декември 1947 г. големите книгоиздателства преминават в собственост на държавата, а през май 1948 г. се преустановява и частното книгоиздаване. Управителният съвет на съюза излиза със съобщение в своя орган, че конгрес през настоящата година няма да се свиква [32]. С това Съюзът на книгоиздателите и книжарите в България прекратява съществуването си.

Със своята четвъртвековна история, нелишена от драматични сблъсъци и колебания, Книжарският съюз в България дава определен положителен принос в развитието на книготърговията и оставя своя диря с мисията си в полето на културата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вж. в. Книжарска защита, год. I, бр. 1, 15 авг. 1923 г.
2. Вж. Книжарски вестник, год. I, 10 март 1923 г.
3. Пак там.
4. Пак там.
5. Пак там, бр. 9 и 10, 19 май и 2 юни 1923 г.
6. Вж. в. Книжарска защита, год. I, бр. 1, 15 авг. 1923 г.
7. Пак там.
8. Устав на Книжарския съюз в България. С., Кооперативна печатница „Франклин“, 1924, с. 1.
9. Вж. в. Книжарска защита, год. I, бр. 3, 15 септ. 1923 г.
10. Пак там, бр. 4, 1 окт. 1923 г.
11. Пак там, год. II, бр. 2, 23 авг. 1924 г.
12. Пак там, бр. 4, 6 септ. 1924 г.
13. Пак там, бр. 15, 22 ноември 1924 г.
14. Пак там, бр. 17, 6 дек. 1924 г.
15. Пак там, год. III, бр. 4, 12 септ. 1925 г.
16. **Колев, Йосиф.** Прочитната книга, книгоиздателствата и книжарите. – Книжарска дума, год. I, бр. 2, 25 окт. 1927 г.
17. **Косталевски, М.** Да организираме нашата търговия с прочитната книга. – Книжарска дума, год. I, бр. 15, 5 февр. 1928 г.
18. Пак там, бр. 16, 15 февр. 1928 г. (продължение).
19. Пак там, бр. 22, 22 май 1928 г.
20. Вж. в. Книжарска дума, год. II, бр. 4, 6 окт. 1928 г.
21. Вж. в. Глобус, год. III, бр. 5, 28 окт. 1928 г.
22. **Хамлет, принц Датски.** Книжни стърготини. Книжари и издатели. – Литературни новини, год. I, бр. 4, 21 окт. 1928 г. Вж. и статията под същото заглавие в бр. 6 на вестника от 4 ноем. с. г.
23. Вж. в. Книжарска дума, год. II, бр. 6, 20 окт. 1928 г.
24. Пак там, бр. 8, 3 ноем. 1928 г.
25. Вж. в. Глобус, год. III, бр. 8, 18 ноем. 1928 г.
26. Вж. в. Книжарска дума, год. III, бр. 20, 10 март 1929 г.
27. Вж. сп. Българска книга, год. I, кн. 2, 1930 г., с. 184.
28. ЦДИА, ф. № 196. Сдружение на книгоиздателите и книжарите в България, оп. 1, а. е. 1 – Протоколна книга, л. 13.
29. Вж. в. Книжарска дума, год. II, бр. 32–33, 30 ноем. 1934 г.
30. Пак там, год. IV, бр. 93, 1 юни 1937 г.
31. Държавен вестник, год. LXVII, бр. 81, 9 апр. 1945 г.
32. Вж. в. Книжарска дума, год. XVI, бр. 255, 30 юни 1948 г.

ОТ РЪКОПИСА КЪМ ИЗДАТЕЛСКАТА ТРАДИЦИЯ

Бележки за началото на пътеписната литература у нас до Освобождението

Доц. г-р Лъчезар Георгиев

Пътеписът е сред най-старите жанрове в публицистиката. Той се появява далеч преди да се появи печатът като водещо информационно средство за комуникация в обществото. Далеч назад във времето излизат на бял свят пътеписни съчинения на неуморни пътешественици, които разказват за посетени далечни земи, непознати народи, обичаи, природни забележителности и явления. Още много векове назад преди началото на „Гутенберговата галактика“ пътеписът носи в себе си своеобразната философия на новото и непознатото; на знанието за другите отвъд традиционните обичаи и представи.

Пътеписът е публицистична форма на съчинение, при която се използва наративният (повествователният) подход, за да се предадат впечатления и описание на конкретни пътувания до даден обект (страна, местност или селища с природни забележителности), както и във връзка с очаквано или случващо се в момента събитие. Той има художествен характер, но използва и журналистически похвати. У нас още през Възраждането се създават добри пътеписи от Никола Живков, Бачо Киро Петров, Филип Симицов, а по-късно от Иван Вазов, Алеко Константинов, Павел Делирадев, Светослав Минков, Боян Болгар, Йордан Радичков, Николай Хайтов, Марко Семов и много други майстори на перото. Когато се акцентира повече на

случката, събитието, а в структурата са налице фабулни елементи, определена идея, подтекстови външения, говорим за художествен пътепис.

Началото на пътеписната литература обаче е свързано несъмнено с българската ръкописна традиция и най-вече Търновската книжовна школа. Данни за възникването на проскинитарии, т.е. пътеписи в същинския им вид, се появяват по българските земи в Късното средновековие. Налице са обаче редица съчинения, в които присъства пътеписното, географски описателното начало. Пътуванията до свещените места Йерусалим, Палестина, Синай и Атон, отразени в старобългарската книжнина, се считат за географски описания. Презвитер Козма споменава за словоохотливи странстващи монаси, които след завръщането си по домовете описват видяното по чужди страни, без да споменава за конкретен писмен източник (8, с. 516). Подобни пътеписни описания намираме в пространните жития на Кирил и Методий, житията на Наум, Иван Рилски и Ромил Видински, житието на св. Петка Търновска, но и в издания с художествени белетристични акценти като Българския апокрифен летопис, Солунската легенда (пак там). Иван Дуйчев в изследването си „Географски описания и средновековната българска книжнина“ (В: Сборник в чест на акад. Никола Михов. С., 1959, с. 163 и

следв.) изтъква и други старобългарски съчинения като Шестоднев на Йоан Екзарх, съдържащи сведения за, планини, реки и морета. Една от първите преводни пътеписни книги в ранното ни средновековие е съчинението на Козма Индикоплов „Християнска топография“. Написаната от Александрийския търговец книга (между 547 – 549 г.) първо е преведена на старобългарски, а също се разпространява сред сърби и руси. Пътеписният разказ запознава тогавашния читател с много непознати за него територии, пространства, растения, животни. Авторът споделя непринудено и достъпно за пътуванията си до по-близки земи – черноморските територии, Близкия изток и арабските страни, но и до по-отдалечени места като Източна Африка, остров Цейлон, Индия, Китай, Абисиния. Много по-късно, през 1360 г. се появява Бдинският сборник. Той съдържа жития на светици в превод от гръцки на старобългарски. Съставен е по разпореждане на царица Ана. В Бдинския сборник (съхраняван в гр. Гент, Кралство Белгия, университетска библиотека) се натъкваме на истински пътепис „Слово за светите места в Ерусалим“ (л. 458–473), който, макар да е композиран без уводна и заключителна част, наред с разказа за Йерусалим в контекста на Новия завет, разказва за пътуване до свещения град, споменавайки за библейски местности, събития и личности, архитектурни църковноисторически забележителности, като преплита легендата с гледната точка на съвременника пътешественик. Изреченията са кратки и стегнати, пълни с полезна информация. Неизвестният автор пише тъй, сякаш е непосредствен очевидец на даденото събитие: „...Светата планина Сион. Тук мястото и църквата „Алитострат“. Тук Пилат би Исус и го предаде на разпятие...“ (8, с. 336), и понататък: „Ето мястото, водещо за Витания, където Господ възседна осел и влезе в Йордан...“ (пак там). С малки изключения в разказа „Слово за светите места в Ерусалим“ авторът следва позицията на пряк свидетел на божествените исторически събития и така сякаш докосва по-пряко читателя, кара го сам да преживее описаното.

За средновековния българин погледът към тайнствата и загадъчните пространства на светите места ражда първообразите на онези изконни же-

ления на българите за пътуване до свещения Йерусалим, които познаваме в един по-късен период като хаджилък – пътуване до Божи гроб и Светите места; пътуване, считано за престижно, достолепно и богоугодно дело. Нещо повече, към края на XIV век, когато угрозата на османските завоевателни нашествия надвисва над християнските народи, Палестина и Йерусалим стават привлекателно място за мнозина книжовници монаси. Поклонници и спасяващи се от османския ятаган български свещеници пренасят и съхраняват в йерусалимските и синайските манастири истински шедъвори на старобългарската книжовност като Асеманиевото евангелие, Синайския псалтир, Синайския молитвенник, Добромировото евангелие, Празничен Миней със служби на нашите светци Света Петка, свети Иван Рилски, Михаил Воин, Кирил Философ, както и други богослужебни книги (8, с. 7).

Друг интересен пътепис, свързан със старобългарската книжнина, съдържа описание на прекаралия 17 години в Йерусалим български монах Арсений от Солун, от чието съчинение има запазени 13 преписа от XVI – XII век, главно руски, като най-стрияят е от XVI век, със среднобългарски правопис (9, с. 518). Гледната точка на Арсений е на пътуващ поклонник, който предава на читателя своите впечатления от видяно и прочетено в богослужебната книжнина, вкарвайки апокрифни акценти, преплита легендите с географското или чисто църковноисторическото описание. И тъй като разказът е плавен, без излишната словесна натруфеност, пътеписът на дякон Арсений Солунски става близък на читателя. Той далеч надживява времето, в което живее и което описва авторът – втората половина на XIV век. За популярността на този пътепис говорят и много-бройните негови преписи. Още в началото на пътеписа Арсений заявява своята гледна точка на компетентен очевидец: „Ето, аз раб божи Арсений, смирен дякон от Солуна града, съм бил в Ерусалим 17 години, видял съм Ерусалим и всички знамения ерусалимски...“ (8, с. 339). Някои автори считат поклонническото описание за нов литературен вид, с който се поставят основите на пътеписната традиция и пътеписната литература (8, с. 23). И действително в поклонническото

описание на Арсений Солунски и следващите го автори като че ли откриваме онези общи черти на една неусетно формираща се жанрова традиция, отвеждаща читателя към нещо различно от познатите описания – пътеводители на византийската и по-сетне на гръцката книжнина – у българските автори има един явен стремеж за споделяне вълненията и наблюденията от описаното, които правят наратива не само достоверен, но и създават атмосфера, в която разказвачът се превръща в основен герой и тълкувател на описаното. И Арсений, и неговите следовници, се вълнуват от човешките проявления в божествената личност – рождението Христово, смъртта на Богородица, вълнуват се от чудесата на гроба Господен и пресъздават с простички думи знаменията, като не пропускат да вмъкват тук-там и географски описания, които им служат за преминаване от един към друг мотив на повествованието. Между разказа за знаменията, свързани със Света Богородица и очистителното преминаване край гроба на св. Пелагия за изповедание на греховете, Арсений например вкарва кратък текст-отстъпление, служещ за разграничаване на отделните мотиви и допълнително осведомяване на читателя: „От Ерусалим до Елеонската планина има една миля, планината е много висока, на нея растат маслинови дървета, а друга гора няма“ (8, с. 340). При този автор наред с чисто географските сведения не липсват и по-поетични описания: „А в дома Давидов нямаши сили да гледаш, докато е слънчев ден, сияе, сякаш слънцето гледаш, и докато слънцето не залезе, не ще дойдеш до него...“ (8, с. 341). В пътеписа на Арсения може да доловим и още нещо – влиянието на апокрифната и богомилската традиция. Сякаш онези скрити митологични представи на българина избуват изпод самия текст и превръщат разказа в една своеобразна легенда: „....Дето се е родил Христос, Света Богородица хващала с ръце земята, тук израсла от дясната страна трева като ръката на света Богородица, а от лявата страна на града сякаш като кръст...и ако на Рождество Христово има служба, започват да мълвят противожно, ръката и кръстът се свиват, а мякото на света Богородица – от него излизат пара. И ръката на света Богородица, и кръстът се простират, докато отпейт, ръката се отпуска и кръстът,

и мякото секва.“ (8, с. 340). Дори и да допуснем, че авторът е познавал мотива за майчинството, разработен в руската поклоническа литература, то в случая този мотив при Арсений е интерпретиран по оригинален начин от българина, още повече и в текстово отношение това е един от най-сполучливите моменти в композицията на пътеписа. Налице е и друг интересен мотив – главата на Адам се представя като глава на църква или глава-пещера, в съответствие с апокрифните виждания на съвременника: „И като се влезе в църквата, от лявата страна лежи главата на Адам, първосъздадения човек. От дверите [има] 35 сажена до главата на Адам, а в тази глава има църква, службата в нея е дневна, а [той] лежи възнак. А дверите са на главата и лежи [той] в църковния олтар.“ (8, с. 339)

През 1415 – 1420 г. българският книжовник Константин Костенечки посещава Палестина, като разглежда не само Йерусалим, но и околните селища, местности, манастири, както и някои средиземноморски острови. Така се ражда краткото пътеписно съчинение, познато като „Пътуване до Палестина“. Докато за една част от това съчинение се твърди, че е превод от гръцки, то втората част на оповестените още през 1915 г. т. нар. фрагменти от Ловчанския сборник „Описание на светите места“ е превод или преработка, без обаче да е установен още първообразът. Допуска се, че двете части са всъщност два отделни пътеписа (9, с. 521). Около двайсет са наименованията на реки, селища и местности, които откриваме в пътеписа, дори се посочват разстоянията, прави се описание на поминъка, на религиите, разказва се за нравите на жителите. В детайли се описва църквата на гроба Господен, посочва се, че гробът на Богородица е в Гетсимания и обрнат на юг; с подробности, в крачки, се указва и разстоянието до някое от светите места. Несъмнено К. Костенечки и извършил сам пътуването до Палестина и дори да е ползвал отчасти или изцяло гръцки ръкопис, то личи и неговото авторово участие в съставителството и интерпретацията на превода; самото пътуване пък е отбелязано в Сказание за буквите и Житието на Стефан Лазаревич от самия Костенечки, и то несъмнено е оказало влияние върху жизнения и творческия му път.

Преходът от ръкописната към книгоиздателската традиция е поставен едва през 1748 г., когато Христофор Жефарович издава на църковнославянски във Виена едно пътеписно описание, съставено в Ерусалим от монаха българин Висарион. Заглавието е обстоятелствено: „*Описание на светия божи град Ерусалим, църквата на живоносния гроб господен и на другите свети места, в които по свидетелството на светите евангелисти от Рождество до Възнесение Христово се извърши много за човешкото спасение*“.

В своеобразното подзаглавие – цитира се писмено съгласие на православния сръбски и влашки митрополит и придворен австрийски съветник митрополит Исаи Антонович, с дата 30 ноември 1848 г. по повод на прошението на архимандрит Симеон Симеонович, ерусалимски архимандрит, с цел „желаещите да слушат, да четат и да разберат, да се издаде печатно и да се изпрати сред народа“ става ясно, че е постигнато официално потвърждение за излизането на книгата, като се уточнява, че тя се издава „с настояването“ на йеродякон Христофор Жефарович – с други думи българинът е настоящел и на практика издател – нещо повече, той прави редица медни гравюри на манастирите край Ерусалим, светите места край река Йордан и Витлеем, които внасят нов, съществен елемент в пътеписната поклонническа литература – използването на художествената илюстрация с помощта на високопечната гравюра върху мед. Удачното съчетание на текст и илюстративен материал несъмнено следва пътя на илюстрацията в българската ръкописна книга и най-добрите образци на книжовното изкуство, създадени от творците на Търновската книжовна школа, но, от друга страна, е в съзвучие с европейската книгоиздателска традиция – нека да припомним, че при отпечатването на богослужбната литература издателят Кристоф Плантеин например ползва услугите на знаменития Питер Паул Рубенс, с илюстрацията на европейската книга са свързани представители на фламандската, холандската и немската живопис. От друга страна, за изданията на висок печат с използването на медни клишета вече е имало успешни опити и в Австро-Унгария, накъдето пръв от българските издатели далеч още преди появата на „Кириакодромион Сиреч Неделник Поучение“

(1806) се устремява Христофор Жефарович. През 1849 г. книгата е преведена на гръцки и е включена като приложение за шест издания на книгата на Василий Барски (Пешеходца Василия – Барского – Плаки Албова, урож. Киевского, монаха антиохийского. Путешествие по святым местам в Европе, Азия и Африке. 1723 – 1747). През 1836 г. е направен и друг превод на руски от архим. Таворски. Известни са и два сръбски преписа, в които ясно е отбелоязано авторството на български монах хаджи Висарион от с. Брезен край Разлог и които са сходни текстово с изданието на Хр. Жефарович (8, с. 24). „*Описание святаго града Ерусалима*“ е преиздадено през 1772 и 1781 г. Така книгата на Жефарович става привлекателно пътеписно четиво за няколко народа. Дял за това има както текстът, така и емблематичният подход на съставителя Жефарович, дал на българите още и своята великолепна илюстрована „*Стематография*“ (1741). В „*Описание святаго града Ерусалима*“ текстовата част носи онези нужни послания към читателя, които са удовлетворявали неговата потребност от четиво, свързано с божествените легенди, на границата между божествените откровения и апокрифните представи за един загадъчен, митичен свят. Навсянно книгата е била познавана и от издатели като Христо Г. Данов, Николай Павлович, Драган Манчов, Иван Момчилов, които след няколко десетилетия, в бурните вълни на българското Възраждане ще търсят солидни печатници и литографии в австрийската столица и ще намерят такива в лицето на Леополд Зомер (Сомер), Българска печатница на Янко С. Ковачев и сие“, правителствената печатница-литография и пр. През 1865 г. в печатницата на Леополд Зомер Иван Момчилов издава в свой превод „*Описание на светия град Йерусалим и изобщо на светите места на Изток*“, като прилага няколко илюстрации и карти на описаните поклоннически обекти. „*Иждивители*“ на изданието са братята от Хорозови (в книгата Хорозовски) – йеромонах хаджи Теодосий и йеородякон хаджи Кесарий, управители на Капиновския манастир, подстригани в монашеството във Витлеем и бивши служители на българската църква в Цариград, както се вижда от пространното уточняващо подзаглавие. Нека припомним, че хаджи Кесарий Хорозов е основателят

и пръв игумен на Мерданския манастир – недалеч от старата столица Търново. Подобни родолюбиви издателски прояви са били характерни за немалко свещеници и миряни в епохата на Българското Възраждане, желаещи да популяризират светите места в Палестина и Ерусалим и поклонническата пътеписна литература сред българското население, независимо че в последните две десетилетия родното ни книгоиздаване вече търси по-съвременни форми за печатна и книжна комуникация и тук вече идва мястото на действителните пътеписи, които откриваме като описание на отделни селища в различни дописки, географско-исторически очерци и статии на местни автори, голяма част от които днес са ценен краеведски и историографски материал.

Един от активните автори на описания е македонският българин Йордан Константинов Джинот (1810, Велес – 1882), виден възрожденски учител и книжовник, сътрудник на „Цариградски вестник“, където в броевете 200 до 240, 20 ноември 1854 г. до 3 септември 1855 г. представя описания с географско-пътеписен и краеведски характер на градовете Скопие, Велес, Прилеп, Кратово, Битоля, Охрид, Преспа и пр., считани за селища с преобладаващо българско население. В наши дни пътеписите на този бележит възрожденец бяха издадени от издателство „Абагар“ – В. Търново в книгата „Йордан Хаджиконстантинов-Джинот. Българин съм“ с предговор, съставителство и редакция на Иван Радев (6).

С пътеписен характер се отличават и някои произведения, които се считат за образци на родната ни възрожденска книжнина и са свързани с образователния процес в българското училище. Пътеписни акценти откриваме в „Славеноболгарское детеводство“ на пребиваващите в Свищов учители-издатели Неофит Хилендарски Бозвели и Емануил Васкидович. Това енциклопедично учебно помагало в шест части, съпроводено с удачен емблематичен материал към текста, излиза през 1835 г. в белградската Княжеско-сръбска типография и се осъществява благодарение на своеобразните научни експедиции, които приема Неофит Бозвели. Сам той пътува до градовете Търново, Дряново, Елена, Тръвна, Разград, Шумен, Варна, Провадия, Котел, Клисура, Копривщица, Па-

нагорище, Калофер, Карлово, Казанлък, Стара Загора, Чирпан и други селища, за да събере не само абонати и спомоществователи, но и редица ценни сведения, които обработва и вкарва в петата, географската част на изданието, озаглавена „Краткое политическое землеописание за обучението на болгарского младенчество“ в един немалък обем за епохата – 93 страници. На с. 15–16 авторът разказва за предприетите си обиколки по българските земи, благодаря на отзовалите се с помощ за издаването на книгата и същевременно показва огорчение от неразбирането, с което е посрещнат в някои селища (3, с. 125–129).

При утвърждаване на пътеписа като неразделна част от издателската комуникация, подпомагаща българина през Възраждането, се открояват пътеписите на д-р Иван Богоров (1818 – 1892). Още с издаването на първия български вестник „Българский орел“ (Лайпциг) той публикува своите „Описания на село Котел, град Самоков, Рилский манастир“ (№ 1, 2, 3, 20 апр., 20 септ. 1846, 1 ян. 1847), а през 1865 – 1867 г. в цариградския вестник „Турция“ печата редица пътеписи за пътуванията и впечатленията си от различни български градове, както и от самата столица на империята: „Няколко дена разходка в Свищов“ (№ 1, 10 юли 1865); „Няколко дена разходка в Търново“ (№ 2, 17 юли 1865); „Няколко дена разходка в Пловдив“ (№ 7, 21 авг. 1865); „Няколко дена разходка в Калофер“ (№ 11, 18 септ. 1865); „Няколко дена разходка в Хаский“ (11 дек. 1865); „Няколко дена разходка в Чирпан“ (№ 27, 8 ян. 1866); „Няколко дена разходка в Ески Заара“ (№ 29, 30, 22 и 29 ян. 1866); „Няколко дена разходка в Сливен“ (№ 31–32, 12 февр. 1866); „Няколко дена разходка в Балканхан (цариградски квартал с българско население – б.м, Л.Г) – (№ 35, 5 март 1866); „Няколко дена разходка в Карнобат“ (№ 43, 30 апр. 1866); „Няколко дена разходка във Варна (III, № 27, 1 ян. 1867); „Няколко дена разходка в Хаджиоглу Пазарджик“ (III, № 31, 28 ян. 1867); „Няколко дена разходка в Ески Джумая“ (III, № 35, 25 февр. 1867). Тези пътеписи Иван Богоров събира в книгата си „Няколко дена разходка по българските места. Пътувал през 1865 – 1866“, която издава в Букурещ в печатницата на К.Н. Радулецку през 1868 г. Книгата е

в обем 60 страници, като освен споменатите публикувани пътеписи са добавени и още – за Русе, Казанлък и др. Интересно е, че тези пътеписни описания са твърде различни от основните филологически занимания на д-р Иван Богоров, но все пак те ни дават една интересна картина на българския град с неговото стопанско израстване, като неизменно в пътеписите присъства авторовата личност със своите съвети и прогнози, присъства личната оценка, забелязва се индивидуалността на автора, разказващ на едни места спокойно, а на други развлънувано под формата на своеобразни писма от различни краища на отечеството.

Пътеписни и народопсихологически акценти откриваме и ранното творчество на Любен Каравелов „Из записок болгара“, публикувана в т.68, 1867 г. на „Русский вестник“, по-късно преработена на български със заглавие „Записки за България и българете“ и публикувана във в. „Независимост“ (от брой 37 до брой 52, 29 юни 12 октомври 1874 г.), в. „Знаме“ (от 1 до 7 брой, 8 дек. 1874 – 26 ян. 1875) и сп. „Знание“ (кн.3, 4, 5; 15 и 30 март 1876 и 15 май 1878). Част от записките на Каравелов, озаглавени „Филиппопол и его жители“, е обнародвана и в т.1, 1878 г. на руското сп. „Славянский мир“

С пътеписната литература през Възраждането ни се свързва и дейността на Българско печатарско дружество (БПД) „Промишление“ в Цариград. Сред значимите преводни книги, дело на дружеството – общо 32, се отклоят и няколкото издания, които, макар и да не се изцяло пътеписни, съдържат отделни фрагменти или композиционни особенности, свързани с пътеписната книжнина на българите, твърде различна от поклонническата литература – преди всичко със своя светски характер, с приключенските подходи към интерпретацията на текста, съзвучни със западноевропейския сантиментализъм и романтизъм, с образователните и нравоучителните знания, съдържащи се в тях. През 1873 г. книжовникът Стефан Савов Бобчев, деен член на настоятелството на „Промишление“, превежда от френски, а дружествената печатница на Петър Карапетров отпечатва „Пътуванье около света“, една книга с немалък обем от 320 страници, която привлича мнозина читатели и има

определен успех. Причината за успеха на това издание се крие в особение подход на преводача и съставителя С. С. Бобчев, който удачно компилира произведенията на трима французи, специалисти по география и етнография – Гийом Лежан, Жан Анри Убичини и Синве. Макар да прилича на политическа география и вмества познания, свързани с география на континентите, допълвана от астрономия, обща физическа география, океанография, то в изданието се появява на редица места личността на преводача-съставител, който „води“ читателя, провокира интереса му, проявява пристрастност, когато говори за българската география, описанията на природните земи и богатства на българската земя, вмъква данни за достойното ни историческото минало и днешния бит на българите, съпоставени с останалите балкански народи. Текстът, предаден достъпно, поражда национална гордост, вдъхва самочувствие на българите. С очевидно добронамерено пристрастие авторът-съставител изтъква предимствата на съвременните демократични държави, устроени на федерални основи – Швейцария, САЩ, сочи приносите на велики нации като Германия и Англия, дали на света гениални мислители – Кант, Гьоте, Шилер, Шекспир, Нютон, Бейкън, изразява симпатии към Русия. В предговора от името на Настоятелството на БПД „Промишление“ към книгата се казва: „...В нея са описани нрави, език, управление и много забележителни неща във всяка държава. Тая книжка, както е преведена..., допълнена [е] с много любопитни и занимателни описания на места, народи, животни и прч.“ Общийят тираж на изданието е 3000 екземпляра, като веднага след излизането ѝ от печат 1000 екземпляра са разпространени в големите градове като Варна, Русе, Търново, Тулча, Велес, Битоля, а останалите екземпляри след становището на цензората временно са конфискувани от полицията, като биват премахнати страниците, засягащи османското правителство. Скоро след това управителят Иван Говедаров получава обратно цензурирани по този начин екземпляри от злополучния тираж (12, с.131). Но окастрен по този начин, тиражът на този своеобразен географски пътепис предизвика голямо оживление в публичното пространство на българската книжовност. Това е един от немногото слу-

чай, когато българите търсят усърдно и купуват една книга, още повече, че само година след излизането ѝ „Пътуване около света“ вече служи за учебно помагало в много български училища, а само в Цариград българската колония купува близо 500 екземпляра. За нейното добро разпространение се грижат дори от Рилския и Зографския манастир, търсят я българи от Белград и Загреб, а за вътрешността на империята нейното разпространение се подема от книжарниците на книжовното дружество на Иван Момчилов и сие, от книжарниците на Драган Манчов в Пловдив, Свищов и Солун.

На успех се радва и другата нашумяла книга на БПД „Промишление“ в Цариград – „Приключенията на Телемаха“ от Франсоа де Салиняк Деламот Фенелон (1651 – 1715), виден представител на френския сантиментализъм, чийто педагогически роман „Авантюри на Телемах, син на Одисея“ – публикуван през 1699 г., е преиздаван многократно на различни езици, ставайки любим и на мнозина възрожденски българи. През 1845 г. шест глави от книгата и дълъг предговор на преводача Параскев Г. Пиперов, търговец от Русе, Лайпциг и Одеса са оформени като първата част на самостоятелното издание в четири части „Приключения Телемаха сина Одисееваго“ (Виена, писмени Мехитарийската монастира. 148 с.). Благодарение на сполучливия превод на Никола Михайловски от френски и пространния предговор, в който той разказва за живота на френския писател, за смисъла и значението на книгата (с. 2–15), на просвещенските идеи, както и на цялостното оформление и печат изданието от 1873 г., реализирано от БПД „Промишление“ и отпечатано в дружествената печатница на П. Карапетров и сие, се превръща в едно от най-受欢迎ните четива за възрожденския българин. Независимо от своите педагогически послания, поучения с нравствен подтекст и просвещенски идеи все пак този роман в български превод прозвучава със своите пътеписни акценти – докато героят пътува, заедно с него и читателят сякаш присъства в творбата, за да надникнат заедно в непознати страни от митологията, из пустини и живописни места на Африка, Сицилия, Египетското царство, в една атмосфера на непознатото, тайнственото и загадъчното. Неслучайно

изданието се ползва с широка популярност сред българите и в пределите на Османската империя, и извън нея, препоръчвана е и се ползва като учебно пособие в българските училища, а сред българската колония в Цариград за две години след излизането на книгата са продадени над 70 екземпляра, записани са и 559 спомоществователи от 46 селища (12, с. 137). В руника „Книжевни известия“, бр. 6 от 24 ноември 1873 г. на букурещкия вестник „Независимост“, орган на БРЦК, Любен Каравелов критикува липсата на необходимите изходни данни, указващи на видно място авторите на „Приключенията на Телемаха“ и „Пътуване около светът“, където са посочени от издателя преди всичко имената на преводачите. Че Каравелов е доволил пътеписния акцент, се давая и от неговата иронична забележка към С. С. Бобчев: „Нека нашите глупави българи мислят, че тоя пътешественик е сам г. Бобчев.“ (Пак там).

Пътеписни описания и нюанси се срещат и в издадената от БПД „Промишление“ през 1871 г. книга „Наводнение на Дунав“, преведена от френското издание и побългарена от С. С. Бобчев – една нравоучителна повест-приказка от немския писател Кристоф фон Шмид. Преводачът си е позволил да замени името на Рейн с Дунав, да подмени и някои лични имена, а заедно с това да допълни няколко свои описание на река Дунав, да развие действието – пътуването на героя Стойко Живков (в оригинала Мартин Браун) по дунавските брегове между Русе и Свищов. Описанията са интересни със своя етнографски и пътеписен характер – те разкриват българския бит от 70-те години на XIX век.

Сред предложените и неосъществени издания на БПД „Промишление“ в Цариград е една „нравствена“ пътеписна книга: „Пет недели в балона, изследователско пътуване на трима англичани по Африка“, превод от чешки на Васил Атанасов, по това време ученик в Кьонигрец, Чехия. Според В. Тилева това вероятно е била преводна творба, заимствувана от роман с подобно заглавие на Жул Верн. С близко или направо заимствано от Журл Верн заглавие се свързва и още едно предложение от възрожденския автор Искро Цвятков Мачев „Пътуване около света в 8 дена“ (12, с. 190).

Българският възрожденски книжовник е оригинален с отношението си към пътеписната литература. Освен в описание на родния край, на местното селище, на пътувания из страната, той може да организира дарбата си едно такова пътуване да стане в стихове и да зазвучи като поетична пътеписна творба. Такъв е случаят с Киро Петров, родом от Горни Турчета (Бяла черква) известен сред народа като Бачо Киро. През 1876 г. той ще поведе заедно с юначния поп Харитон белочерковци и въстаници от околните села край река Росица към Дряновския манастир, за да увековечат със саможертвата си имена в борбата на българите за национална независимост. Три години по-рано той все още е народен учител, събирач на стариини и исторически сведения, пътешественик. В същата 1873 г. белочерковското читалище „Селски труд“, като „подарък на посетителите си“, издава книгата му „Пътуванието на Бача Кира. Нагласено в стихове от същия“. Изданието излиза в печатницата на Дунавския вилает в Русе в обем 47 с., с предисловие на автора, който се подписва като „Киро Петров“. С подобен характер е и „Второ пътуване на Бача Кира“ (Русе, печатница на Дунавската област, 1874. 52 с.), като към заглавието е уточнено, че „издават добrite му приятели за любопитни читатели“. Интересно е мотото на автора, поставено след заглавието: „Щял да ходи във Виена, но ся върнал, защото пари няма. Пътувал по Сърбско пешак. Прочети вътре и виж как има го български и турски.“

Книжовникът Тодор Полпетров Икономов е сред редовните и усърдни сътрудници на цариградските вестници „Время“, „България“, „Турция“, „Македония“, „Право“ и столичните списания „Читалище“ и „Зорница“. Автор на редица български читанки, методически ръководства и учебници, същевременно Т. Икономов като учител и един от най-дейните участници в борбата за църковна независимост, написва своите бележки за обществения живот в някои посетени български градове – Тулча, Търново, Габрово, Казанлък, Стара Загора, Нова Загора, Сливен, Жеравна, Котел, Ески Джумая, Шумен, Провадия и Русчук, които излизат в броеве 21 и от брой 23 до брой 27, от 10 юли до 21 август 1871 г. под заглавие „Пътни впечатления“.

Интересен похват в пътеписа си от Триест с дата 18 юли 1874 г. използва книжовникът от Сливен

Стефан Панаретов, дългогодишен учител по български език, а от 1914 г. и български дипломатически представител във Вашингтон. Неговият пътепис също е озаглавен „Пътни впечатления“ и е публикуван в брой 8 от 21 септември 1874 г. на цариградския вестник „Напредък“. Панаретов пресъздава диалог между пътуващия автор и англичанин, който разпитва спътника си с интерес дали е мексиканец или пък китаец, а накрая силно е удивен, че съществуват българи в Европа, за които по-малко е чувал, отколкото за дивите племена в Африка и Австралия. Макар не пряко изразен, подтекстът внушава едно определено самочувствие за българска и европейска принадлежност на автора, който дори и при описанията на чужди земи и пространства не е чак дотам удивен и не се прехласва пред чуждото, а се стреми да внася известен обективизъм в повествователната форма.

Сред пътеписно-мемоарните творби, свързани с националноосвободителното движение, е книгата на Панайот Хитов „Моето пътуване по Стара планина и животоописанието на някои български стари и нови войводи“ (Букурещ, печат. Свобода, 1872.159 с.), редактирана и издадена от Любен Каравелов. Писателят си позволява да добави някои белетристични описания и промени в нешлифования текст, заради което между войводата и него възниква сериозно спречкане. С безспорния си талант обаче Каравелов способства за художествена интерпретация на редица пътеписни картини от двете страни на Балкана, съпътстващи бойния път на Хитовата чета.

С пътеписен характер са бележките на непосредствения участник и очевидец Филип Симицов (1852 – 1925) за Сърбско-турската война от 1876 г., озаглавени „Съвременни записки за българските чети в Сърбия в 1876. Покрита храброст“ в две книжки, издадени в Гюргево от Димитър Дундов, в печатницата на в. „Нова България“. През есента на с.г. Симицов участва в редактирането на вестника след завръщането си в Сърбия и пише своите записи, които освен мемоарен, имат историографски и пътеписен акцент. През юни-юли 1876 г. Симицов предприема като взводен командир пътуване с многочислената доброволческа чета на войводата Филип Тотю „Балкански лев“ и старателно си води бележки от пътуванията, които използва за двете части на изданието, озаглавени

„Битката при Флорентина“ и „Битката при Гредетинските планини“. По-късно Симиолов ще интервюира допълнително войводата, за да допълни впечатленията си и да напише първия у нас биографичен роман за участник в националноосвободителното движение: „Прочутия Филип Тотю войвода, наречен „Хвърковатия Тотю“, отпечатан в два тома през 1900 г. в русенската печатница на Д. Дробняк.

В пространството на пътеписната ни книжнина през Възраждането оставя сериозен принос и възрожденският книжовник, учител и поборник Никола Атанасов Живков (1847 – 1901). Родом от Търново, пребивавал за кратко в Цариград, от май 1871 г. до края на май 1872 г. той е управител на книжарницата на Христо Г. Данов в Русе, а заедно с това е пътуващ книжар, разпространяващ учебникарска книжнина. При многобройните си пътувания посещава всички големи селища в Северна България и по-големите дунавски градове. Записките от пътуванията публикува в цариградския вестник „Право“ в една обща поредица със заглавие „Пътни бележки“, които излизат във вестник „Право“ (№ 43, 45, 46, 47, 40 от 1870 г., продължават в № 1, 3, 4 8, 13, 14 16, 18, 23, 26, 27 28 31 34, 36 – 1871 г. и № 52 – 1872 г.). За разлика от мнозина свои съвременници, които публикуват пътни впечатления за бита и поминъка на българите, пътеписите на Никола Живков хвърлят обилна светлина върху местните радетели за въздигането на училища и читалища – разказва например за учителя Доганов в Берковица и за благодетеля Петър Хаджилиев – купил 2000 буквара, които смята да раздаде безвъзмездно на учениците по околните села, за оряховския протосингел Алипий, засел се да урежда училищните дела и привлякъл добър учител в градчето, за Драган Цанков и владиката Антим, по-късно обявен за първи български екзарх, приветства усилията на габровските учители и учителки за привличане на „зачернените“ монахини към образователното дело. В пътеписите си обаче Н. Живков не поощрява невежите и сребролюбиви свещеници и монаси, осмива тяхната похотливост и лакомство, изобличава разхищенията на игумениите и тяхното нежелание да се приобщят към насящите нужди на светското образование.

Едно от последните четива за пътуващи поклонници, насочващи възрожденския българин не към светите места на палестина и Ерусалим, а към бъл-

гарските свети територии и пространства е „Описание болгарского священного монастыря Рилского“ от Неофит Рилски. Книгата е издадена през 1879 г. от името на Рилския манастир в софийската печатница на Янко С. Ковачев. Това е и последната книга на видния наш книжовник и издател, подписан се за автор като *Неофит Рилец*.

Пътеписът може да е нов архетип и същевременно останяло литературно-публицистично клише, ако самият той не търси преоткриването на архетипове, ако не изучава опита на човечеството и ако не примирява света като представа в едно изумително единство и многообразие на естетика и конкретика, на детайли и подтекстови внушения, на символи и реалности. В дългото пътуване от ръкописа към издателската традиция през Възраждането родната ни пътеписна литература има своите находчиви попадения, постепенно се утвърждава, избиствя почерка и разкрива новите очертания на свят, поглеждан пред очите на любознателни и даровити автори, които търсят родолюбивите акценти, познавателното начало, но и се стремят да правят обобщения за народопсихологията, акцентират върху житейски и нравствено-философски възгледи, характерни и дори изпреварващи епохата. Наистина, до Освобождението българската литература се отличава със синкретичност, с пъстра палитра от смесващи се и взаимно преливащи един в друг жанрове – очерк, разказ, фолклорно или етнографско описание, журналистически и публицистични форми като статията, дописката, прегледа, автобиографията, спомените и т.н. Характерно е смесването на географски, статистически, етнологически и белетристични, дори и епистолярни текстове, като се раждат синкретични произведения, които бихме оприличили на „пътни бележки“ и „пътни записи“, „пътеписни писма“, „пътеписи-мемоари“, „пътеписи-стихове“. Всички тези творби са белязани от личното присъствие, наблюдение, авторовата оценка, макар понякога във възрожденския вестник и по-рядко в списанието до Освобождението авторът да е анонимен или се подписва с псевдоним. Наративността се доближава по своята точност и внимателно наблюдава до фотографското изображение, заедно с това обаче пътеписният автор се стреми да постави в система своите впечатления, подреждайки ги като

исторически, стопанско-географски, народопсихологически, бележки по образованието и културата на възрожденския българин уредбата на неговите училища, читалища, първите стъпки в театралното дело, разсъждения по основната тема – черковния въпрос, а в по-късен период и пътеписни разкази и коментари по темата за националното освобождение. Голяма част от авторите са представители на възрожденската интелигенция книжовници, учители, журналисти, читалищни дейци, но и духовници, таксидиоти, търговци.

Пътуването от ръкописа към издателската традиция – това е едно пътуване към себе си, към себе-познанието, докосване до личностната и народностната съдба.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Българска** възрожденска книжнина. Съст. М. Стоянов. Т.1. С., Наука и изкуство, 1957. 664 с.
2. **Гергова, Ани.** Книжнината и българите XIX – началото на XX век. С., БАН, 1991. 260 с.
3. **Георгиев, Лъчезар.** Свищов – издателски и печатарски център XIX – началото на XX век). Свищов, Междунар. фондация Ал. Константинов, 1997, 125–129).
4. **Гюрова, Светла.** Българският пътепис. Зараждане и утвърждаване. – За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979, 186–188.
5. **Енциклопедия** на българската възрожденска литература. В. Търново, Абагар, 1996.
6. **Джинот, Йордан Хаджиконстантинов.** Българин съм. Състав. Ив. Радев. В. Търново, Абагар (непосоч. година на издаване; вероятно след 1996). 191 с.
7. **Елефтеров, Стефан.** Жанрово-типологична еволюция на пътеписа през Възраждането. – Литеаратура мисъл, 1976, № 7.
8. **Книга** за българските хаджии. Състав. Св. Гюрова и Н. Данова. С., Бълг. писател, 1985. 448 с.
9. **Куев, Куйо, Георги Петков.** Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. С., БАН, 1986. 574 с.
10. **Павлова, Илиана.** Възрожденски очертания. Фигури и карти, път и памет. В. Търново, Унив. Изд. Св. св. Кирил и методий, 2004. 192 с.
11. **Радев, Иван.** Таксидиоти и таксидиотство по българските земи. XVIII – XIX в. В. Търново, Абагар, 1996. 335 с.
12. **Тилева, Виктория.** Българско печатарско дружество „Промишление“ в Цариград. 1870 – 1885. С., НБКМ, 1985. 474 с.

Втората научна конференция „Книгата и националната идентичност“ бе проведена на 1 ноември 2004 г., организирана от Висшето училище по библиотекознание и информационни технологии, Издателство „Захарий Стоянов“, Националния дворец на културата и Националния център за книгата при Министерството на културата. На първото пленарно заседание, ръководено от доц. д-р ик.н. Стоян Денчев, доклади изнесоха проф. д-р Андрей Пантев, проф. д-р Ани Гергова, проф. д-р филол. н. Владимир Иванович Василиев. Участниците прочетоха своите доклади в две секции: I секция „Книгата – секундант или медиатор в диалога на културите?“ и II секция „Четенето – мит и реалност“. Над 40 бяха разгледаните теми и проблеми, свързани със съдбата на книгата и нейното място в съвременния свят.

С интерес бе посрещната дискусията „На изчезване ли е четящият човек?“ и полемичните въпроси, поставени от участниците в нея. Имаше и остри мнения за състоянието на книжния пазар, имаше и оптимистични възгледи за ролята и значението на словото днес. Споделени бяха откровени мнения от дългодишни участници в издателската дейност и журналистиката, а така също и от студенти.

Бяха представени кирило-методиевския вестник „За буквите“ („О писменехъ“) и сп. „Издател“ от членове на редакторските колективи. Очертана бе тяхната многостранна и полезна научноизследователска и публицистична дейност в името на миналото, настоящето и бъдещето на творческия дух.

БОГАТО И ПЛОДОТВОРНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Библиографски новини от Република Сърбия и Черна гора

Доц. д-р Донка Правдомирова

През последните години взаимните контакти в областта на библиотекознанието и библиографията на Балканския регион се разшириха. Благодарение на провежданите в Белград есенни международни форуми се създадоха нови взаимовръзки между специалистите. В резултат на активността на доц. д-р Добринка Стойкова – зав.-катедра „Библиотекознание и библиография“ при Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии (наследник на Колежа по библиотекознание и информационни технологии) и на Ректора на училището – доц. дин Стоян Денчев, на 4 ноември 2004 г. в София бе подписан договор за взаимно сътрудничество с аналогичната катедра при Белградския университет, ръководена от проф. д-р Александра Вранеш. По силата на това обстоятелство проф. Вранеш бе любезна и ме покани за участие в конференцията „Сръбската библиография днес“. Покана бе отправена на първо място към доц. дин Стоян Денчев, но по обективни причини той не можа да присъства.

Конференцията бе свикана от Организационен съвет начело с проф. Вранеш и проф. Предраг Пипер от страна на Белградския университет и от Почетен комитет при Матица сръбска, оглавяван от акад. Мирослав Пантич. Проведе се на 9 и 10 декември 2004 г. в тържествената зала на Матица сръбска, която е със статут на академично дружество, финансирано от държавата.

Форумът бе открит с поздравителни слова от проф. д-р Божидар Ковачек – председател на Матица

сръбска, от Миле Савич – зам.-министр на Министерството на науката и жизнената среда и акад. М. Пантич. Тримата приветстващи подчертаха, че макар и недооценявана, библиографията е в услуга на цялото знание. Акад. Пантич специално изтъкна, че текущата и ретроспективната национална библиография (ТНБ и РНБ), а също така и персоналната библиография, трябва да се развиват като национална задача. А председателстваният първото заседание – Миро Вуксанович, директор на библиотеката при Матица сръбска, отбелая, че наистина не са много хора, които могат „да четат“ библиографията, но това не е предтекст да се забравя, че тя може да представи една наука, една култура, а в частност, националната библиография (НБ) е стожер на националната култура. Тези заключения сами по себе си са ярко доказателство за значимостта, която сръбската научна и културна общественост отдава на библиографията и за мястото, което ѝ отрежда в развитието на националната наука и култура.

За конференцията бяха заявени 32, но изслушани 27 доклада. Участниците бяха от различни видове и типове библиотеки от цялата страна, но най-многобройна бе групата от представители на Белградския университет и на Народната (националната) библиотека на РСърбия. Вниманието им бе насочено главно към проблемите на НБ – текуща и ретроспективна. Разисква се основно въпросът за критериите на обхват на документите в системата на ТНБ от такива водещи специалисти като проф. Ал. Вранеш, проф. Радован Мичич, както и от библиографи

практици от Народната библиотека. Тази проблематика е продуктувана не само от настъпилите политически промени, но и от факта, че от началото на 2003 г. ТНБ е възложена на Народната библиотека. (До края на 2002 г. тя се изработва от Библиографския институт при Матица сръбска.)

Втора група доклади бяха посветени на релацията „библиография – наука“. Бе разгледан на теоретично равнище въпросът за мястото и функциите на библиографията като основа на всички науки и бе очертано историческото развитие и съвременното състояние на библиографията в областта на езикознанието, философията и военна наука. Впечатляващо е, че сръбските колеги активно развиват и военна библиография, която у нас повече от десетилетие затихна и totално се пренебрегва.

Трета група доклади застъпиха проблемите на краеведската библиография и изтъкнаха ролята ѝ на допълващ елемент на НБ. Не бе подмината и библиографията на литературата по exteriorica. Огласено бе, че благодарение спонсорството на сръбската диаспора в Канада, се подготвя репертоар на канадската литература по exteriorica. Други два доклада бяха посветени на необходимостта от написването

историята на сръбската библиография и на ролята на архивните масиви като извор за РНБ.

В този ред на традиционни научни анализи, разработени върху основата на класическата библиографска теория и практика, се откри докладът на доц. д-р Цветана Крстев от Филологическия факултет и на Душко Витас от Математическия факултет на Белградския университет, които разглеждаха съвременните въпроси на библиографията през прозмата на информационния подход. Авторите се спряха на MARK-форматите и стандартите за описание на документите, на платените информационни средства, използвани за библиографска информация и друг.

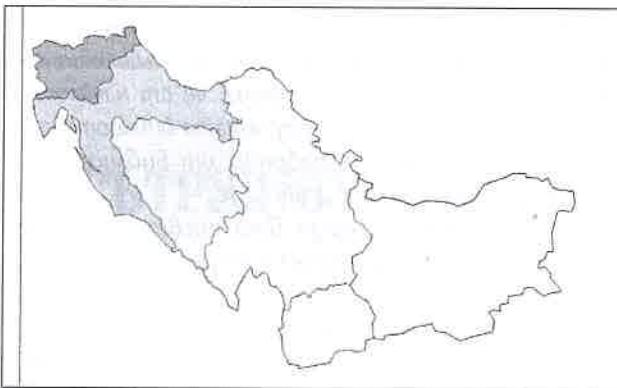
От любезност и желание за по-близко сътрудничество в областта на библиографията, организаторите на конференцията включиха и моето участие с доклад на тема „Сръбската преводна литература – в структурата на ТНБ на България 1897 – 2004 г.“, което е само знак за началото на бъдещи компаративни разработки за библиографията на Балканите.

Конференцията, както отчетоха и организаторите, бе изключително успешна. Докладите засенчаха проблемите на основните видове библиография, които бяха подложени и на оживена дискусия.

СРЪБСКАТА ПРЕВОДНА ЛИТЕРАТУРА В СТРУКТУРАТА НА БЪЛГАРСКАТА ТЕКУЩА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОГРАФИЯ (1897 – 2004)

Българо-сръбските книжовни връзки имат вековна история и в България са изучени много добре от видния литературовед проф. Илия Конев, който ги разглежда в няколко основни аспекти: обмяна на книги, превод на научни и художествени произведения, ползване на поетично-творчески опитности и др. [1]. В този многостранен процес на рецепция, безспорно, се вграждат и библиографските изяви и от страна на българските, и от страна на сръбските книжовници. До този момент обаче те са разглеждани преди всичко в контекста на общите литературоведски изследвания. Някои от тях са отбелязани, разбира се, и в историографията на българската библиография [2], но не са били обект на самостоятелно изследване. А един анализ от гледна точка на „чистата“ библиография би обогатил историографията на духовното сътрудничество между нашите два славянски народа посредством библиографските методи форми. Например в хода проучванията си, свързани с историческото развитие на българската библиография след 1878 г.,

констатирам, че ратувайки на идеята за славянско единство, видни учени целенасочено известяват в библиографска форма за новоизлезли сръбски книги: Ст. С. Бобчев поднася библиографски новини в сп. „Българска сбирка“ (1896 – 1915), Георги Ив. Фичев – в сп. „Български архив“ (1912 – 1922), а патриархът на модерната българска библиография – акад. Александър Теодоров-Балан – в основаното и редактираното от него първо българско библиографско списание „Книгописец“ (1904, 1920 г.), запознава българската културна общественост с най-интересното от целокупния книжовен живот в Сърбия (3).

Преди да пристъпя към конкретното си изложение по зададената тема, бих искала да напомня още, че началото на взаимното книжовно сътрудничество между българи и сърби чрез средствата на библиографията е поставено от Вук Ст. Караджич. Констатирал, че българският език отсъства в прочутите Санкт-Петербургски сравнителни речници, съставени по идея на Екатерина II и издадени през 1787 – 1789 г., сръбският възрожденец съставя през 1822 г. специален „Додатак“ към тях (4). За да докаже пред европейския научен свят, че българският език е самостоятелен славянски език и че българите не са се асимилирали след няколковековното османско владичество, а напротив, тръгнали са по пътя на духовното си възраждане, Караджич помества в „Додатъка“ освен български думи и текстове и **библиографски сведения за първите няколко новобългарски печатни книги**.

Следвайки примера на видните български и сръбски учени, възползвайки се от любезната покана за участие в настоящата конференция, аз ще разгледам в историко-методически дискурс проблема за библиографската регистрация на сръбската преводна литература, в частност на книгите, в структурата на българската текуща национална библиография (ТНБ) от момента на нейното създаване до наши дни.

Българската ТНБ е основана през 1897 г. и е първата ТНБ на Балканския полуостров. В своя единствен до 1944 г. орган – „Библиографически бюлетин на книгите, списанията и вестниците, които са постъпили в Софийската народна библиотека“ се отразяват естествено и преведените на български език сръбски книги. (През 1930 г. бюлетинът е преименуван в „Български книгопис“ и с това название се отпечатва и днес.)

До 1929 г. информационният модел на бюлетина е твърде елементарен. Той представлява всъщност библиографски списък, подреден азбучно, тъй като не е снабден с нито един показалец, т.е. не включва в структурата си справочен апарат (СА). По тази причина сръбските преводни книги трябва се търсят в общия азбучен ред на всички книги, необходим е пълен прочит на целия библиографски текст.

В началото на 1930 г. формалната подредба в корпуса на бюлетина е заменена със систематична, в основата на която заляга използваната в каталога на Народната библиотека (националната библиотека на България) систематика. Тя дели литературата по отрасли на знанието и сръбските преводни книги попадат в съответните раздели, а художествените – в раздел „Художествена литература“. Те биха могли да се издирят чрез пълен прочит на библиографския текст или на именния показалец.

От 1930 г. библиографската информация (БИ) се допълва с ред статистически таблици, една от които е на преводните книги. В нея се констатира обаче само броят им. Установявам например, че през 1932 г. е преведена само една сръбска книга и тя е от областта на медицината. Трябва да се има предвид обаче, че до 1944 г. бюлетинът е с много пропуски, тъй като издателите не изпълняват стриктно Закона за задължителния депозит.

По обективни исторически причини до 1944 г. българската ТНБ се развива бавно и неравномерно. Наред с постигнатите успехи, съдържа и много методически и други недостатъци.

От началото на 1945 г. тя започва да се развива по възходяща линия, за да достигне най-високия си разцвет през 70-те и 80-те години на века. Съобразно проблема, който се разглежда в случая, трябва да се отбележи, че оттогава до днес в корпуса на бюлетина „Български книгопис“ се прилагат три различни систематизации. Първоначално подредбата е предметна и сръбската преводна литература се регистрира в раздел „Чужда преводна литература“. Преведените заглавния бързо и лесно се откриват. Веднага става видно, че през 1945 г. се предявява предпочтение към произведения, отразяващи последните политически събития и процеси. Преведени са две книги с партизанска тематика от Бранко Чопич и Родолюб Чолакович. Интересно е, че е издадена и една учебна книга на сръбски език – „Читанка за югословенска децу у Бугарској“, издание на Централно управе домова югословенско деце у Бугарској. Библиографските данни показват, че книгата е пряко свързана с конкретен исторически факт, който днес би събудил интереса на историческата наука.

От 1953 г. българската ТНБ започва да прилага нова класификационна схема – адаптирания модел на схемата на Всесъюзната книжна палата на бившия Съветски съюз. За художествената литература деленията са подробни. На второ ниво делът „Чужди литератури“ има поделение по страни. Сръбските преводни книги са в раздел „Литература на Югославия“, методическо решение, което прави библиографското търсене безпроблемно. Научните книги са подредени в съответната област на знанието, но всички преведени от сръбски език заглавия са сумарно представени в Показалеца на преводната литература, в който подредбата отново е по страни.

След демократичните промени, настъпили в България в края на 80-те години на миналия век, ТНБ започва повсеместно да прилага в бюлетините си Универсалната десетична класификация (УДК). По тази система преводните сръбски книги се разпределят в следния модел: научните издания заемат мястото си в съответната област на знанието заедно с оригиналните български и останалите преводни заглавия; научните книги в областта на езикознанието се подреждат в раздел 808.1 Славянски езици, а литературоведските и художествените произведения – в деление 886.1 Сръбска литература. Всички преведени заглавия се кумулират чрез Показалеца на преведените от чужди езици книги, в който деленията са отново по страни. Следователно сръбската преводна литература в своята целокупност веднага се констатира в раздел „Сърбия“.

В такива информационни модели е представена най-общо литературата, преведена от сръбски на български език у нас за времето от 1897 до 2004 г. в структурите на българската ТНБ.

В заключение, уважаеми колеги, бих изразила надеждата си, че моята кратка разработка ще въздори традицията, създадена от нашите предшественици за библиографско сътрудничество и за превръщането на библиографията в един от духовните мостове за сближение на балканските славянски народи, а в недалечното бъдеще и за сближение на всички балкански народи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Конев, Илия.** Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX век. (До Освобождението). – София: БАН, 1964, 235 с.; Българо-сръбски и българо-хърватски книжовни взаимоотношения (Материали и документи). София: БАН, 1966, 319 с.; Българското възраждане и Просвещението. Т. 2. Въпроси на българската филологическа култура. София: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 1991; Българското възраждане и Просвещението. Т. 3. Ч.1. Българският образ за: Гърция, Румъния, Сърбия, Хърватия, Черна гора. София, Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 2003.
- 2. Правдомирова, Донка.** Българската библиография до Освобождението: Генезис и историческо развитие. София, Карина М, 2001, 240 с. ; **Десев, Борис.** Христоматия по българска обща библиография. Ч. 1. До Освобождението. София, Наука и изкуство, 1976, 306 с.
- 3. Правдомирова, Донка.** „Книгописец“ – първото българско библиографско списание: 100 години от него-вото основаване и издаване. – Издател, 2004, № 2, 33–37.
- 4. Караджич, Вук.** Додатак к Санктпетербургским сравнительным речницама свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарскога језика. – В: Марин, Димитър. Вук Караджич в новобългарската книжнина. София, 1897, 74–75.

РЕКЛАМНАТА СТРАТЕГИЯ НА РЕГИОНАЛНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА НЕДВИЖИМИТЕ ПАМЕТНИЦИ НА КУЛТУРАТА

Стела Асенова

Регионалният исторически музей във Велико Търново е една от твърдо установените институции в България със стари традиции и нововъведения за представяне, популяризиране и привличане на туристи както от страната, така и от чужбина. Рекламната стратегия на музея е разнообразна: реклама в различните медии, пъбликрилейшънс, стимулиране продажбите на туристическия продукт, информация чрез различните туристически бюра и агенции. Тя има важна цел – туристическият продукт да бъде представен ясно в зависимост от това какво предлага. А той трябва да е такъв, че да е продаваем и конкурентен на международния пазар – едно от изискванията на всяка рекламна стратегия.

Туристическата политика, която следва Регионалният исторически музей, е насочена към удължаване на туристическия сезон, към подбор на кадрите, към дългосрочен маркетинг на конкретното историческо място.

Успешната рекламна стратегия зависи от:

- организацията и планирането на културните прояви;
- разработването на перспективни програми за фирмите;
- търсене на източници за финансиране (проекти);

– реклами, които правят чуждите турооператори в своите страни.

Музеят рекламира своите недвижими паметници на културата по различен начин и с различни средства. Най-разпространените реклами са екскурзоводска беседа, реклами хартиени и електронни носители, уебстраница, проекти за културен туризъм, участия в национални и международни туристически борси, временни и постоянни изложби, научноизследователска дейност, издателска работа, информация и пропаганда чрез електронните медии и организиране на национални научни конференции.

ЕКСКУРЗОВОДСКА БЕСЕДА. Това е екскурзоводски разказ на специалисти филолози или историци върху определен или няколко исторически обекта пред по-тясна аудитория с различни професии и възраст. Беседата се представя по различен начин от всеки екскурзовод. Тя обаче винаги съдържа полезна и необходима информация, която се случва да бъде интерпретирана съобразно темата, понякога дори екскурзоводът да импровизира, тъй като целта е една и съща. Беседите са с различен вариант на времетраене, затова са подробни или кратки в зависимост от времето на туристите за даденото посещение на

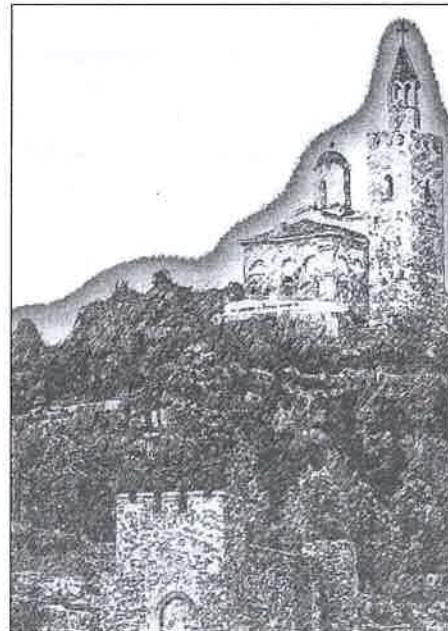
обекта. Затова беседата винаги засяга най-важните експозиции, ако обектът е етнографска къща, или пък сцени – ако е църква-музей. Такива благоприятни обекти на беседата са например Стаята на родилката с изложената експозиция в Констанциалиевата къща – Арбанаси, или Колелото на живота в църквата „Рождество Христово“ в същото селище.

Освен българска, в повечето случаи аудиторията е от чуждестранни туристи. За да могат да разберат повече за конкретния исторически обект и с цел да се спести време за превода, се предлага друга услуга – беседата да бъде на съответния чужд език. В този случай на помощ идва конкретният специалст, който трябва да бъде специалист-филолог. Така рекламата е далеч по-ефективна – много важно е, че специалистът представя своята оригинална гледна точка за интерпретацията на беседата.

РЕКЛАМНИ МАТЕРИАЛИ НА ХАРТИЕН НОСИТЕЛ.

Носителите са различни по вид и съдържание – албуми, книги, диплиани, пътеводители, картички, и са издавани от различни издателства. Сред тях са „Изкуството утре“ и „Борина“, с които най-често работи музеят. За различните музейни обекти рекламият материали са различни и могат да бъдат представени или като пътеводители, или като албумни издания за няколко обекта. Те се предлагат на туристите под формата на сувенир или спомен от посетеното от тях място. С изключение на картичките, много от изданията се предлагат освен на български, и на други езици – английски, немски, френски и руски. Такова е изданието на издателство „Борина“ – албум „Арбанаси“ с автор-съставител с.н.с. д-р Христо Харитонов и авторски колектив, който освен на български, се предлага и на английски език. Изданието е с многоцветни илюстрации от съответните обекти. Диплияните от музейната църква „Рождество Христово“ в Арбанаси също са с автор Христо Харитонов, като се предлага на четири езика – български, руски, немски и английски. В тези посочени издания е представен снимков материал с много добро качество. Това спомага за опознаване на един или няколко обекта в архитектурно-музейния резерват „Арбанаси“.

ЕЛЕКТРОНЕН РЕКЛАМЕН НОСИТЕЛ. В регионания исторически музей най-разпространен е CD пътеводител „По стъпките на времето“. Това е

Рекламни елементи в стенен календар на Регионален исторически музей – В. Търново

Регионален исторически музей
Велико Търново

tel./fax (0359 62) 636 954

ул. Никола Павлов № 6
Nikola Pavlov Str. № 6

Regional historical museum
Veliko Tarnovo

e-mail: rimvi@yahoo.com

DVD, на който са събрани най-важните исторически обекти от региона и съдържа 75 страници текст, 145 броя снимков материал и 15 минути документален филм. Издаден е на пет езика – български, руски, немски, френски и английски. Това е един от най-търсените реклами материали, предимно от туристите, както и от турооператорите, които рекламират с него в своите страни недвижимите паметници на културата в региона на старата българска столица.

УЕБСТРАНИЦА. В наши дни едно от най-разпространените средства е Интернет. Чрез него се добива ясна представа за това, което интересува туристите. Така и в случая Интернет е застъпен като реклами съдство с висока ефективност. Това се осъществява с помощта на създадената уебстраница на Регионален исторически музей – В. Търново, в мрежата. Автори-съставители на страницата са представители на общината в старата столица и Регионалният музей. В уебстраницата са приложени снимкови материали и информация за всеки един от обектите,

които влизат в помощ на всеки турист или турооператор и оттук да вземе нужната информация за своето пътуване. За да рекламира най-добре и най-бързо туристическия си продукт, Регионалният исторически музей – В. Търново, създаде някои проекти културен туризъм, подкрепени от различни международни фондации. Целта е да се рекламират нови туристически маршрути или обекти, които не са отваряни от години и които остават извън обсега на туристите, или пък са посещавани много рядко. Например такъв е проектът за следващите туристически сезони, в които следва да се включи нов маршрут – Архитектурно-музеен резерват „Царевец“, Балдуинова кула, Патриаршеска църква и царски дворец, а оттам да се отвори т. нар. Асенова порта и при по-специален маршрут туристите да слизат в Асенова мащата, като биха могли да посетят църквата „Св. Четиридесет мъченици“, „Св. Димитър“ и „Св. Георги“, а после през местността Ксилифор да се направи подходящ пешеходен туристически път до Архитектурно-музейния резерват „Арбанаси“, като се посетят там съществуващите обекти – Констанцалиева къща, църквите-музеи „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ и „Св. Рождество Христово“.

Други начини за реклами са участията на музея в национални и международни туристически борси, където РИМ – В. Търново излиза с конкретни туристически оферти. Там се изпращат представители, които рекламират туристическия продукт с различни средства и изтъкват онова, което е привличало потока от туристи в предходни години, а заедно с това показват нововъведенията, дават информация на заинтересуваните фирми и лица. В повечето случаи фирмите сключват договори с музея и не пропускат възможността да включат в програмата на своите туристи посещенията на една такава интересна дестинация като старата столица Велико Търново.

Но нито едно представяне, било то експозиция или изложба, няма да бъде достатъчно известно без помощта на медиите – радио, телевизия, вестници. А именно по този начин се привличат най-много посетители, и то се явява един вид пропагандиране сред широката общественост. Така например преди по-вече от година беше направена експозиция, като за първи път бяха показани оригиналният пръстен-печат и погребението на цар Калоян по случай 22 септември 2003 г. – Ден на независимостта. Тогава за случая музей отрази събитието с помощта на местните медии,

телевизият „Евроком Царевец“, ежедневниците „Борба“ и „Янтра днес“. По този повод бяха пуснати реклами материали, плакати, афиши и картички. Така стотици търновци и гости на града посетиха експозицията.

Други начини за реклама са организирането на семинари, свързани с обмен на опит с други музеи от страната, научноизследователски програми, археологически разкопки, национални научни конференции. Така всяка година музеят организира на 18 май *Музейни четения* по случай Международния ден на музеите, като в тях се включват специалисти от различни области и те са винаги посветени на видни личности, дали принос за развитието на музейното дело у нас.

Съществуват и други неизползвани средства за разширяване на реклами в музея. Това са допълнителни услуги, които се заплащат на място, ако не влизат в програмата на туристите – запознаване с автентичния фолклор и занаяти, като се организират нумизматични базари и изложби, както и дегустации на храни и напитки от българската национална кухня. Правят се атракционни представления, придружени с разкази от българската история, в която участват кукловоди или живи артисти. Възможността туристът да се снима като цар или царица на фона на крепостните стени на Царевец, като за целта се представя специално облекло и интериор, също предлага много атрактивни възможности за реклами на българския туристически продукт. Но без съмнение най-голямата атракция си остава аудио-визуалния спектакъл „Звук и светлина“. Той не само оставя трайни впечатления в съзнанието на туристите, но е и възможност за турооператорите за предложат на своите потребители едно незабравимо изживяване, да им представят нова и непозната история и култура чрез реклами на Регионален исторически музей – В. Търново, да покажат възходи, падения и трагични събития от българската история. И най-вече, когато този приказен град е бил столица на българската държава.

Авторката благодари за ценните сведения, получени от г-н Христо Харитонов и г-жа Светла Атанасова от Регионален исторически музей – В. Търново, във връзка с представената тук публикация.

Стела Асенова е студентка
в магистърска програма „Медии и реклами“
във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

РУСКАТА ПРЕВОДНА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА В СП. „КРИТИКА“

| Мария Николова

Както е известно, първият опит на д-р Кръстев в издаването на литературно списание е „Литературно научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“ – 15 ян. – юни 1890 г. Според Георги Цанков това списание „ще остане в историята на българския литературен периодичен печат предимно като първо издателско начинание на д-р Кръстев“ (1). Ще си позволим да добавим, че още в кн. 1 на списанието, в рецензията си за сп. „Денница“, младият критик заявява изключително високите си критерии към предлаганите преводи: „Без силни ще бъдат всичките усилия и негодования на българската критика против оная градушка от невежествени преводи, които заплашват да удаят литературна България; без силни ще бъдат, казваме, до тогава, до дето преводний занаят не стане преводно изкуство и не се искубне из ръцете на невежите; до дето не се заловят за превождане хора способни и пригответи за тая работа“ (2).

По-нататък в същата книжка в статията си „Българската преводна литература“ д-р Кръстев набелязва три аспекта, по които трябва да се работи за развитието на естетическия вкус на българската читателска аудитория: първо да има обективни и подробни критики, които да показват и доказват кое и защо е хубаво, второ с леки и съдържателни разкази да се приучи четеща да чете. „Даването в ръцете на публиката образцови преводи на класиците е третото условие за развитието на естетичния вкус на една публика, тъй примитивна, тъй първобитна, каквато е нашата. В класични творения публиката ще се научи да се

наслаждава само от естетичните хубости, от художественното и дълбоко психическо анализиране и пластично рисуване на характерите, а не от приключенията и заплитанията на съдържанието – най-уместно е (литературното списание) да се захване с руските и другите славянски класици, не да бърза към английските, немските и французските“ (2).

Прави впечатление търсенето от страна на д-р Кръстев на образци за естетическо възпитание на „публиката“, за изграждане на читателски вкус, в творбите на класиците, явно той разчита изцяло на авторитета им, на възприемането на техните произведения като стойностни априори, без нужда от допълнителни доказателства. Прекалено никого му мнение за читателската компетентност, желанието му да се възпита достойна читателска публика личи в препоръките, които той дава на издателите, респективно и на преводачите. По късно, на страниците на сп. „Критика“ той по един или друг повод ще се връща към тези свои препоръки и ще се старае да ги следва.

Позволихме си по-широко да цитираме виждането на д-р Кръстев, защото по тези именно критерии той редактира своето второ списание „Критика“. Самото му име подсказва, че предназначението на списанието ще бъде да дава критични оценки на литературата, която излиза и в публикации в периодичния печат и като самостоятелни издания. Списанието излиза само една година – 1891, като на неговите страници откриваме разнообразни рецензии и критически бележки, повечето написани от самия д-р Кръстев.

Критическите статии и бележки, посветени на преводите от руската литература заемат значително място на страниците на сп. „Критика“. В отделните му рубрики се появяват различни по обем и по характер такива, които оформят една своеобразна последователност в рецепцията на този вид преводна литература по онова време. Рецепционните кръгове, маркирани тук, концентрично се разширяват, като започват с информации за новоизлезли преводни книги,(3, 5, 6, 13), през критически статии, посветени на отделни преводи (9, 10, 15, 16, 13), за да завършат с превод от английски на обзорна статия за цялата руска литература по това време (4, 7).

Редакцията на списанието дава сравнително постоянно информация за новоизлезли книги, като сведенията за такива в превод от руски език са : Гоголь. Тарасъ Булба. Повест. Пр. Бончовъ. (3); Н. В. Гоголь. Ревизоръ комедия въ 5 действия. Превель И. Ивановъ. Стр. 206 Ц. 80 ст. – тази книга се рекламира три пъти в 6 и в 7 и 8 кн. на списанието. Интересно е , че от книгите, издадени през 1891 г. в рубриките „Най- нови книги“ и „Някои книги за нашето юношество“ се отбелязват книгите на Н. В. Гогол – повестта „Тарас Булба“ и комедията „Ревизор“.

Това, което е известно, че и двете произведения по съдържание са вече отдавна познати на българския читател. След Освобождението „Ревизор“ е издаден през 1882 г. като самостоятелно издание, като в заглавието е записано: „побългарил И. Христович“. Същата година излиза и „Тарас Булба“ в превод на Н. Бончев. Имаме основание да предположим, че списание „Критика“ сега съобщава за тези книги на своите читатели по различен причини:

„Тарас Булба“ се рекламира в рубриката „Някои книги за нашето юношество“ като препоръчителна литература за юношите, като по този начин очевидно се търси морален ефект от книгата, акцентира се върху идейно-възпитателното в текста.

„Ревизор“ се споменава в списанието като реклама на новоизлязла книга, при това, както вече казахме – три пъти. Подчертано е, че И. Иванов е превел произведението, докато в изданието от 1882 г. изрично е заявено, че книгата е побългарена. Вни-

манието на редактора е привлечено от новия превод, също така може да се предполага, че този превод той поставя в значителна степен по-високо в художествено отношение, в него той намира по-точно спазване духа на оригинала и затова е забелязан, въпреки че подробен критически материал не е публикуван.

Макар и непримирим към грешките на преводачите и редакторите, д-р Кръстев е пропуснал да отбележи по какъвто и да е начин издаването на две книги на Л. Н. Толстой през 1890 г. – романите „Ана Каренина“ и „Война и мир“ . Също така не е отбелязано издаването на „Мъртви души“ на Н. В. Гогол през 1891 г. Според нас това е сериозен пропуск на сп. „Критика“ и на редактора, още повече като се има предвид неговия апел към литераторите за повече преводи на класиците. Можем само да гадаем защо тези преводи не са забелязани от списанието – може би поради липса на място, може би поради това, че книгите са излезли преди то да започне да излиза, но въпреки всичко, независимо от конкретните причини, това е сериозен пропуск за изданието.

Освен в тези рубрики, руски преводни художествени произведения се споменават и в рубриката „Библиография“, в която редакцията на списанието прави преглед на сродните литературни списания. Макар че обект на нашето внимание е руската преводна художествена литература в самостоятелните си издания, то не можем да пропуснем да отбележим и кои преводи от руски е забелязъл критикът от сп. „Критика“. В кн. 5, юни 1891 се споменават следните произведения в различните списания: В сп. „Искра“ литературно-научно сп. год. III, кн. 3: „Ревизор“. Комедия от 5 действия, от Н. В. Гоголя, превел И. Иванов (продължение от бр. 2-й), М. Е. Салтыков (Щедрин) с портрета му. Пошехонска старина, предводителя Струнников. От М. Е. Салтиков, превел Върбев. В сп. „Ден“. Месечно списание год. I, кн. III. Шумен. Книжнина: Крейцеровата Соната от Гр. А. Толстой. Нови книги.

Очертава се много важен според нас рецепционен кръг, характерен за 90-те години на XIX в. – популяризират се преведени произведения на класи-

ците на руската литература и на популярния през 40-те год. на 19 в. Салтиков-Щедрин. Вниманието на редактора на списанието е привлечено основно от произведения, чиято художествена стойност е безспорна, те са известни на публиката като произведения на руските класици и в тяхното въздействие върху читателите се търси възпитаването на „естетичният вкус“.

В същата книжка на „Критика“ четем: „Миналия месец сме пропустнали да съобщим за излизането на една детска книжка: А. С. Пушкин. Приказка за царската дъщеря. Прев. Д. Тончев, учител в Силистра. Ц. 15 ст.“

Преводът е хубав; надяваме се, че г. Тончев по-често ще излиза с подобни книжки.“ (3)

Тази кратка бележка е от особена важност, защото в авторитетното за това време сп. „Критика“ се толерира преводаческото умение на Д. Тончев, дори нещо повече – той се насырчава да продължава да превежда. Също така в нея откриваме и нещо много различно, неочаквано – назован се адресатът на произведението на Пушкин в определението „детска книжка“, което автоматично я насочва към определена група читатели и същевременно предварително ориентира читателския интерес.

Отбелязването на произведенията на руските класици съвпада с посочените по-горе виждания на д-р Кръстев за преводите в българския литературен печат. Може да се предполага, че липсата на критически бележки по отношение на художествената значимост на самите произведения се обяснява с авторитета на самите автори, с читателската компетентност по отношение на постиженията на руската литература.

Изискванията към качеството на преводите от страна на сп. „Критика“ са много големи, като винаги се акцентира върху намирането на най-добрия български еквивалент на чуждата фраза, проявява се нетърпимост към нискохудожествен език, към злоупотребата с русизми, турцизми и разговорна лексика. Най-показателен в това отношение е своеобразният дебат, разгорял се на страниците на сп. „Искра“ и сп. „Критика“ по повод превода на „Моцарт и Салиер и Скъперник Рицар, драми в стихове от А. С. Пушкин, превел Т. Ц. Трифонов, Руссе, 1889. Цена 50 стот.“.

Първо в сп. „Денница“ (8) излиза критическа статия, посветена на превода на Трифонов, подписана от Георги (псевдоним на Георги Бакалов (16). В нея критикът се изказва положително за качеството на превода, като посочва, че го е сравnil с друг превод, в ръкопис, на Макавеев и че от сравнението печели г. Трифонов. Според Георги преводачът го е поразил „както с верността (курсивът мой), с която ни са предадени Пушкиновите мисли, така и гладкостта и естествеността на стиха, макар че преводачът е бил принуден често да го порастака в ущърб на естетическата образност, свойствена на руския гениален поет.“

В тази, общо взето, положителна рецензия критикът не пропуска да отбележи и някои несъвършенства на превода, които той намира в „поразтакаването“ на българския текст, в добавянето на допълнителни стихове – „на осемте руски стихове десет български“. Недостатъкът на този начин на превеждане критикът образно обяснява: „То значи да подмесяме вода в чисто вино, то значи да смалим силата и яркостта на мислите на поета, като ги прелеем в нови, расхалтавени кълпци“ (8). В критичен план е и забележката и за употребата на нелитературни думи, „които се срещат в говоримия ѝ язик, но в поезията нямат място“.

В критиката се отбелязва като положително, че преводачът преди всяка част е дал обяснителни бележки и кратки отзиви на критиката за тях, което подготвя читателя към „вярното съвящане и оценение достоинствата им“.

Подробно се спряхме на тази статия, която не е на страниците на сп. „Критика“, защото по повод на нея в продължение на няколко месеца се разгря спор между д-р Кръстев и Т. Ц. Трифонов на страниците на сп. „Критика“ и на сп. „Искра“ по повод качествата на този превод и защото в нея се маркират основните положения в предлагания превод, които ще станат обект на задълбочена критика от страна на д-р Кръстев.

В кн.1 на сп. „Критика“ д-р Кръстев под името С. Делиспасов публикува критическа статия на пре-

вода на Т. Ц. Трифонов, като още в началото ѝ той заявява, че статията му е по повод статията на Георги (9).

Тази първа статия, посветена на превода на Пушкин, освен с критическите си бележки по отношение на превода, е интересна и с това, че в нея д-р Кръстев назовава изискванията си по отношение на преводача въобще. Според него „Първата длъжност на един преводач е да разбере всяка една дума, фраза и мисъл в основа произведение, което иска да преведе. Втората му длъжност е да проникне в произведението, да улови неговия дух, за да може творчески да го въспроизведе на друг език..... ако е право, че всяко истинско превождане е творчество, то е десет пъти по-право това за превождането на поетическите произведения“ (9).

Впечатляващи са високите критерии, които поставя д-р Кръстев към превода, които засягат литературната, езиковата култура на преводача, неговото умение да борави с чуждоезиковия текст и да намери верен езиков еквивалент на български език. Тези високи изисквания маркират аспектите на неговата критика, посоките, в които ще се анализира преводът. Това, което само е мимоходом отбелязано, загатнато в статията в сп. „Денница“, при д-р Кръстев ще получи подробен анализ и професионална критика.

В началото на анализа си д-р Кръстев също положително отбелязва наличието в превода на обяснителни бележки, но за разлика от Георги, той намира, че „не са дотам удовлетворителни, но стига това, че са добро начало, а то с време ще даде и добър плод.“ (9).

Критиката му се насочва към по-съществени подробности, „към дреболийки, ала такъви, които можът да заблудят, а можът и да осветлят четеца“. Примерите, които той посочва като „дреболийки“, показват изключително добро познаване на оригиналните издания на Пушкин, на неговите драми, както и много биографични факти, засягащи конкретните произведения. Критикът обвинява преводача в това, че непознавайки тези подробности, той е пропуснал да даде на внимателния четец повече за разбиране и вникване в душата на Салиери, лишил го е от свое-

образен ключ за по-пълното и убедително възприемане на мотивите на Салиери, които Пушкин е дал. Важността на „тези дреболийки“ е в тяхната пълнота и изчерпателност, в това, че когато даваш допълнителна информация, то тя трябва да е пълна, в противен случай е по-добре да се въздържиш.

От наша гледна точка тези „дреболийки“ са от съществена важност при проследяване на рецепцията на руската преводна художествена литература през погледа на критика, защото това са извънтекстови знания, които Пушкин е дал и които помагат за по-дълбоко вникване в произведението и в характерите на героите. Тези знания преводачът е спестили, като изборно е дал на българския читател само част от тях и което, според д-р Кръстев е голяма грешка.

Тонът на д-р Кръстев в тази статия все още е сдържан, той последователно се стреми да се придържа към обективната линия на критиката, да доказва всяка своя критическа забележка, като критиката му насочена само към езика на превода, по-точно неговите езикови недостатъци, което говори за отлично познаване на руския оригинал, на руския език. Подробно няма да се спирате на неговите езикови забележки, само ще се ограничим с една от тях.

„Преводачът е заменил думата „дерзнул“ с „решил“, а „творчески“ с „авторски“. И едното, и другото е фатално и не доказва, че той цени тънкостите на Пушкиновския слог, ако и доказва, че не сполучва, щом се опитва да превожда по-свободно. „Дерзнул“ мастерски улавя оня таен свещен страх на младия художник, а „реших“ е досущ обикновена дума; авторските мечти комай нямат нищо общо с творческите“ (4).

Този езиков анализ прави чест на критика, показва неговия изключителен усет както за българския, така и за руския език. Откриването в думите на Пушкин не само на пряко значение, но и подтекстови внушения се вменява като задължителен елемент на превода и неочитането на подтекста е груба грешка на преводача.

В следващата кн. 2 на сп. „Критика“ статията продължава с критичен анализ на превода на втората

драма на Пушкин „Скъперник Рицар“, като в този анализ д-р Кръстев сравнява превода на Трифонов с превода на П. Славейков, Ив. Вазов и Д. Мишев, публикуван в Ст. Костов и Д. Мишев. Христоматия, т. 2, стр. 590. Сравненията, които той прави не са в полза на превода на Трифонов и в края на статията отново подчертава какво трябва да се разбира под сполучлив превод – само такъв, „който сполучва да улови духа на едно поетическо произведение и да го искаче в поетическа изящна форма“.

Това, което прави впечатление в критиката на д-р Кръстев, е, че той търси в преводния текст своеобразен естетически еквивалент на оригинала. Но неже става дума за произведение на Пушкин, сравнявайки преводния текст с оригиналния, критикът безапелационно употребява „велик монолог“, „велик стих“, говорейки за Пушкин, без да смята за нужно да обяснява на читателя защо това е така. Много е интересен фактът, че критикът не намира за необходимо да доказва очевидни за него, а явно и не само за него, истини, а именно – величието и гениалността на произведенията на Пушкин. Те не подлежат на съмнение и не са обект на анализ. В изскванията към преводача вниманието е насочено към езика на превода, той трябва да е максимално близо до този на оригинала.

Видимо острият тон на критика, макар и справедлив, е предизвикал преводача да отговори. Отговорът е на страниците на сп. „Искра“ и е озаглавен „Моцарт и Саллер и Скъперникът Рицар Пред масата на Критикът“ Отговор г. Делиспасову“ (11). Своеобразният диалог между критик и преводач е интересен от гледна точка на това, че ако д-р Кръстев в първата си статия, посветена на превода на Т. Ц. Трифонов се старае да разгледа превода от позицията на обективен критик, търсейки в текста несъответствия със заявени вече високи критерии към превода изобщо, то преводачът Т. Ц. Трифонов, видимо заsegнат, свежда разговора до дребнаво заяждане, даже до лични обиди и нападки. Макар че той възприема като правилни някои от забележките на критика: „Читателя вижда, че ний, от твърде големите фактически грешки признахме, тъкмо една и по-

ловина“, в крайна сметка обидата взема връх. Спорът завършва с остри реплики от двете страни и с „Един къс отговор, защото дългите се не харесват“ (15), като в тази статия спорът се свежда до личностни нападки и обиди от страна на преводача.

Този своеобразен диспут между критик и преводач е единственият по-подробен анализ на конкретен превод на страниците на списанието, който дава възможност да се маркират и определят естетическите критерии към преводите по това време. Разбира се, че това са критерии, издигнати от д-р Кръстев, но, имайки предвид неговата ерудиция и компетентност, можем да смятаме, че те са били достатъчно авторитетни и валидни. В подкрепа на това твърдение можем да посочим и публикуваният превод от английски (преводачът не е посочен) на статията „Днешната руска литература“ от Д-ра Е. Ж. Дилон“ в списанието (13).

Изборът на тази статия видимо не е случаен, защото в нея авторът с известно разочарование заявява, че „Тургенев се прибра при своите праотци; Толстой е оставил литературата за нови полета и пресна паща; Гончаров е мъртъв като автор, макар и да живее в своята плът; Островски, руският Молиер, е изиграл петото действие на своята драма и е оставил сцената за последен път; и сегашното състояние на руската литература е много по-лошо от предишното“ и се опитва да очертае съвременното състояние и очаквания от страна на руските писатели (13).

Доста критично Дилон разглежда произведението на Л. Н. Толстой „Плодовете на просвещението“ като „сатира на цивилизацията“ и горчиво заключава, че: „Не е нужно да бъде човек пророк, та да може да предрече, че „Плодовете на просвещението“ не ще имат никакъв успех като комедия“, като обяснение за този предречен неуспех търси в необективността на автора, в това, че Толстой е нарушил обективността на реалността. Той подкрепя своето твърдение с доста задълбочен литературен анализ на произведението, нещо, което липсва в нашия литературен печат тогава (13).

Тази своеобразна критика на Дилон на това произведение на Л. Н. Толстой се предлага на чита-

телите доста преди то да се появи на български език. То ще бъде преведено през 1896 г. Така че в текста на статията откриваме изпреварваща и моделираща възприемането информация, която евентуално ще създаде определена нагласа сред читателите, своеобразен „хоризонт на очакване“ при рецепцията на самото произведение.

В същата статия Дилон обръща внимание на читателите и на следното: „Най-распространени руски журнали „Русская мысль“ се вдъхновяват от тия писатели, които се наричат Народници.“ Той споменава за тях във връзка с произведението на Толстой, посочва ги като негови съмишленци в случая, като спира вниманието си на Златовратски, „една от най-светлите звезди в този млечен път“ и Глеб Успенски, за чийто описания на селяшкия живот твърди, че са толково популярни в Русия.

Името на Глеб Успенски би трябвало тогава вече да не е непознато на българския читател, защото през 1891 г. излизат две негови книги: „За честитите хора: Коледна приказка“ и „Неизцеримий: От разказите Нови времена, нови грижи“. По всяка вероятност, статията излиза след книгите, макар че не може да се твърди със сигурност, но дори и да не е така, чрез подробното представяне и анализиране на неговите произведения в статията се дава съответен ключ за разбиране и възприемане на произведенията.

С това се изчерпва присъствието на руската преводна художествена литература на страниците на сп. „Критика“. Като обобщение можем да заявим следното:

Като истинско литературно-критично списание, „Критика“ в лицето на своя редактор д-р Кръстев поставя конкретни задачи пред българската литературна общност през 1891 г., задачи, визиращи какво и как да се превежда, какво и как да се предлага на публиката, за да се издигне и развие нейния естетически вкус. Тези задачи, според критика, произтичат от важната роля, която е отредена на тези списания и на техните сътрудници.

С тези виждания се обяснява и вниманието, което е отделено на конкретните книги и преводи на

страниците на списанието. Интересът към преводите на Пушкин, предложени на читателите по това време, подчертава важността, която придава критикът на перфектността на превода, когато става дума за произведение на класик, достатъчно авторитетен като име и присъствие в световната литература. Емоционалността на критическите бележки е още едно доказателство в тази посока.

Едновременно с това сп. „Критика“ се старае да следи новоизлезлите книги и произведения в печата и да уведомява своите читатели за тях. Макар и да има пропуски в това отношение, при това съществени, все пак е очевидно старанието на редакцията да бъде в крак с времето и да бъде актуална.

В заключение бихме направили извода, че сп. „Критика“ като „първо по рода си начинание в България – посветено изцяло на литературно-критически изследвания“ (1) успешно изпълнява амбицията си да промени отношението към критика, да посочи неговата роля в работата с текста, да се наложат по-значими стойности и нов модел на културна политика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Периодика и литература. Т. 1, БАН, 19851 с. 558
2. Литературно научно списание на Казанльшкото учителско дружество. I, № 1, януари 1890.
3. Критика, I, № 4, май 1891.
4. Критика, I, № 7 и 8, август 1891, с. 267.
5. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 344.
6. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 279.
7. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 328.
8. Денница, I, № 10, октомври 1890, с. 478.
9. Критика, I, № 1, март 1891, с. 22.
10. Критика, I, № 2, април 1891, с. 49.
11. Искра, III, № 3, март 1891, с. 190.
12. Искра, III, № 4, април 1891.
13. Критика, I, № 5, юни 1891, с. 181.
14. Критика, I, № 6, юли 1891, с. 216.
15. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 320.
16. Критика, I, № 12, декември 1891, с. 401.

РАВНОСМЕТКАТА ОТ КОЛЕДНИЯ ПАНАИР НА КНИГАТА ИЛИ „КАКВО И КОЛКО ЧЕТЕ БЪЛГАРИНЬТ“!?

Ася Митева

Коледният панаир на книгата, състоял се между 15 и 19 декември 2004 г., се провежда в централната сграда на НДК, на 7-ия етаж, в зала 3 и прилежащото към нея фойе, на площ от 700кв.м. Организатори бяха – Асоциация „Българска книга“, Национален център за книгата и Национален дворец на културата. В панаира участваха 145 издателства, книгоразпространители и реклами агенции. Традиционно присъстваха чрез своите български представителства прочути издателства като: „Лонгман“, „Оксфорд център“, „Кембридж Юниверсити Прес“, „Макмилан“ и „ПОНС – България“.

По време на панаира бяха представени над 50 нови книги, между тях повече от 20 с български автори, сред които: Галина Николова, Иван Христов, Любомир Милчев, Мария Станкова, Мира Душкова, Петър Софониев, Петър Чухов, Христо Каракоянов и др.

За последните 10 години броят на младите хора, които не четат, се е увеличил с 15% – тези негативни резултати за културното равнище на нацията и съответно за състоянието на пазара на книги са въз основа на проведеното през ноември национално представително социологическо изследване на агенция „ACCA – M“. То бе поръчано от Асоциация „Българска книга“ и Националният център за книгата към Министерството на културата. Обобщението, което може да се направи е, че 41% (което е почти половината от населението на България) не чете изобщо. През последните три месеца не са си купували книги 40%. От четящите 72% си набавят жела-

ните книги от приятели, което само по себе си говори за материалните затруднения на хората. Като редовни читатели се самоопределят само 22% от българите. Сравнението с друго подобно изследване, направено през 1994г., дава основание да твърдим, че у нас има трайна тенденция към намаляване на читателската аудитория. Особено обезпокояващо е 10% намаляване за този период на редовно четящите млади хора (от 16 до 29 г.) и нарастването на броя на младежите, които изобщо не четат – от 30 на сто до 45 на сто.

Задълбочава се отчуждението от съвременната българска литература – само 7 на сто от нашите сънародници предпочитат книги на родни автори, докато 42% проявяват интерес към творбите на съвременни чужди писатели.

Ето и резултатите от националното социологическо изследване направено от агенция „ACCA – M“. Изследвани са две извадки – представителна с обем около 1100 души и извадка от 950 души, които четат:

❖ „Четете ли художествена литература?“ – често правят това 22%, а на 27% това им се случва по-рядко. От другата страна има около 50%, които откровено не четат. Естествено, при съпоставяне с образователна степен се вижда, че висшистите четат най-много, но и при тях 20% изобщо не четат. Жените четат повече.

❖ „Българска или чуждестранна литература предпочитате?“ – Съвременна литература предпочитат около 50%, срещу класика – около 44%. В рамките на съвременната литература съотношението

българска – чуждестранна е 7 към 42 %, а в рамките на класическата литература съотношението българска – световна класика е 19 към 25 %. Само 17 % (от четящите) четат редовно поезия.

♦ „Фактори по избор на книга за четене“ – тематиката е най-важна (100%, т. е. винаги на първо място се гледа каква е тематиката на книгата). На второ място е името на автора и препоръката от приятел или близък човек. На трето място е препоръката от продавач. Преводачът, рекламата, никакви обявени награди, получени от автора или книгата, името на издателството – всичко това е с много по-нисък рейтинг при избор на заглавие. Не са купували книга през последната година 70 % от цялото население и 30 % от четящите. Факторите при избор на книга за купуване са горе-долу сходни с тези при избор на книга за четене, като тук обаче напред изскочат цената и дизайна, полиграфията на книгата, как изглежда тя.

Интересен беше и рейтингът на най-четените автори: първата позиция е на Паул Коелю, на второ място са Даниел Стийл, Артър Хейли и Христо Калчев. В групата на трета позиция са Джон Гришам, Ернст Мулдашев, Стивън Кинг, Джеймс Хардли Чейс, Димитър Талев и Иван Вазов, а в четвъртата – Александър Дюома, Дейвид Балдачи, Димитър Димов и Николай Хайтов.

От всичките тези социологически изследвания и наблюдения на специалистите може да се направи изводът, че ниската платежоспособност на българите е основната трудност пред издателския бизнес. Сега се издават много повече заглавия, но в драстично по-малки тиражи, което е един от факторите, осъществяващи книгите. От друга страна, маркетингът е почти невъзможен в нашите условия. Най-често се издава по интуиция и затова почти винаги се допускат грешки (или недостига тиражът, или пък остават книги). Рекламата, поне във вида, в който съществува у нас, влияе много слабо върху членето и предлагането.

Равносметката от изминалния панаир е, че въпреки финансовите затруднения на съвременния българин, потопил се веднъж в магията на това събитие, той си тръгва оттам с книжка в ръка... Иначе казано, излиза, че усилията на всички, които участваха било то пряко или косвено в подготовката и реализацията на Коледния панаир на книгата – не са били напразни!

ОЧАКВАНИЯ, НАДЕЖДИ И РАЗОЧАРОВАНИЯ НА ЧИТАТЕЛИТЕ

Иван Охридски

1.

15–19 декември са дните на тазгодишния традиционен Коледен панаир на книгата. На седмия етаж в НДК са щандовете на повечето български издателства. В ранния петъчен следобед пътния поток посетители е доказателство за големия читателски интерес. Радваща е суетната и нетърпението на хората да докоснат новите книги.

Естествен е интересът към продукцията на поизвестните издателства.

Щандът на издателство „Захарий Стоянов“ е забележимо по-голям от съседните. Веднага правят впечатление чудесно оформените корици на изложените книги. В тематичните поредици „Българска класика“ и „Съвременна българска поезия“ са представени утвърдени имена в родната ни литература: Христо Ботев, Иван Вазов, Димчо Дебелянов, Гео Милев, Антон Дончев, Елисавета Багряна, Георги Константинов, Евтим Евтимов. Библиотека „Шедъвър“ е посветена на световната литературна класика и представя всички съчинения на Уилям Шекспир. От поредицата „Философия и човек“ са представени Аристотел и Шопенхауер. Разнообразието на тематични насочености е постигнато с поредиците „Митология и културна атропология“, „Езотерика“. „Божествен дух“ е представена с Гьоте и Джовани Бокачо. Възклициятията на възхита от библиофилското оформление на повечето томове обединяват посетителите. Каталогът на издателство „Захарий Стоянов“ също е

впечатляващ, тъй като обхваща годините 2003 – 2007 г. и не само представя издадените заглавия, но обещава и бъдещи незабравими духовни преживявания. Оправдан е коментарът, който прави не много възрастен посетител на щанда, че въпреки разпада на държавата ни, издателството се стреми да съхрани блесъка на българската литературна и културна слава.

На щанда на издателство „Гуторанов и син“ мъж и жена се радват на първия роман на Херман Хесе „Петър Камен – цинд“ („Най-после на български“, казва мъжът). Не подминават и ново издание на „Седемте велики тайни на „космоса“, „Шамбала“ и „Отворените двери на Николай Ръорих. („Велик художник“ и „Велик философ“ – допълват се възхитени двамата.

Попадам на малкия щанд на издателство „Парадокс“. Двама сравнително млади мъже коментират разпалено, че поредицата „Америка XX век“ е страхотна с „Бродягите на Драхма“ („Човече, това е от Джак Керуак“, а другият го допълва: „Страхотно! И Труман Капоти“).

Издателска къща „Прозорец“ се представя с великолепно оформена „Колекция Кастанеда“ и Фелипе Фернандес-Арместо. Книгите му „Цивилизациите“, „Две Америки“ и особено томът „Хилядолетието“ – преведен на 39 езика са магнит за разнородна група хора. Китайската литература е представена с книгата „Дъщерите на личителя“ от Ейми Тан с впечатляващото уточнение „Бестселър на „Ню Йорк Таймс“.

От презентациите днес избирам „Писма до България“ от проф. Марко Семов на Изд. къща „Хермес“. Намирам щанда без особено усилие, защото е обсаден от внушителна група любители, на книгата. Интересите им са доста разнородни. До почитател на криминалните романите на Александра Маринина и Татяна Полякова достолепна дама разглежда „Имението“ на Барбара Делинский. Латиноамериканска литература е представена със заглавия на Карлос Фуентес, Марио Варгас Льоса и Луис Сепулведа. Издателство „Хермес“ демонстрира интереса си към истински стойностна литература, като представя няколко произведения на Марко Семов. („Цената“,

„Глобализацията и националната съдба“). Купувам „Писма до България“ и я разгръщам с любопитство, защото харесвам неговото отношение към националното самосъзнание, към достиженията на българската култура. Залата за презентации е пълна. След краткото представяне на автора и новата му книга, следват въпроси от публиката. На фона на поздравленията за позицията на проф. Семов по обществено значими въпроси като родолюбие и национално достойнство, изказането на една жена, която настоява, че народът трябва да понесе всичко заради „грешните години на комунизмът“ предизвика нескрито възмущение сред присъстващите. „Народът ни може да се гордее с приноса си към световната култура, но за съжаление България винаги се е „ръководила от политици, а не от държавници“ – отговори достойният българин Марко Семов.

За съжаление, суматохата около следващата презентация „Между сянката и светлината“ на Силви Вартан помрачи празничното ми настроение. Жалко е, че много от посетителите я смятат за по-интересна от достойния радетел за възраждане на националния дух и гордост.

Вместо коментар за произведенията на стойностни български и чуждестранни автори и безпариците почитатели на книгата, предпочитам да споделя надеждата си, че с работа и вяра в ново българско Възраждане ще оставим България достойна за гордостта на децата ни.... ...Писмата ми от България няма да са тъжни!

2.

Въпреки незавидното финансово състояние на по-голямата част от народа, пазарът на печатни издания е богат по отношение на заглавия и графично оформление.

„Какво чете българинът?“ – отговорите на този въпрос се различават от местоположението на търговския обект и какъв е читателят.

Книготърговец от известния книжен пазар на пл. „Славейков“ определя четири основни типа клиенти: **1. ценители** – търсят точно определена книга или такава от известен автор и в повечето случаи могат да си позволят цената. **2. високоинтелигентни читатели** – те са наясно с новите заглавия и нашумели автори. Интересуват се от специализирана литература, но не всички могат да си позволят покупката. Някои дават последните си пари за търсената книга. **3. „четящи клиенти“** – консултират се за автор и заглавие и повечето правят добър избор въпреки явни финансови притеснения. Във втория и третия тип книголюбители книжарят включва с определено съчувствие и хора, които с благоговение разгръщат ценностни книги, но ги оставят със съжаление, защото явно не могат да си позволят покупка над 2–3 лв. **4. купувачите** повече се интересуват от полезността на книгата (кулинарни рецепти, здравна насоченост и др.) и цената ѝ.

Преимуществено се търсят нашумели книги от известни автори, както чужди така и български: „Хилядолетието“ от Фелипе Фернандес-Арместо на изд. къща „Прозорец“; „Големите и мъртвите“ от Норман Мейлър на издателство „Абагар“; някои заглавия от поредицата „Средновековни загадки“ от Пол Дохърти на издателство „Еднорог“, книга на историческа и езотерична тематика. Има интерес към криминалните романи на Александра Маринина, например „Смърт и малко любов“ и на Татяна Полякова – „Невинни няма“.

От българските автори търсени са книгите на Николай Хайтов „През сито и решето“, Богомил Нонев „Сняг над годините“, тритомникът на Симеон Радев „Строителите на съвременна България“, книгите на Тошо Тошев и на Петър Волгин. От авторите на поезия са търсени Георги Господинов и Иван Гранитски. Обект на читателския интерес са енциклопедичните издания и речниците. Търсенето на детската литература говори за стремежа на родителите за възпитат у децата си интерес към книгата.

В заключение книжарят от пл. Славейков“ обобщи, че има спад в търговията с книги, но той се дължи главно на недостатъчните финансови ресурси с които разполага българинът.

Друго място за книгоразпространение логично се оказа Коледният панаир на книгата в НДК. Подборът на анкетираните щандове съобразих с разнобразието на тематика и автори, чиито книги предлагат по-известни български издателства. Представителите на издателство „Просвета“ споделиха, че има интерес към атласите по природна география и анатомия и специализираните издания – „Кратка история на изкуството“ от Димитър Димитров и „Изкуството на 20-ти век – съдбата на авангарда“, както и към книгата на Едмунд Якопи „50 класици философи“.

На щанда на издателство „Труд“ отчитат интерес към книгите от поредицата световна класика – „Смърт и компас“ на Хорхе Луис Борхес, а от българските автори – Тошо Тошев и Димитър Иванов. Купуват се и речници. Разочароваша е липсата на интерес към произведенията на Александър Дюма, оформени в поредицата „Мария-Антоанета“. Мнението на представителите на издателството е, че ако се вземе предвид определянето на посетителите като хора с интерес към книгата, то явно причината за слабите продажби е финансово.

На въпроса какви книги търси българския читател, от издателство „Захарий Стоянов“ споделят, че има интерес към българските писатели и поети представени в поредиците „Българска класика“ и „Съвременна българска проза“. От последната се купуват „Алилуя“ на Виктор Пасков, „Разкази за четене при безсъница“ на Кольо Георгиев, „Страх“ на Тошо Тошев, „Шпионажът като занаят“ от Тодор Бояджев. От съвременните български поети предпочитани са стихосбирките на Евтим Евтимов („Причастие за влюбени“), Георги Константинов („Лявата ръка на бога“) и Любомир Левчев („Гладиатор с меч от здрач“).

От чуждата литература, обект на читателския интерес е поредицата от произведения на Шекспир и философските съчинения на Фридрих Ницше. Представителите на издателство „Захарий Стоянов“ също отбелязват финансовата причина българинът да не купува повечето от книгите, които са предизвикали читателската му любознателност.

Колкото до търсенето на вестници и списания решавам да получа информация от разположени на

различни места по отношение на посещаемост павилиони за вестници. Като случай, общ за търговията с книги и вестници, избирам щанд в сградата на квартален супермаркет. Тук отговорът на въпроса „Какво чете българина?“ е, че от книгите предимно езотерична литература; интересът към списанията е разпръснат поради голямо им разнообразие, като се очертава предпочтение към специализираните издания („Наш дом“, „Домът“, „Мофа“), а колкото до пресата забележимо е спаднал интересът към в-к „Монитор“, предпочитан е по-евтиния му вариант „Виж“. Обобщаващото мнение на търговеца е:

„Народът обедня до толкова, че за някои е проблем да отделят стотинки за вестник“.

Не по-различно е мнението и на други търговци на вестници и списания, чито павилиони са дори на по-оживени места.

Тревожна и тъжна е крайната констатация от анкетата, че има спад в продажбите на книги, вестници и списания, като основната причина е незавидното, меко казано, финансово положение на българина.

**Авторите са студенти от магистърска програма „Масови комуникации и журналистика“
във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“**

Сборникът „Ценко Цветанов и българската книжовна култура“¹ съдържа материалите от проведената Национална научна конференция, посветена на 100-годишнината от рождениято му. Съставителят доц. Мария Младенова е включила повече от 25 доклада и документални материали, представени на този форум. Както изтъква проф. Елка Константинова, Ценко Цветанов Тодоров е културен деятел с безспорни заслуги в областта на библиотекознанието и библиографските науки, в областта на образованието, но той е незаслужено забравен детски писател, автор на 33 отделни книги с разкази, приказки, легенди, импресии, стихове, поговорки, научнопопулярни четива... Затова делото на този неуморим труженик на науката и литературата е привляко вниманието на толкова авторитетни изследователи от различни поколения, които очертават неговия огромен принос, основополагащото му дело като библиотековед, библиограф и книgovед.

Това изпъква в изследванията на такива сериозни учени като проф. Ани Гергова, доц. Донка Правдомирова, проф. Марин Ковачев, доц. Петър Парижков, проф. Веселин Трайков, ст.н.с. Цветанка Панчева, ст.н.с. Цветана Стайкова, на редица специалисти, които задълбочено са очертали приносите на едно голямо дело. Откроява се и спомена на сина на именития юбиляр Павел Цветанов. Книгата е издадена от Издателство „WINI – 1837“, София, 2004 г. Предназначена е за студенти, преподаватели, както и най-широк кръг читатели.

ЦЕННА БИБЛИОГРАФИЯ ЗА ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Н.с. Живка Радева

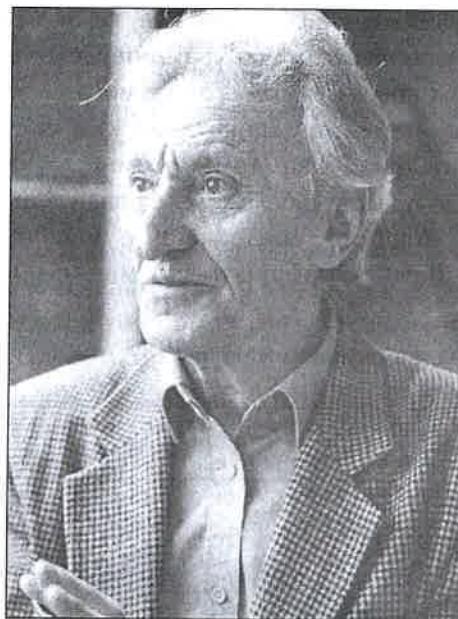
Въпреки комерсиалността на времето, българската библиография се развива и следва своята мисия да събира и представя достиженията на народа ни. Един от най-добрите й образци се появи неотдавна на книжния пазар и е на вниманието на ценителите. Става дума за биобиблиографията „Йордан Радичков. 1929 – 2004“. Без съмнение творчеството на Радичков вдъхновява, а библиографското му представяне е не само сериозно професионално предизвикателство, но и шанс за личностна и професионална изява. Реализирането на това проучване със съдействието на „Монбат“ АД и чрез великолепното издание на „Аргус“ в известен смисъл е шанс и за творчеството на Радичков. Създадената и издадена в този вид и обем библиография е категорично свидетелство за значимостта му. Чрез нея връщането към всичко, което признатият и ценин български и балкански мъдрец е написал, е лесно и без проблемно. Библиографският текст е съпътстван от неподражаемите рисунки на Радичков, които не просто илюстрират, а са чудесна характеристика на оригиналното мислене на писателя и създават една типична Радичкова атмосфера, един необятен български космос, изпълнен с мъдрост, болка и надежда, съпътстващи творчеството му.

От целия труд (488 с.; 4125 описания и показалци) личи всеотдайност към библиографското дело и творчеството на Радичков. Авторите Мария Младенова, Светла Девкова и Силвия Найденова се придържат към класическата схема за изработване на персоналии – студия от Николай Звезданов, талантливия изследвач на Радичков, важни дати от живота и дейността му и два основни раздела, представящи творчеството му в родината и в чужбина. „Радичков в България“ разкрива темите и сюжетите, които вълнуват писателя и голямото жанрово разнообразие на творбите му – очерци, фейлетони, репортажи, статии, интервюта, разкази, приказки. Хронологичното представяне на материалите показва как

израства и се развива талантът на Радичков. Библиографското дипломното не се ограничава само в областта на публикуваните текстове, а включва филми (игрални, анимационни, телевизионни) и аудиоиздания по произведения на Радичков.

Важен забъдещите изследвачи е разделът, представящ в 2000 библиографски записи, литературната критика за писателя на български език от първия кратък отзив през 1954 г. до публикациите след смъртта му през 2004 г. Разделът „Йордан Радичков в чужбина“ дава завършена представа за рецепцията на неговото творчество по света с информация за преводи на 39 езика в 51 страни.

С прецизността на истински професионалисти М. Младенова, Св. Девкова и С. Найденова означават публикациите, установени само по библиографски път, посочват следващи издания, получени награди, псевдоними и варианти на авторовия подпись. Наситените с информация анотации и многобройните бележки доизясняват идеите на писателя, правят езикови и съдържателни уточнения. Чудесно е, че библиографският текст отразява посвещенията, които Радичков прави в творбите си – това допълва представата за неговата личност, за отношението му към написаното и връзките му със събития и хора от неговото обкръжение. Библиографията има респектиращ справочен апарат, състоящ се от 12 показалца, с големи информационни възможности. Тя е ценен принос в българското литературознание и вдъхновен пътеводител в творческия свят на Радичков, готов да подпомогне днешните и бъдещите читатели и ценители.

КОСТИ ЗА МАМА

Разказ

Лъчезар Георгиев

Под печат е книгата на Лъчезар Георгиев „Избрани творби в два тома. Том II. Разкази и новели“. Вторият том предстои да излезе през април 2005 г., в обем 384 страници 24 печ. коли, мека подвързия, с илюстрации на корицата и в книжното тяло, на формата на Вече излезлия и представен в предишните две книжки том I „Повести и роман“ (60Х84/16). Предлагаме на читателите едно от най-новите произведения, циклично свързани с други творби, включени в книгата – разказа „Кости за мама“, който се публикува за първи път.

– Вие двамата все тъй ли ще я карате? – едва чуто рече Гена, по челото ѝ изби пот, след миг очите ѝ прибеляха и застинаха неподвижно, забити в прозореца на болничната стая.

– Боже, мамо! – изпиця Красимира, наведе се над сърченото в болезнена гримаса лице на старата жена и внезапно ѝ се стори, че лицето на Гена е също тъй тебеширено бяло, както белотата на стените и белия къс небе, прозиращ между притворените завеси. Тази ненадейна белота се сливаше с меките цветове на двете сливови дръвчета досами стъклата и болната, полуизвърнала глава, сякаш се опитваше с върховно усилие да вдъхне от аромата им.

Системите със забитите във вените на болната игли и провисналите мъркучи от банките с лекарство ѝ напомниха змии, хищно провесили тела към майка ѝ. Изведнък тя се сети за онези съдбоносни секунди, когато пепелянката се бе извила от лозницата към вързаната за двета клона на асмата люлка – само няколко мига бяха делили малката Красимира от смъртоносното ухапване; тогава като по чудо Гена се беше извърнала, за да грабне бебето си, макар че самата можеше да бъде ухапана от люспестото влечухо, и бе побягнала от двора, газейки през белите хризантеми; сетне Добри бе пресякъл главата на змията и всичко бе свършило с една уплаха и много сълзи за

Гена. Майка ѝ бе разказала вчера тази история, която може би щеше да крие до края на дните си, добавяйки, че Красимира е орисана да бъде запазена от злото, дето навред се шири по земята; само благост, малко благост човек трябва да има към близния си, и ще му се въздаде, и ще се измъкне...

Тъй беше рекла вчера Гена, а ден след този ненадеен разказ злото бе надвиснало и над самата нея; болестта я ядеше и топеше час след час, и го нямаше вече Добри да пресече главата на проклетата орисия, да погали жена си с грапава длан и да я притисне към себе си; вече две години, откак бе поел към онзи по-добър, по-съвършен свят бащата на Красимира, как сега сама да се оправи, как да измъкне Гена и мъките ѝ да спести?

Едва сега тя се сети, че дългоочакваният чужденец бе до нея и се взираше загрижено в майка ѝ:

– Викни дежурната лекарка, моля те! – изхриптя Красимира. – По-бързо, ще си отиде!

И странният, малко неочакван гост хер Радко Радославов не усети как изскочи от стаята. Втурна се по дългия безлюден коридор, стъпките му кънтяха, ехото се бълскаше във вратите на болничните стаи, зад които се таеше също тъй някаква висяща на косъм съдба; той профучка край трапезарията и влетя в кабинета на дежурния. Навикът да не противоречи

на Красимира все тъй здраво го държеше въпреки изминалите години; той механично поздрави и подкачи лекарката на побърза, защото там, в стая номер девет в този миг си отива един човешки живот, после обратно се втурна след жената в бяло, но продължи да си мисли за времето, през което бе пропуснал онези хубави празници с Гена и с децата си, които сега, при последното му завръщане едва го познаха и се притиснаха някак виновно към майка си. А някога, след всеки работен ден, преди проклетото съкращаване на длъжността му, се бяха втурвали към прага още щом се зададеше в края на улицата. Протягаха ръце, той ги вдигаше и ги притискаше в яка прегръдката, те пищяха от радост, а на Радко му ставаше леко-леко, сякаш нещо го повдигаше да политне с тях нагоре, към бездънния къс небе, сред белотата на облаците, по дъгата след краткия пролетен дъжд...

– Вече само провидението може да я спаси – сепна го гласът на лекарката; свалила бе слушалките и триеше по навик очилата си, сякаш се чудеше как да успокои и двамата, застинали в очакване. – Знам, че ви е тежко и се измъчихте през тези дни, но не искам да ви давам напразни надежди.

– Господи! – изхлипа Красимира. Наистина ли нищо не може да се направи?

Лекарката мъчливо поклати глава. И двамата знаеха, че не би пропуснала шанса, стига да имаше и едва доловим проблясък за спасение. С Красимира се познаваха отдавна, заедно бяха завършили гимназия, затова още преди два дни лекарката бе направила в часовете на моментно просветление за Гена допълнителен преглед, но и двамата специалисти от регионалната болница само потвърдиха диагнозата, която предвещаваше неизбежното дори по-скоро от плахите очаквания на завеждащата отделение.

В края на седмицата Гена издъхна. Не беше се случило чудото да я съживи, но пък смъртта ѝ бе лека, без мъчителните конвулсии и стенанията, обезболяващите инжекции и нарастващата с часове болка. Умряла бе в съня си. Преди да заспи, беше повикала с очи дъщеря си:

– При Ради да ме погребете! Съберете костите му и ги сложете до мене!...

– Мамо, имай търпение, ще се оправиш! – изохкала бе Красимира.

– Не съм дете да ме залъгвате. И запомни – при Ради да ме заровите и костите му да ми турите откъм сърцето, че ви проклинам и от она свят!

– Боже, какво ми дойде до главата! – проплака Красимира и се извърна, тогава Радославов видя, че очите ѝ са пълни със сълзи; изглеждаха дълбоки и тъжни, както някога, в онези нейни ученически дни, когато бе плакала за бъдещия си мъж, молила бе да я пуснат само за ден в града през дългата зимна ваканция, а Гена ѝ бе скърцала със зъби и люто бе кълнала. Колко вода изтече оттогава, и как се завърта наопаки онова, за което си предполагал, че може да сгърва душата ти, а то е отлетяло в най-неочаквания миг, за да разбие илюзите, да стъпче всичко хубаво и като непотребна дреха да го захвърли...

Някога и Ради, братът на Красимира, си замина най-нелепо; сякаш бе сън онзи септемврийски следобед на връх Кръстовден, когато селяните захвърляха брадви, мотики и тесли; не се работи на такъв ден, че лошо застига онзи, дето прекрачи неписаната забрана, разделяща лятото от пристигащата есен. Вятер работи са тия приказки, смееше се Ради на майчините си думи. Заваряваше, стъпил гол, само по плувки, на

желязната стълба, и нехаеше за бабините деветини. Да пропусне цял ден? Как пък не. Ще остькли верандата, стига е затягал дома на Сия, стига е насипвал пари и труд, и май за тоя дето духа; щото Сия хем университет ще учи в столицата, хем все по-чужда му е на сърцето и нищо чудно да си е намерила някой, а ако не го е намерила, и туй ще стане, мътните да я завлекат и нея, и проклетото ѝ неверно семе. За какъв ли дявол я послуша и напусна голямата къща на старите, от хубостта ѝ ли бе омаян, от обещанията в град да живее, в апартамент да се шире, удобства да има колкото ще, не като тук, по чукарите...

Малко преди да завари последния винкел на верандата, Ради се свлече и падна по очи сред белите хризантеми. И Гена изпиця, и се сгромоляса небето с белите вълма на облаците, и вече не се чуваше как писъците ѝ страховито огласят цялата махала, и всичко живо се бе умълчало, настърхнало слушаше и чакаше, дано, Господи, чудото стане. Не свестиха волите на Гена сина ѝ, безпомощно разпери ръце и фелдшерът, дошъл от онзи край на селото твърде късно. Не се бе случило тогава, та сега ли?

– Мамо, мамо... Чии грехове изплащаме? – прошепна Красимира над безжизненото тяло на Гена, докато се сещаше за всички тия минали събития, които щяха да преобрънат живота им, и оттам насетне нищо нямаше да е както преди.

Гена не помръдна. Беше си отишла завинаги. Както Ради някога. И това беше. И нищо повече, ни звук, ни знак за последно сбогом. Добре, че хер Радославов, този мъж, който тук всички смятаха вече за чужденец, дошъл от онзи край на света, сега бе до Красимира, и в очите му тя с удивление видя как се търколиха две-три мъжки сълзи, а уж не се долюваха с Гена.

„Какво пък, малко ли го е посрещала, и му се радваше повече, отколкото на Ради! – помисли си Красимира. – За онези хубави дни, когато всички бяхме заедно, му е мъка, а не като сега, всеки да кукува надалеч и раните си да ближе тайно, и скритом да плаче, та да не злорадстват другите...“

Но тя нищо не рече. Тежко ѝ откуп насетне с тия двете деца. На Радко какво му е, ще прегълтне, ще подсмърча ден-два, пък сетне ще се върне при парите и проклетата си работа, която там, в странство, поне му е в кърпа вързана и го ценят; нека да е тъй,

нали праща пари и досега не са закъсвали, но стига ли му на човек само проклетата валута и не бива ли да се озърне най-сетне, та да види, че пропуска нещо важно, и да се усети най-сетне...

Вътре е всичко, вътре, като този, дето сега фучи в стъклата и орони за една нощ хубавия майски цвят, и нищо не остана от хубавата му белота, продължи да размишлява Красимира, докато сълзите ѝ калеха върху въсъчното лице на Гена.

Като се стигне дотук, иди че се вайкай, иди че търси съчувствие от чужди хора, които някога си смятала за по-свои от всеки друг. Ех, проклета виелица, дето огъва клоните и те чукат като сироти ръце по стъклата на тази стара като света болница...

***

За погребението на Гена в църквата се събра цяло село – отпред роднините, встриани съседи, по-отзад чужди и случайни хора, дето идват повече за поредното местно зрелище, каквито често стават тук – я за мъж, я за жена ще зачука камбаната, ще се провлачи плачливият ѝ напевен звън като престаряла оплаквачка и ще напомня на живите колко къси са и земният делник, и завистта, и проклетата ненавист между хората, и ще звъни в ушите на всеки, дошъл от близо и далеч, че нищо никой не отнася със себе там, в отвъдното – ни къща, ни земя, дето отново за нея се карат най-близки люде и довчераши приети.

На опелото в храма дойде и Радко, застана до дъщеря си и Красимира; преструваше се, че не вижда любопитно вперените към него погледи, тук още не знаеха, че с Красимира вече са разделени. На входа селяните му стискаха ръка като на човек от фамилията, губил се с години по гурбет, но все пак намерил начин да си дойде в най-решаващия ден, и жестът му изглеждаше в очите на пребрадените с черни забрадки жени и замислените, попрегърбени от годините и работата мъже повече от ясен. Радко за тях изглеждаше свой човек, нищо че не се беше мяркал отдавна край реката за риба или по лозята да удари рамо на Добри и Гена. Сега, когато и двамата си бяха отишли, съседите повече се вълнуваха как в зачернения дом ще се погодят за къщата и земите със Сия, останала наследник заедно с двете си големи деца. Чудно нещо, мислеха си хората в църквата, Сия не си дойде, ни децата си доведе да из-

проводят за последно баба си, че то на човек нищо отвъд не му трябва, само един последен спомен, едно сетно навеждане с цвете над онази корава жена, от която всички тайно са се възхищавали, и има защо – силна беше Гена, издържа на плесника, дето съдбата ѝ поднесе с ранната смърт на Ради, скърца със зъби и преживя загубата и на Добри, и ако не я бе пипнala проклетата болест, още щеше да стрялка хората с очи – ту сурово, ту пресмехуло...

– Ще изляза навън, може да потрябва превоз – тихо рече той на дъщеря си, стисна ръката ѝ и усети как синият блъск на очите ѝ го изпъльва с някаква неясна, отдавна забравена топлина. Докосна с длан златистия пух на косите ѝ и разбра, че е пораснала, че е вече истинска жена, която тайно го наблюдава и изучава със взискателния и критичен поглед на баба си. Колко прилича на нея – и в жестовете, и в глава, и в погледа, рече си той и се промъкна през множеството към изхода на църквата.

– Чухме какво е заръчала старата – потупа го някой по рамото, когато излезе на въздух и си пое дълбоко дъх.

Радко го загледа зачудено, беше Карамфил Карото, стар приятел и съсед на Добри, до неотдавна кмет, а сега малко позастарял мъж с широко чело и жилести ръце. Някак самоуверен в предишни години, днес Карото бе укротил погледа и напрегнатият израз в очите си, зад които тогава се кроиха всевъзможни планове и дори чудновати проекти за съживяване на селото; днес те бяха отстъпили място на някаква кротка тъга, която не убягна от погледа на Радославов.

– Майчини кости, рекла Гена, иска да положи до сина си – каза Карото. – То аз заръчах на хората да изкопаят онова място, там де, където е Ради, ама сам не ми е работа, та си викам, по-добре двамата да идем и да нагледаме докъде са я свършили, а?

Карото изрече тия думи с някаква виновна усмивка и тръгна напред. Излязоха от църковния двор.

– Сядай тогава! – махна с ръка Радославов и отключи колата.

Превъртя стартера и скоро прах от крайбрежната улица и лай на кучета ги съпроводи до края на селото.

Радко шофираше бавно и оглеждаше местността. Ще се отърве от множеството, от тягостната гледка, от воплите, от риданията на Красимира, които

сякаш нямаха край. Боже, и той скърбеше, но нейното бе нещо друго, и Радко се досещаше, че сега тя плаче за себе си, забравила за всичко и за всички. Нима би могъл да ѝ помогне? Край нея имаше достатъчно роднини, тях за рев и утеша ги бива, всяка седмица поне по един си отива отпук и достатъчно са репетирал сцената. Виж, дъщеря му трудно ще свикне, но ще се наложи, ще-не ще. Не е ли животът една подобна сцена, с повече ревливи или коравосърдечни актьори, с безизразни или надменни лица, между които няма място за прошка, за обич и нещо по-светло, по-чисто?...

Гробищният парк беше отвъд реката, вляво от главния път, зад дълга редица половин вековни тополи. Паметниците бяха в подножието на рътлината, закътани от ветровете, под сянката на няколко ореха и диви липи. Брышлян и зеленикав мъх обвиваша зидовете, вратите стърчаха изкривени и ръждясили, а новичката сграда на ритуалния дом бе заключена; рядко провеждаха там опело, и сега направо от църквата щяха да докарат Гена, затова подраниците селяни бяха изпратили процесията и щъкаха край паметниците я свещ да запалят, я тревата да изскубят покрай потъмнелите кръстове и паметници с едва доловими надписи.

Радко вкара колата под дебелата сянка на първия орех близо до чешмата и Карото нетърпеливо изскочи, но изпъшка и закуцука:

– Навъртяха се годините и току се обади я крак, я ръка. Строежите и каскадите ми взеха здравето, а тогава, на твоите години, си мислех, че като построим и за хората подир нас, ще се замогнем, а и света ще смаем. Нито едното, нито другото се случи...

Помълча, вдигна глава и посочи с очи паметника пред себе си. Едва сега Радославов прочете името на Ради. Откога не е стъпвал тук, откога цвете не е полагал? И онова безумно увлечение по Сия, само месеци след смъртта на Ради, не беше ли някаква проверка, някакво проклятие, което хер Радославов нито за минута нямаше да изтръгне от съзнанието си, макар и на хиляди километри отпук? Добре че никой не бе научил, добре че Сия сама го бе вразумила. А отпук насетне? Все пак двамата с Ради бяха приятели, ловили бяха риба, пяли бяха с китарите онези песни, които никой повече няма да изпее вместо тях, мечтали бяха за един по-хубав и по-добър свет – без осъдица за тях и за децата им, без режими

и забрани. И когато Ради трябваше да се радва и да участва във всичко това, той се бе отказал, за да премине в едно по-щастливо, по-истинско и трайно измерение; навярно за да проследи кой му е истински и кой лъжлив приятел; сигурно да види и докъде ще стигне Сия, първо с онзи въображаем, а може би и истински любовник, а сега и със самия хер Радко Радославов, чито ангели се бяха оказали по-слаби, отколкото самият бе предполагал. Е, какво да стори сега, как да погледне и Карото, и Красимира, и децата си в очите? Слава богу, нищо никой не бе узнал, и никога нямаше да узнае, но щеше ли това да му послужи за успокоение, да го утеши, когато сам други трябваше да утешава?

Двамата с Карото приближиха паметника. Гробът бе изкопан и отвътре гробарят се суетеше, слагаше нещо в платнена торба, после се изправи и я подаде на Карото:

- Ей това остава от човека, момчета!
- Какво има вътре?

Мъжът с дочените дрехи изскочи навън и като пое торбата от Карото, разгърна я и рече:

– Сами вижте! За десетина години само костите са оцеляли. Няма я пътта, няма нищо. Сякаш никога не е живял, пял и пил, сякаш никога жена не е докосвал, сякаш никога на хубост и деца не се е радвал.

Той пое от подаденото му шише с домашно вино, отпи и тихо измънка „бог да го прости“, сега изсипа върху платнена кърпа съдържанието на торбата. Двамата се дръпнаха стъписани. Черепът на Ради беше прерязан откъм горната част. Беше натъпкан с марли и бинтове, прогнили през изтеклите години.

– Кога го уби токът, правили му аутопсия в градската болница. Сами виждате, срязали са черепа, кой знае какво са дирили от умрял човек. А майка му тъй и не разбра...

– И да е разбрала, каква полза? – въздъхна Карото и вдигна очи към човека с дочените дрехи. – Ти... беше ли на погребението му?

– Бях, нали пак копах, с още двама, ама и те измряха, за тоя занаят тук вече трудно се намират хора, повечето минават седемдесетте.

– Аз мисля – прекъсна го Карото, – че е време да изчистим костите и като дойде попът, да ги опе, както му е редът.

– Оставете на мен! – рече Радко и се втурна към колата.

Извади чисти конци, с които триеше сутрин стъклата, измъкна торбата настани и се зае да избърсва костите от полепналата черна пръст. Триеше всяка една от тях бавно, мълчаливо и с неочеквано усърдие. После грабна бутилката и ги поля с вино.

Изведнъж се проясни и над хълма сънцето се провръя като разрязан портокал между двата бряста, издигна се, сякаш изплува сред белите вълни на облаците, и заля долината със сребърна светлина. Едва сега и тримата, наобиколили паметника, усетиха как проснатите върху бялата кърпа кости искрят и край тях се разнася мирис на цветя и мащерка, на равнец и маточина, дошъл ненадейно като че от онзи забравен кът на детските дни, когато Радко и Ради бяха кръстосвали реката и поляните, ловили бяха риба, брали бяха билки, къпали се бяха в бистрите води на вировете, а над тях се бяха извисявали все същите вековни брястове и тополи, все същото бездържано и изумрудено небе.

И когато процесията навлезе в гробищния парк, Радко изтича при свещеника и му прошепна няколко думи.

Смъкнаха Гена от ремаркето на трактора, минаха под сянката на ореха с тялото ѝ и го оставиха досами паметника на Ради. После старият свещеник поля повторно вино върху костите и завъртя кандилото. Замириса на тамян и някакво странно благоухание погали сетивата на насыбрамите се край ореха селяни. Красимира гледаше с широко отворени очи как костите на брат ѝ се къпят в светлината и аромата на нещо непознато и хубаво, сълзите ѝ се стичаха по лицето, но тя не ги триеше; беше ѝ леко и спокойно, тогава Радко пристъпи към нея, прегърна я през раменете и прошепна:

– Недей! Така и на двамата им е добре. Гледат ни отгоре и искат да ни утешат. Щото няма човек, дето не е грешил, нали тъй го рече още в църквата свещеникът. Важно е да му остане нещо, в което вярва, сега и отвъд...

Сега Карото се наведе и събра вече изсъхналите на лекия ветрец кости, загърна ги в бялото платно, което бе извадил Радославов от колата си, и ги сложи досами паметника.

– Как си сетил да вземеш платно? – обърна го с мекия кафеникав блясък на очите си Красимира. – Да, не само аз, но и децата ще са ти благодарни...

— Карото ме подсети да взема плат от магазина — отвърна Радославов и махна с ръка. — Нищо особено не съм направил.

Когато свещеникът опя костите на Ради и прочете заупокойна молитва за майката и сина, даде знак да спуснат ковчега и посочи къде да сложат костите и черепа на Ради. Поставиха ги откъм сърцето на Гена.

— Нека отсега и навеки да са един до друг — прекръсти ги свещеникът със светена вода и мина с кандилото за последен път.

— Амин! — отвърнаха кратко и замислено селяните и се закръстиха.

Благоуханият мириз още дълго щеше да ги следва по пътя към селото, после остана само упиващият аромат на диви липи, чиито цветове сякаш изпъльваха въздуха с усещане за благост и неизменност

под ведрата синева, над къщите, реката и долината, над Гена и сина ѝ, над десетките застинали сред злака на нивата и хълмовете паметници.

„Изглежда тези неща са далеч по-мъдри и добри от самите нас, живите; от завистта, проклетията и всичко онова, което ни пречи да бъдем по-милостиви към другите и към себе си“ — рече си наполовина чужденецът хер Радко Радославов и вече си мислеше да седне в колата, да запали цигара и да постои сам сред тази благословена и мъдра селска тишина. За да премисли оттук насетне накъде. Но не го направи. Срещу него тичаше с разперени очи и светнали очи дъщеря му, махаше му и крещеше да почака. „Боже, колко е пораснала, и даже не ме е забравила, и даже не ме мрази, макар че само това заслужавам...“ — каза си удивено той и сякаш се събуди от дълъг, тягостен сън.

Корица на брой 1
на сп. „Издател“, излязъл
през октомври 1994 г.

Основател
Лъчезар Г. Георгиев

Филологически факултет
Катедра Библиотекознание, масови комуникации,
чужди езици
Университетско издателство
„Св. св. Кирил и Методий“

Редактори на броя
доц. д-р Лъчезар Георгиев   доц. д-р Стефан Коларов
Формат 56x84/8.   Печатни коли 4
ISSN 1310 – 4624
Страница ИЗДАТЕЛ
в Интернет: www.izdatel.hit.bg

Годишен абонамент или заявка за сп. „Издател“ може да направите на адреса на редакцията:

5000 Велико Търново, ул. „Теодосий Търновски“ № 2,
БТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Ректорат
Катедра Библиотекознание, масови комуникации, чужди езици
за доц. д-р Лъчезар Георгиев Георгиев.

Моля, свържете се на тел.: 062/ 618 258

DEAR READER,

You can subscribe to the „Publisher“ magazine for the year 2004 by sending the subscription fee by mail-order to the following address:
5000 Veliko Turnovo, 2 Theodosi Turnovsky Str.
„Cyril and Methodius“ University
Prof. Dr. Luchezar Georgiev Georgiev
Please, write „Subscription fee for the „Publisher“ magazine“ on the mail-order as well as your address and Telephone number for delivery and contact. Tel. 062/618 258. Thank you!

ПЕЧАТНИЦА „СИРА“ – Велико Търново, 2004

ПЕЧАТНИЦА **Сира** ВЕЛИКО ТЪРНОВО

*предпечат
печат*

Офсетов печат
с четирицветни машини
Цветоотделяне
UV лакиране
Релефен и злат печат
Каширане
Щанцована
Форматиране от роли

ПОРЪЧКИ ТЕЛ.: 062/ 649 845, ЦВЕТООТДЕЛЯНЕ ТЕЛ.: 062/ 649 860
ФАКС: 062/ 649 895, Е-MAIL: SIRA@EVO.BG